

Pavao Petričević
ZAMAH LEPTIROVIH KRILA

Biblioteka "Dukat"
Knjiga 76

ISBN 978-953-156-331-1

Urednik
Miroslav S. Mađer

Producent
Martin Grgurovac

Nakladnik
SN "Privlačica" d.o.o. Vinkovci
www.privlacica.hr
e-mail: snprivlacica@optinet.hr

Pavao Petričević

ZAMAH LEPTIROVIH KRILA

Vinkovci, 2013.

 blaci su zakrilili puni mjesec. Noć je hladna, jesenska, a vlak se sporo vuče vojvođanskom ravnicom. Mladena budi zviždanje lokomotive. Gleda kroz prozor i vidi mrkli mrak. Četiri je sata i deset minuta. Još je u tri bio potpuno budan i dugo nije mogao usnuti. Namjeravao je spavati cijelim putem, ali ovo je noć, valjda zbog punog mjeseca, u kojoj san neće na oči. A možda je razlog Mladenove nesanice skori dolazak kući. Još deset sati, pa će vidjeti Veru.

Stariji čovjek koji je sjedio pokraj Mladena spremio se na odlazak i on ga je upitao:

– Di smo?

– Sada će da dođe Ruma – odgovorio je starac ostavljajući prazno mjesto.

Kada se vlak počeo zaustavljati, Mladen je još uvijek pospano zijevao. Osjećao je hladnoću u cijelom tijelu, jer je pored prozora puhalo, te se još bolje umotao u vojnički *šinjel*. Bio je umoran, ali veseo što ide na odsustvo. Služio je vojni rok u Nišu i sada je za Dan Republike dobio deset dana dopusta. Kod kuće nije bio više od godinu dana.

Dolazak vlaka čekalo je mnogo ljudi. Na kolodvorskoj zgradi nalazio se veliki natpis *Ruma* – ćirilicom i latinicom. Kad je vlak stao, Mladenovu je pozornost privukao nepoznati vojnik koji se ljubio sa svojom djevojkom. Ona ga je čvrsto zagrlila i Mladenu je za oko zapela zlatna narukvica na njezinoj ruci. Poslije su se oboje zagledali u tu narukvicu i još jednom strasno priljubili usne. Nakon rastanka ona je brisala suze i Mladen je upiljio pogled u nju procjenjujući hoće li ga vjerno čekati ili će za nekoliko dana poći s drugim. Mladenova najboljeg prijatelja iz vojske ostavila je cura. U početku je od nje često dobivao pisma, a kasnije su pisma stizala rjeđe. U predzadnjem je spomenula da ima jednog prijatelja s kojim se samo druži, a u posljednjem mu je kratko javila da se udaje. To je ovoga toliko potreslo da sada nije htio kući i Mladen je dobio dopust umjesto njega.

Drugi vojnik, Makedonac, ispričao je kad se vratio s odsustva kako je na *igranki* vidio svoju curu s drugim.

– Bolje da ne me pusteše vo armija na odsustvo – rekao je razočarana i izvadio iz ruksaka bocu rakije travarice. Napio se. Tješio ga je Slovenac pričom kako je jedna djevojka iz njihovog sela dvije godine hodala s momkom i čim je otišao u vojsku, pošla s njegovim prijateljem. Voljeli su se dok novi nije morao u vojsku. Stari se u međuvremenu vratio, te je ona s njim obnovila vezu, ostala trudna i sada se žene.

I Mladen je imao curu prije vojske. Zvala se Vera. Zapravo, i nije mu bila cura. Samo su se poljubili par puta i to zadnju večer kad je odlazio. Na rastanku joj je htio pokloniti ružu, ali ga ona nije čekala ispred kuće kako su se dogovorili, pa je on ružu bacio i brzopleto odlučio da više nikad ni jednoj ženi neće pokloniti cvijet.

Vera ga nije dopratila na vlak. I nitko ga nije pratio. Sam je sjedio u čekaonici na drvenoj klupi i čekao dolazak *cuga*. Druge su ispraćali roditelji, braća, prijatelji, cure.

U vojsci je Mladen stalno mislio na Veru. Živio je za dan kada će biti skupa, jer ipak su on i Vera bili zajedno zagrljeni na klupčici u tami ispod velikog oraha večer prije njegovog neizvjesnog puta u Niš. Nisu se dopisivali, nisu imali nikakvo obećanje ili dogovor za budućnost, ali njezini su poljupci bili više od običnih oproštajnih.

– Molim vas, je li slobodno ovo mjesto? – zapitala je iznenada nepoznata djevojka u bijelom kaputu koju je Mladen također primijetio na peronu dok se opraštala s majkom.

Mladen je potvrdno kimnuo i ona se smjestila pokraj njega. Odmah je izvadila knjigu i počela čitati. On se kao hipnotiziran zagledao u mali, gotovo neprimjetni madež na lijevoj strani djevojčine brade. Odmah je uočio i narukvicu na njezinoj ruci i zapitao se je li ju dobila od momka vojnika. On svojoj Veri nije ostavio ništa. Možda joj je trebao dati barem neku sitnicu za uspomenu.

Promatrajući nepoznatu djevojku kako čita, sjetio se da je ponio knjigu, ako mu bude dosadno. Ona je prva primijetila da oboje čitaju Tolstojevu *Anu Karenjinu*.

Vlak je dugo stajao i uskoro se na drugom kraju vagona začula pjesma, tužna, rastegnuta:

*Sinjem morem lađa plovi, tu se čuje glas.
A lađari u očaju očekuju spas.*

*Mladi mornar bocu traži, pismo sastavlja.
I u plavi Jadran skače da ga prepliva.*

*Kad je došo do pol mora njega prekri val.
Bura bjesni, vjetar huči, gdje je rodni žal.*

*Zbogom oče, zbogom majko, zbogom sejo ti.
I ti vjerna vjerenice, ja se utopi.¹*

Ova se pjesma svake godine pjevala u Mladenovoj kući na svinjokolji poslije večere dok je on bio dijete. Nakon što je umrla njegova mama, pjesme više nije bilo. Prije rata baš je tu pjesmu šorom pjevao Mile Sučević kad se u neko doba vraćao od svoje Barice. Mladen je počeo o njemu razmišljati. Zajedno su igrali nogomet, zadnju utakmicu pred rat. Mile je otišao u ustaše i o njemu nije bilo nikakvih informacija. Njegov je stariji brat Ante kao partizan poginuo 1943. godine u Bosni kod Bijeljine, a mlađi Joso 1944. u domobranima. Imao je samo sedamnaest godina.

Kad je vlak krenuo, Mladen je pogledao na sat i vidio da je pet. Zapitao se je li Mile živ.

Mile je bio živ. Osuđen je na smrt i u zatvoru je čekao strijeljanje. Rekli su mu da će danas biti izvršena kazna. I on je proveo besanu noć, ne zbog punog mjeseca, već zbog blizine smrti. Iako je već jedanput bio pred smaknućem, i to prije dvije i pol godine kod Dravograda, sada je bio siguran da se čudo neće dogoditi i da mu je ovo zadnje jutro koje će dočekati. Cijelu je noć skamenjen stajao uza zid, a pred jutro šetao i pjevušio, prvo tiho, pa sve glasnije. Stotinu je puta ponavljao zadnju strofu omiljene pjesme:

*Zbogom oče, zbogom majko, zbogom sejo ti.
Zbogom vjerna vjerenice, ja se utopi.*

Mile se prije odlaska u ustaše trebao zaručiti s Baricom Rendulić. Ona se lane udala za Stevu Babilića i ubrzo je rodila gluhonijemu kćer. Sad je ponovno trudna. Mile ju je vidio izdaleka nekoliko dana prije nego što su ga uhitili, ali joj se nije javio. Ona ga nije primijetila i sad mu je bilo žao što joj nije prišao. Bio je siguran da ga je voljela i da ga nije zaboravila. Nikad se nisu posvađali. On je 1941. otišao u rat i nisu se vidjeli punih šest godina.

Mile se nema pravo na nju ljutiti. Udala se kad je čula da je ubijen kod Dravograda. Možda mu je zamjerila što ju nije posjetio dok je bio kod

¹ Preoblikovana narodna pjesma.

kuće '43. i '45. Sad ponovo nosi Stevino dijete, a ne njegovo. On i Stevo su se predobro poznavali odmalena. Išli su zajedno u osnovnu školu i kao djeca tukli se svaki dan. Iako su bili susjedi i igrali nogomet godinama, nisu se podnosili ni kad su odrasli. Na zadnjoj utakmici u proljeće 1941. Mile je dao tri gola, a Stevo je bio rezerva i zavidio je što su navijači Milu slavili kao heroja. Još ga je više zaboljelo kad je nakon sučevog zvižduka koji je označio kraj utakmice, Barica potrčala prema Mili i u igralištu ga zagrlila s obje ruke. On ju je podigao sa zemlje. Poljubili su se pred petsto ljudi.

Milino i Stevino neprijateljstvo počelo je još u trećem razredu osnovne škole dok su se igrali na dvorištu za vrijeme odmora. Stevo je tada prvi primijetio da se učitelju pogadila ptica na šešir i nasmijao se. Malo poslije su se smijali svi učenici i učitelj se jako naljutio. Pitao je tko je kolovođa smijanja, a kako nitko nije htio reći, svi su morali leći preko drvenih klupa potrbuške. Glava im je bila na sjedalu, a noge su visile iznad poda i učitelj je svakog udario šibom tri puta. Dok su ležali na trbuhu s užarenim *turovima*, učitelj je kroz zube prosiktao:

– Neka se sam javi tko se prvi počeo smijati!

Đaci su šutjeli i u strahu preplašeno čekali nove udarce. Oglasio se Mile:

– Stevo je kolovođa. On se prvi počeo smijati. Mi nismo znali zašto se smije.

Stevo je morao spustiti hlače i leći preko prve klupe. Mile i Jure Lišić ponudili su se da ga drže, jedan za glavu, drugi za noge. Ostali su đaci preplašeno gledali batinanje po goljoj stražnjici. Šiba je nemilosrdno fjukala. Nakon više od deset udaraca, na koži su ostale krvave masnice. U početku je Stevo hrabro izdržavao, a kasnije je na svaki udarac jaukao od bola. Učitelj je malo zastao rekavši:

– Moli za oproštaj!

Stevo je drhtao i isprekidano disao, ali je šutio. Učitelj je nastavio udarati još jače. Kad je opet prekinuo, Stevo je grcajući jedva izgovorio:

– Molim oproštaj.

Poslije se dugo tresao od plača. Tog dana, koji će pamtiti dok je živ, zamrzio je za sva vremena i učitelja i Milu. Kad su izlazili iz škole rekao je Mili:

– Ubiću te!

Učitelju je navečer ciglom razbio prozor. Slika podivljalog učitelja koji ga kao nemoćno dijete udara iz sve snage samo zato što se nasmijao, bit će mu noćna mora.

– Zašto se vrana posrala baš na učiteljevu glavu i zašto sam ja to moro vidit – pitao se puno puta. Mili nikad nije oprostio izdaju. Na Juru se nije toliko ljutio iako ga je i on držao kod batinanja. Možda zato što je Jure od njega tada bio viši za dvije glave i stariji dvije godine. Jure je pošao u školu s osam godina, a onda još ponavljao prvi razred, te je bio najjači i najbolje je igrao nogomet. Kako su odrastali, razlika u snazi i visini postupno je nestajala. Sada se Jure pribojava Steve i ulizuje mu se, bespogovorno izvršava njegove naredbe i želi hvaleći socijalizam i partizane kojima se pridružio tek u proljeće '45. Kao da se želi iskupiti za ono iz djetinjstva.

Koliko je Stevo od djetinjstva do rata s Milom bio u lošim odnosima, toliko se dobro slagao s njegovim bratom Antom. S njim je otišao u partizane u jesen '41., a odmah poslije toga Mile se iz inata bratu upisao u ustaše. Sva su trojica ubrzo postali najbolji u svojim vojnim jedinicama, nedugo zatim i zapovjednici. Kad je Mile u rujnu '43. došao iz Požege kući na odmor i htio istu večer ići Barici, došla su mu dva žandara reći da odmah pođe s njima i kod njih prespava, jer je Sučevića kuća u sokaku na osami, te bi ga partizani mogli iznenaditi. On ih je morao poslušati, ali nije htio noćiti u njihovoj spavaonici, već si je napravio ležaj u drvarnici koja je bila u dvorištu. Baš su te noći partizani na čelu sa Stevom napali žandarsku postaju. Bio je kao i noćas pun mjesec i Mile nije mogao usnuti. Dok je razmišljao kako će ujutro vidjeti Baricu, pokraj njega se prošuljao muškarac. Učinio mu se poznat po hodu i stasu. Vidio je jasno kako se neočekivani gost približio stražaru žandarā koji je bio okrenut prema ulici i drijemao pokraj ulaznih vrata na sredini bočnog zida i kako ga je udario snažno po glavi debelim korbačem. Tada je nanišanio i opalio iz puške. Odmah je spoznao da je ubio Roku, najboljeg *druga* s nogometa.

Nakon Milina pucnja slijedio je napad ostalih partizana i obrana žandara iz prostorija postaje. Da Mile nije primijetio Roku i zapucao, partizani bi uhvatili sve žandare na spavanju. Njegov je pucanj omogućio žandarima bijeg, a partizani su imali još nekoliko stradalih. Stevo je bio ranjen u lijevo rame. Na kraju je zapaljena žandarska postaja, a Mile je bio siguran da je Stevo bio među napadačima, iako ga nije vidio. Osjetio je njegovu blizinu i tijelo mu je zahvatila mržnja. Poželio je njegovu smrt i ispucao je sve metke prema partizanima. Vjerojatno je baš on ranio Stevu.

Pucnjavu žandara i partizana te je noći sa zebljom slušalo cijelo selo. U velikom su strahu bili Milini otac, majka i sestra. Vidjeli su ogromnu vatru i odmah su znali da gori žandarmerija. Jedva su dočekali jutro i prve vijesti. U samo svanuće Mile im je došao reći da je živ i da ide u svoju jedinicu. Nije posjetio Baricu.

Sljedeći je put došao kući nakon godinu i pol, u proljeće '45., kada je bio na kratkom odmoru u Cerni. Svojima je na brzinu ispričao da je vidio Jakšina brata Stanka u ustaškoj birtiji u Požegi. Ukrstili su im se pogledi i Stanko je premro od straha.

– Da sam u njega upro prstom, ustaše bi ga ubili, a ja bi zaradio odlikovanje – izjavio je tada pred začuđenim roditeljima koji su kao i on znali da je Stanko prvi otišao u partizane još u proljeće '41. Imao je visok položaj, i to kao obavještajac. Jedan je od osnivača Ozne² na području Slavonije. Sada je glavni u Udbi³.

Mile je, također, ocu, majci i sestri opisao kako je spasio učiteljevog sina Branka kad su ustaše zarobili njega i još pet partizana i prijekim sudom ih osudili na smrt. Jednostavno je naredio da se Branka pusti, a ostale pobije.

Nakon tog kratkog susreta s ukućanima, po Milu je došao kolega ustaša i morao je poći navrat-nanos u jedinicu, te opet nije vidio Baricu.

Ubrzo su se ustaše i Nijemci počeli povlačiti na zapad i Mile je u Austriji bio zarobljen. Partizani su prvo odvojili oficire od ostalih te se on našao u istaknutoj grupi za strijeljanje. Prišao je tada partizanskom zapovjedniku i objasnio mu da je imao brata partizana koji je poginuo kod Bijeljine. Slučajnost je bila da je ovaj poznavao Antu, a znao je i Jakšina brata Stanka i poštudio mu je život. Ostali su ustaše strijeljani, a Mile je upućen u partizanskoj uniformi s petokrakom u Makedoniju na redovito služenje vojnog roka u Jugoslavensku narodnu armiju. Tu se dobro snašao i sprijateljio sa zapovjednicima. Na odsustvo su ga pustili u listopadu '47. i to je bilo kobno. Otac i majka su ga odgovarali od odlaska u selo na ples, ali ih nije poslušao. Žarko je želio vidjeti svoju Baricu, jer o njoj nije čuo ni jednu riječ od '41. Iako su rijetki dolasci kući bili najviše zbog nje, uvijek se u presudnom trenutku nešto ispriječilo. U tih mu je šest godina stalno bila u mislima.

Dolaskom u birtiju, Mile je saznao kako se Barica udala za Stevu i kako već ima kćer. Nakon tog šoka, prijatelj Fila mu je neprimjetno šapnuo da Stevo s društvom dogovara njegovu likvidaciju. Zbog oba razloga istog se trena vratio kući. Samo što je legao, noćnu je tišinu prekinuo pucanj i vika. Stevo je opalio iz pištolja u kućna vrata i proderao se:

– Otvorite!

² OZN ili OZNA – kratica za Odjeljenje za zaštitu naroda, tajna policija Jugoslavije formirana 13. svibnja 1944. kao centralizirana sigurnosno-obavještajna organizacija.

³ UDBA – kratica za sr. Upravne državne bezbednosti (hr. Uprava državne sigurnosti). Ona je bila tajna policija za vrijeme druge Jugoslavije, nastala 1946. preustrojem OZNE.

- Ko je? – pitala je Milina majka.
- Partizani – odgovorio je netko od napadača.

Majka nije odmah otvorila vrata, već je počela objašnjavati kako nema ključa. Kad je Stevo provalio, prepriječila mu je ulaz i time omogućila Mili da pobjegne kroz dvorišni prozor u bašću, pa u šumu, noseći odjeću i cipele u ruci. Majka je pokazala neobičnu hrabrost kao i uvijek. Često su u njihovu kuću na sličan način dolazili i jedni i drugi i to obično noću. Dok bi otac u tim trenucima zanijemio od straha, ona bi se ustobočila pred puškama i sve izdržala. Jure Lišić, koji se puno puta kod nje najeo kao dijete i koji je u trećem razredu osnovne škole s Milom držao Stevu, zaboravio je ovaj put staro prijateljstvo prema Mili i obitelji Sučević, ali i neprijateljstvo prema Stevi, pa ju je grubo odgurnuo. Isto je od njega već doživjela dvije godine ranije kada su se ratne i političke okolnosti počele mijenjati u korist partizana. On je tada brzo stavio na glavu trorogu kapu sa zvijezdom petokrakom i požurio usamljenoj Sučevića kući na kraju sokaka.

- Ja sam vam lično ubio sina ustašu – rekao je.
- Lažeš, glupane! – odgovorila mu je majka.

Kasnije je razglasio po cijelom selu da je Mile ubijen kod Dravograda, ali ni to majka nije povjerovala, za razliku od Barice koja se nakon te obavijesti snašla s drugim – sa Stevom.

Mile se par dana skrivao u vinogradima, gdje mu je Fila potajno donosio hranu i vodu, a zatim se vratio u Makedoniju. Ubrzo je Stevo prisilio Milinu sestru da mu kaže broj vojne pošte gdje je Mile služio vojsku i tamo je stigla naredba da ga treba uhapsiti. To mu je u povjerenju prenio jedan srpski oficir s kojim je bio u dobrim odnosima, uz savjet da bježi. I pomogao mu je pri bijegu.

Ponovno se vratio u svoje selo. Već je prvu večer u mrklom mraku naišao na Stevu. Stevo je cijeli taj dan imao čudan predosjećaj kako će se pred njim pojaviti najmrži neprijatelj. Hodajući sam u tami i sablasnoj tišini nije pomislio na duha, već je bio siguran da prema njemu ide Rokin ubojica i odmah je bez dvoumljenja na njega nasrnuo. I Mile je njega osjetio izdaleka i spremno dočekao napad. Bio je jači i gurnuo ga je u kanal pun vode. Zatim je pobjegao. Stevo je za njim zapucao, a metak mu je fjučnuo pokraj glave.

Kod kuće Stevo nije odmah rekao ženi zbog čega je mokar i blatan, već sutradan kad je prala prljavu odjeću. Barica je problijedila čuvši što se dogodilo. Bilo joj je da u zemlju propadne.

Mile se danju skrivao na raznim mjestima, a noću je mijenjao prenoćišta. Najuporniji u hajci na njega bio je Stevo. Jedne je noći naredio Milinoj sestri da ga vodi do kuće njihovog kuma na utvaju, kilometar izvan sela, gdje je tada Mile noćio. Pred uperenim puškama morala je lupati na prozor i pitati:

– Kumo, jel Mile kod vas? – Pritom je neprimjetno stavila prst na usta, što je kumi bio znak da ne kaže istinu, već je odgovorila:

– On kod nas nikad nije ni bio.

Mile se najviše skrivao u vinogradima kod vincilira. Pomagao im je kopati. Tu ga je prepoznao Šima Dabić i odmah prijavio. Šima je radio u Općini. On je tri godine mlađi od Mile i isto je bio u ustašama, ali od ljeta 1944. i nije se baš isticao. Jedno je vrijeme boravio u Milinoj jedinici i Mile ga je kao iskusan ratnik štitio i davao mu manje opasne zadatke. Kad se u proljeće '45. nazirao ishod rata, premjestio ga je među stražare kuhinje, gdje je bilo najsigurnije. Šima je kod Dravograda napustio Milu, preobukao se u civilno odijelo i takav je zarobljen. Tretiran je kao domobran. Prošao je križni put, a onda su ga zaposlili u novoj vlasti, iako se znalo za njegovu ustašku prošlost. U početku je vršio prinudni otkup ljetine, a sada obnaša dužnost naplatnog organa Općine. Posao mu je da od ljudi koji nisu platili porez oduzima robu i namirnice. Pokazao se naročito dobar u dojavama miliciji o neprijateljskom djelovanju. I sada je njegova informacija o Milinom prebivalištu bila neprocjenjivo važna. Milicija je još iste noći opkolila vinogradsku kolibu i Mile se morao predati. Odvezli su ga u Vinkovce u zatvor i ubrzo je formalno osuđen. Stvarnu je osudu dva dana ranije izrekao Jakša u tri riječi:

– Treba ga ubiti!

Na njihov naputak, sudac je jučer "u ime naroda" pročitao uobičajeni tekst smrtne presude.

Mile je zanijemio. Vezanog su ga doveli u zatvorsku ćeliju. Prislonjen uza zid cijelu je noć gledao u pod. Kad je začuo crkveno zvono koje je označavalo pet sati, zapjevao je svoju pjesmu. Neumorno je ponavljao:

*Zbogom oče, zbogom majko, zbogom sejo ti.
I ti vjerna vjerenice, ja se utopi.*

Jutros, baš kad je zazvonilo zvono, njegova je sestra kretala u Vinkovce pješice noseći mu deku i jelo. Razmišljala je najviše o tome kako su s njim postupali milicajci kad su ga uhitili. Hodajući žurno cijelim putem od dvadeset kilometara strahovala je za život jedinog preostalog brata.

– Jesu ga tukli? – stalno se pitala. Sa zebnjom je prilazila zatvoru. Bojala se kakvog će ga naći.

Milini su otac i majka cijelu noć ležali u krevetu otvorenih očiju. Nisu gledali puni mjesec, već su se brinuli za sina. Otac se bojao najgoreg, a majka se nadala da će mu poštediti život, jer je već izgubila dvojicu. Jedan je bio partizan. Vjerovala je da će se Stevo i ostali sjetiti da su igrali nogomet, išli zajedno u školu i da žive u susjedstvu, da je Mile spasio Jakšina brata i učiteljeva sina.

Ni Barica nije spavala. Nakon besane noći započela je razgovor s mužem.

– Jel spavaš? – prošaptala je bojažljivo.

Stevo je sinoć kasno došao sa sastanka na kojem su dogovorili sve oko današnjeg strijeljanja i podijelili zaduženja. Iako je bio preumoran, nije mogao usnuti. Ženi nije odgovorio, ali je ona ipak nastavila, jer je znala da je budan.

– Sanjala sam da sam rodila žensko dite i da je naša kćer narasla velika. Udala se za sina od ustaše. Imaju sina jedinca. On je momak i ošo je u rat između Hrvata i Srba. Jugoslavija se raspala i u Hrvatskoj su na vlast došle ustaše, a u Srbiji četnici. Naš unuk je ranit u ruku. U bolnici su ga zarobili četnici i odveli na streljanje zajedno sa još sto ranjenika. Kad su ga streljali, onda mu je jedan četnik prišo i ispuco u glavu sve metke iz blizine. Mozak mu se prosuo po travi. Naš unuk je bio nalik tebi: svitle puti, jak, lip. Imo je jako gustu kovčavu kiku.

Stevo je buljio u strop i nije prozborio ni riječ. Nakon duže šutnje ona je opet progovorila:

– Ti i Mile ste zajedno igrali nogomet prije rata.

Stevo se u času sjetio da je bio rezerva na najvažnijoj utakmici i da se Barica veselila Milinim golovima. Još se jače smrknuo.

– Ne moš se još uvijek ljutit na njega što te je učitelj šibo. Dite si bijo. Molim te ko Boga da ga spasiš. Ti to moš.

– Ne mogu.

– Moš ga spasit. Nazovi Sremca.

– Ne mogu i neću.

– Zlo će nam se desit. Veliko zlo. Već imamo gluvonimu kćer jer si svi-dočijo laž. Jel se sećaš da sam i onda sve sanjala šta je poslje bilo i da sam ti rekla da ne govoriš istinu.

Stevo je prije dvije godine na sudu svjedočio da je spavao s Janjom Tulajić, curom Jure Lišića. Janja je s Jurom ostala u drugom stanju. Jure ju

je napustio i ona je rodila izvanbračno. Stevo je, da spasi Juru plaćanja alimentacije i priznanja očinstva, pod zakletvom rekao da je s njom spavao i on i još neki.

– Jel ti Jure za to reko fala? Više te ne pozna. On je podmukli gad odmalena. Bilo mu je drago, kad te učitelj šibo. Držo te je i on ko i Mile.

Stevo je šutio, a Barica je govorila dalje u nadi da će bivšem dragom spasiti život:

– Jesi se kad zapito kako je bilo Janji od tvoji' laži? Gorje već tebi priko klupe.

– Šuti! – odbrusio je Stevo, ali Barica nije marila.

– Zato nam se rodilo gluvo dite.

– Umukni!

– Molim te, spasi Milu!

– On il ja. Obadvojica ne možemo.

– Išli ste u školu skupa.

– I jebali smo istu ženu! – prosiktao je Stevo i nastavio kroz zube:

– Jel ga još voliš? Ja sam drugi. On je bio prvi.

– Kako moš bit taki? – izustila je Barica kroz plač. Ustala je slomljeno iz kreveta i izašla iz sobe držeći se za nabrekli trbuh. Nije se smatrala ni malo krivom, jer je Stevo znao da je imala momka, da nije bila nevina i nije ju trebao ženiti ako mu je smetalo što je živjela s Milom. Pogriješila je što se žurila udati. Nije morala srljati u brak s momkom za kojeg je dobro znala da je osoba čudne naravi. Mogla je malo pričekati i zbog Mile. Čula je za nekoliko slučajeva kako je netko došao živ iz rata, iako su ga proglasili mrtvim. Zнала je sve detalje o Fili čiji su roditelji dobili službenu obavijest da je poginuo kao njemački vojnik. Obavili su sve vjerske obrede sprovoda, a on se 1945. pojavio kao duh.

Barica je ostavljajući bijesnog muža u krevetu i osjećajući ritanje djeteta u trbuhu bila sigurna da je pogriješila što se udala. Život joj postaje pakao. Rađati svake godine s mužem kojeg ne voli, othranjivati djecu, plakati za dragim, slušati pogrde i psovke i dobivati batine, ono je što ju čeka u budućnosti. Svaki dan bez zrnca veselja.

Stevo je ostao sam u krevetu. Ljutito je disao gledajući nijemo pred sebe. Nije pokazivao ni najmanju kolebljivost. Malo poslije obukao se u mraku i izašao na dvorište. Mraz se bijelio na krošnjama drveća, na krovu kuće i na ledini, ali ga Stevo nije osjećao. Raskopčanog kaputa sjeo je na ulazne stepenice. Podupro je glavu rukom, prislonivši ruku na čelo.

Zagledao se u travu s injem. Sinoć je bio suglasan da Mile bude danas strijeljan. Još su mu u glavi bučile Jakšine riječi o kažnjavanju izdajica:

– Smaknuće mora bit javno kako bi se svima jasno dalo do znanja šta i' čeka ako se ogriše o zakon il budu rovarili protiv naše narodne vlasti. Tako je oduvik. Oduzimanje života mora bit ritualan i javan čin kojim će se kažnjeniku nanet patnja i poniženje. U Dubrovačkoj su Republiki krivca za veleizdaju nakon mučenja vezali za četir konjska repa i živog raskomadali. Komadi tila su slani u četir kraja Republike i tamo izlagani na javnim mestima kako bi svako vidio šta se dešava s izdajnicima domovine.

Verovanje u Isusa Krista dolazi od kažnjavanja prestupnika razapinjanjem na križ. Osuđenici su u Rimu bili okrutno bičevani bičem sa olovnim kuglicama koje su trgale meso, a zatim bi na izranjavita leđa osuđenika natovarili križ od debeli greda koji je on moro donet do mesta izvršenja kazne. Ekseri su zabijani između prvog i drugog reda kostiju na zapešću, jer je povr nji jaka tetiva koja može držat teret tila. Takim priki vanjem obavezno je povredit jako osetljiv živac. To izaziva strašnu bol i grčenje tila. Smrt nastupa nakon dugotrajni muka.

Turci su nabijali na kolac. Ako je prema presudi zločinca trebalo jako kaznit, krvnik je vodio kolac tako da prođe pokraj kičme i iziđe kroz zatiljak il niže između lopatica. U tom bi slučaju kažnjenik umiro i po nekoliko dana.

Njemci su za jednog ubijenog vojnika deset slučajno izabrani seljaka streljali javno il su i' vešali na bandere i ostavljali da vise nekoliko dana.

Milu treba ubit i to javno da svi vide. Kad bi bili blagi prema zločincima, oni bi se osilili i ubijali bi nas i naše i stradalo bi puno više ljudi. Na vaj način mrtvi će bit minimalno i nastat će blagostanje u kojem neće bit neprijatelja. Ovim će se streljanjem ustvari spasit puno ljudi.

Stevo više od četiri godine želi Milinu smrt. Sve je učinio da ga se uhvati i nije dvojio treba li ga ubiti. Istom se sad počeo malo kolebat, no u mislima mu se pojavio lik Roke i zakletva da će Roku osvetiti. Kad se još sjetio učiteljevih batina za koje je Mile bio kriv i kad je vidio tužnu i uplakanu Baricu, nestale su dvojbe. Energično je uzeo pištolj i u šaržer stavio metke. Napunjeni revolver zataknuo je za pojas. Bio je spreman za krvavi pir.

Osvanuo je tmurni jesenski dan. Sutra je Sveta Kata. U školi pucketa vatra u pećima. Na zidu je Titova i Staljinova slika. Učitelj je danas došao rano i nešto čita. Pred ulaznim su se vratima počela skupljati djeca. Deset minuta prije osam učitelj ih je u pravilnom dvoredu pustio da uđu u

učionicu. Kad je zazvonilo školsko zvono, svi su sjedili na drvenim klupama i čekali početak nastave. Malo poslije došao je učitelj i daci su ga pozdravili ustajanjem i složnim, rastegnutim pozdravom "Zdravo". On im je rekao neka sjednu, upisao sat u dnevnik, evidentirao izostale učenike i počeo s pitanjem:

– Što smo zadnji puta radili?

Desetak je učenika diglo ruku, a učitelj je izabrao jednu djevojčicu da odgovori.

– Zadnji puta smo učili o narodnom heroju Radi Končaru.

– Rade Končar bio je narodni heroj – izustio je bojažljivo učenik kojeg je učitelj prozvao da kaže što zna o Radi Končaru, te je zastajkujući nastavio:

– On je bio sekretar *Komunističke partije Hrvatske*. Njega su zarobili fašisti i vezali lancima. Tukli su ga i mučili, ali on nije izdao svoje drugove.

Učitelj je nakon ovog odgovora, koji nije ni saslušao, tražio da učenici naglas naizmjenično čitaju. Uz zamuckivanje i učiteljevo ispravljanje krenule su rečenice:

– *Vojni je sud osudio Radu Končara na smrt zajedno s dvadeset pet drugova. Rade je osudu primio mirno. Fašisti su bili bijesni. Oni su htjeli herojskog borca slomiti pred smrt, te ga je predsjednik suda upitao:*

– *Želite li pomilovanje?*

Rade mu je ponosno i s prezirom odgovorio:

– *Ne bih ga dao vama, niti ga od vas tražim!*

Ujutro 26. svibnja 1942. izvedeni su Rade i njegovi drugovi na gubilište. Pod Šubićevcem iznad Šibenika, na kraju uske doline i prorijeđene borove šume, stoji trinaest betonskih stupova. Uz stupove postaviše Radu i drugove. Spremali su se da im pucaju u leđa.

– *Kukavice, pucajte u prsa!*

Uz poklike "Živio Tito! Živjela sloboda! Doći će i vaši crni dani! Osvetit će nas naši drugovi!" padoše mučenici izrešetani mitraljeskim rafalima.

Tisuće talijanskih vojnika koji su čuvali prilaze gubilištu promatralo je u čudu hrabro držanje Rade Končara i njegovih drugova. Strah i zebnja prodrle im je duboko u dušu.

– *Teško ćemo mi proći s tim narodom – šaputali su vojnici.*

Saznavši za zločin, suznih očiju i stisnutih zuba od mržnje, narod se zaklinjao:

– Platit ćete nam za to!

Tjelesa mučenika zakopali su fašisti izvan grada.

Sutradan su Talijani primijetili da su grobovi okićeni crvenim ružama, a među njima je bio natpis: "Osvetit ćemo ih!"

Talijani su bili bijesni i prestrašeni.

I padale su glave okupatora u Dalmaciji i u čitavoj našoj zemlji. Tisuće i tisuće novih boraca osvećivalo je smrt Rade Končara boreći se za slobodu svog naroda.

Oslobođenjem naše zemlje ostvaruje se ono za što se Rade borio i za što je život dao.

Učitelj je bio neraspoložen za rad, te je đacima zadao da cijeli tekst prepisu u bilježnice. Osjećao je sve jaču glavobolju, vrtoglavicu, omaglicu i mučnine u želucu. Sjeo je i naslonio se na stol.

U susjednoj je učionici učiteljica Luca četvrtom razredu objašnjavala državno uređenje. Donijela je šest šiba, spojila ih u prut i zatražila od jednog učenika da ga prelomi. On to nije uspio. Pokušao je drugi, treći, peti. Tada je učiteljica razdvojila šibe. Đaci su ih s lakoćom lomili jednu po jednu.

– Danas ćemo učiti štivo *Priča o jednoj zadrugi* – rekla je učiteljica i napisala tiskanim slovima naslov na ploču.

– Otvorite stranicu 65 u knjizi! – zapovjedila je đacima i počela polagano čitati:

Živjelo jednom više porodica u velikoj zadrugi. Njihovo je imanje bilo veliko. Stanovali su svi zajedno u nekoliko kuća. Najljepšu kuću koristio je njihov starješina. Tu je bila i cijela njegova porodica. On je bio vrlo zao i opak čovjek. Članovi zadruge bili su jako marljivi. Radili su danju i noću, ali starješina bi rasuo tri četvrtine svega što bi oni zaradili. Najljepše i najveće dijelove uzimao bi za sebe i svoju porodicu. Ostale je porodice zavađao.

Nedaleko od njih bila je velika šuma. U njoj se krila jedna razbojnička družina. Ona je pljačkala sve do čeg bi stigla. U šumi je napadala mirne prolaznike.

Starješina zadruge imao je potajno s njima vezu. Dolazili su mu po noći. Tada bi im on davao žita, a oni njemu zlatnike.

Malo-pomalo nastao je u zadrugi pravi pakao. Svi su se svađali, no nitko nije znao tko je zapravo kriv.

I riješiše da se podijele. Svaki uze komad zemlje. Na njoj sagradi kuću, a zatim se useli sa svojom porodicom.

Tako su sada živjeli svaki posebno.

Ali, došlo je drugo zlo. Pljačkaška družina činila je svoje. Ona je otimala čas jednoj, čas drugoj porodici imovinu. Siromašne se porodice nisu mogle nikako očuvati. Pljačkaši su bili vrlo jaki i naoružani. Njima se uskoro pridružio i bivši starješina. I on je s njima pljačkao.

Porodice, vidjevši da su u smrtnoj opasnosti, riješile se udružiti. Zajedničkim će se snagama moći obraniti. I zaista! Tako i učiniše. Udružiše se! Ali prije nego su se udružile, tačno su odredile čije je što. Sve su imale jednaka prava. Radile su sve podjednako. Odmah odlučile da unište pljačkašku družinu. Ona im je smetala da otpočinu graditi sretniji život.

Jednom ih dočekaše. Banda se loše provela. Uništili su ih sve do jednog.

Uskoro je njihovo imanje cvjetalo od sreće. Svuda se orila pjesma rada, veselja i zadovoljstva.

Učiteljica je zastala. U razredu je vladala duboka tišina. Nametalo se pitanje kakve to veze ima s Federativnom Jugoslavijom, pa je učiteljica nastavila pričati:

– Čuli ste priču o zadruzi. Vidjeli ste kako su živjele njezine porodice. Isto je tako i s narodima Jugoslavije. Oni su živjeli u zajednici u kojoj im je život bio težak. Vlada koja je njima upravljala vukla je sve sebi. Zavaljala je narod s narodom. Nisu svi narodi imali jednaka prava. Vlada je radila s njemačkim razbojnicima. I kad su Nijemci zauzeli našu zemlju, vlada je izdala svoj narod. Prešla je na stranu neprijatelja. Tada su naši narodi pošli zajednički u borbu i zajedničkim snagama uništili fašiste. Oni će zajedničkim snagama sebi izgraditi sretniji život. Protiv fašizma borili su se naši saveznici: Sovjetski savez, Engleska i Amerika.

Eto vidite, Federativna Jugoslavija znači Savezna Jugoslavija koja je sastavljena od Hrvatske, Srbije, Slovenije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Makedonije. U njoj žive u slozi i ljubavi svi naši narodi. Svi imaju jednaka prava. Njihova je najveća dužnost da je brane od neprijatelja. Ako neprijatelj napadne na jednoga, svi će ga ostali braniti. Kao što vi niste mogli prelomiti prut od šest šiba, a jednu šibu jeste, tako ni neprijatelj neće pobijediti udružene narode Federativne Narodne Republike Jugoslavije.

Ali ipak, da bi sve bilo kako treba i u redu, ima netko tko vodi narode Jugoslavije kroz te borbe k sreći, tko svime rukovodi i upravlja. Pogodite tko je to!

Đaci su u glas odgovorili:

– Drug Tito!

Tada se začulo kucanje. Na vratima se pojavio Stevo u vojnoj uniformi. Pozvao je učiteljicu u zbornicu. Tu je već čekao stari učitelj. Stevo je bez okolišanja započeo ljutitim i zapovjednim tonom:

– Danas u jedanaest sati izvest ćete svu decu na dvorište i svrstat i' u red di vam ja budem reko!

– U redu, neće biti nikakvih problema – prihvatila je bez pogovora dobivenu zapovijed učiteljica Luca.

Učitelju se zamutio pogled. Tresle su mu se vilice dok je pitao zbog čega treba izvoditi djecu. Stevo je u njegovom ponašanju vidio isto ono raspoloženje koje je bilo kad je pitao tko se prvi počeo smijati. I njegovim je tijelom zavladao bijes. Nehotice se uhvatio za pištolj. Ipak je nastojao pribrano odgovoriti:

– U školskom dvorištu streljat ćemo Milu Sučevića i svi to moraju vidit.

– Školsko dvorište nije mjesto za strijeljanje i djeca to neće gledati! – prosiktao je učitelj. Da može, istog bi časa položio Stevu preko klupe i udarao ga iz sve snage po goloj stražnjici najdebljim štapom dok ga ne polomi.

Stevo se suzdržavao posljednjim naporom da ga ne ubije. Prije nego što je zalupio vratima izderao se:

– Ako ne izvršite što sam naredio i vas ćemo streljat!

Učitelj je problijedio. Uspio je ući u svoj razred.

Stevo je zastao na hodniku. Kroz otvorena vrata ugledao je drvenu klupu na kojoj je ležeći potrbuške sa spuštenim hlačama morao kroz plač izgovoriti: "Molim oproštaj".

Sada je primijetio da u ruci čvrsto drži pištolj. Ne zna kad ga je izvadio, ali je osjećao da mu ne treba puno da zapuca.

Učitelj je uspio zatvoriti vrata. Okrenuo se prema đacima, a zatim snažno kriknuo. Srušio se na zemlju kao gromom ošinut zapriječivši prolaz kroz vrata. Bio je modar u licu, a mišići udova bili su mu u grču. Na usta mu je počela izlaziti krvava pjena. Nakon nekog vremena trzalo mu se cijelo tijelo. Ležao je pred vratima i nekontrolirano lamatao rukama i nogama.

Đaci su sa strahom sve to gledali, a zatim svi kroz prozore iskočili van i pobjegli kući.

U vlaku što se približavao Vinkovcima Mladen je s nepoznatom djevojkom koja je slučajno sjela pokraj njega počeo razgovarati o romanu

koji su, opet slučajno, oboje istovremeno držali u ruci. On je čitao već drugu knjigu, a ona je bila na sredini prve, te ga je pitala kako mu se sviđa djelo. Mladen je izrekao svoje dojmove:

– Djelo je genijalno. Način ocrtavanja likova, finoća i originalnost slikanja portreta, izvanredan umjetnički prikaz pejzaža, realističko prikazivanje života čine sveukupnost koja se ne samo rado čita, nego i upoznaje čitatelja sa životom u svoj njegovoj složenosti. Ja sam se saživio sa sudbinom junaka iz romana. Ana Karenjina se, na primjer, izdiže ko lik žene sa svom složenošću svoji unutarnji proturječnosti. Ona se ističe svojim ženskim čarima, a istovremeno je tragična zbog svoje strasti koja odlučuje njezinom sudbinom. Ko aristokratkinja teško podnosi svu lažnost i podlost visokog društva iz kojeg je potekla i shvaća da je njezina tragedija socijalna. Voli sjaj visokog društva, a istovremeno je pametna žena, gotovo intelektualka. Ona je ljubavnica koja pozna strasti i ljubomoru, a u isto vrime je nježna majka.

Djevojka je bila iznenađena karakterizacijom lika koju je dao njoj nepoznati vojnik. Pomislila je da se radi o studentu književnosti, ali ju je zbunjivao njegov govor koji je bio mješavina dijalektalnog slavonskog i književnog s puno riječi koje koriste intelektualci. Ona je savršeno znala pravopis i gramatiku i uživala je u čitanju romana, pripovijedaka i pjesama, pa je htjela pokazati svoje razumijevanje književnosti.

– U Aninim patnjama ogledaju se ne samo duševne muke žene aristokratkinje neke epohe, nego i preživljavanja svojstvena ženi uopće – dodala je, nakon čega se razvio zanimljiv razgovor o pročitanoj koji se ubrzo proširio na poeziju. Mladen je kao iz rukava sipao stihove Jesejnina, Prevera, Matoša, Cesarića, Tina Ujevića, Tadijanovića, Krkleca i djevojci potpuno nepoznatog Halila Džubrana. Stotine pjesama naučio je za Veru. Djevojka je njemu recitirala Desanku Maksimović i Vesnu Parun. Zažarila se dok su iz njegovih usta izlazile dirljive riječi Lorcine nevjerne žene.

*Smilje i ni jedna školjka
tako fine puti nema.
Pod mjesecom svi kristali
takvim sjajem se ne sjaje.
Izmicala njena bedra
kao ribe zatečene,
bedra napol puna ognja
bedra napol puna leda.
Te sam noći prevalio
ponajljepšu od svih cesta*

*na ždrebici od sedafa
bez stremena i bez uzde...
...i ne htjedoh zaljubit se,
jer imajuć ona muža
djevojkom se meni kaza
kad vođah je prema rijeci.*

Nakon književne analize i jutra poezije uz jednoličnu glazbu kotača vlaka, djevojka je predložila da se upoznaju. Pružila je ruku i rekla:

– Ja sam Ana Buklić.

– Mladen Krivolić – uzvratio je on.

– A zašto si dobio ime Mladen?

– Tako je tila moja mama. Ona je želila imat kićene svatove i bit u bilom sa vincem na glavi. Kako joj se nije ispunila velika želja da bude mladenka, dala je meni ime Mladen. A zašto si ti Ana?

– Moja baka se zvala Ana, pa su mi po njoj dali ime.

Mladen je rekao da je njegova mama bila Ana.

– Zamisli koja je slučajnost da ja i ti u ruki imamo istu knjigu. Vjerojatnost da neko sedne pokraj tebe i ima istu knjigu ko i ti, jedan je naprama milijon. Dogodilo se nemoguće.

Ana se složila i još se više zainteresirala za momka pokraj kojeg sjedi dva sata. Željela je odgonetnuti odakle je i što je po zanimanju. Pomislila je da studira u Zagrebu, a po govoru joj se činilo da je iz Slavonije.

Mladen se trudio zadržati govor kojim je *divanila* njegova mama i svi ukućani. Gadili su mu se ljudi koji se stide svog materinskog jezika i prihvaćaju tuđi da bi se dodvorili onima na vlasti. Obično mladići kad dođu iz vojske govore tvrdim ekavskim, kako su čuli od starješina i za sate kažu *časovi*, a za vlak *voz*. Mladen se principijelno držao svog govora u svim prilikama, pa i sada. Budući da je pročitao jako puno knjiga, potkrade mu se katkad koji književni izraz, ali ne sviđaju mu se baš ni "intelektualci" koji odjednom samo razgovaraju besprijevnim hrvatsko-srpskim jezikom, a do jučer su govorili kao on. Ana je napustila svoj bunjevački govor i prešla na pravilni ijekavski štokavski. Mladena nije smetala pravilnost svakog Aninog slova, ali mu nije padalo na pamet oponašati ju. Njemu je njegov govor baš lijep i neće ga mijenjati, a ona neka priča kako hoće. Glavno da se razumiju.

Mladen se zagledao u zlatnu narukvicu na Aninoj ruci.

– Jel ti narukvicu kupio momak? – pitao je.

- Nemam momka. Mama mi je dala svoju narukvicu.
- Njemu se na neki način svidio odgovor da nema momka.
- Dopada li ti se narukvica? – zapitala je ona smješkajući se stidljivo.
- Da – uzvratio je kratko pomislivši da će Veri kupiti istu takvu čim dođe kući. Vera će zanimati od iznenađenja i sreće.

Mladen i Ana su malo zašutjeli, a zatim je ona započela novi razgovor:

- O čemu sada čitaš?
- O ubijanju šljuka. Levin i Oblonski se nadjačavaju ko će ubiti više. Oblonski je ubio četrnajst, a Levin devetnajst. Šljuke su morale umrijeti zbog slasti pobjede. Tuda se ne slažem s Tolstojem da je Levin pozitivac. Ljudima je valda urođeno zlo, pa ubijaju bez razloga, čine boli bližnjima i zavide jedan drugom.

- Ja opet ne mogu shvatiti što Tolstoj smatra normalnom pojavom, da dijete ne dođe majka aristokratkinja, već plaćena dojilja.

Za oboje je bilo veliko iznenađenje kad su uvidjeli da putuju u isto mjesto. Ana je dobila posao učiteljice u Mladenovu selu i danas se morala javiti. Budući da je išla u nepoznato, zanimala se za novu sredinu. Mladenu joj je dao prve informacije, te je postupno u njoj nestajao strah s kojim je krenula. Osim lijepih riječi o kraju i ljudima, spomenuo joj je i školu i starog, nervoznog i bolesnog učitelja koji tuče djecu. I Mladenu se urezalo u sjećanje ležanje preko klupe i čekanje batina. Do najsitnijih detalja je ispričao najvažniji događaj svog školovanja sa zaključkom:

- Nisam bio ni najmanje kriv. Nit sam vidio posrani šešir, nit sam se smijao, a nisam ni znao ko se smijao. Bez obzira što sam bio na sasvim drugom kraju dvorišta, morao sam leći preko klupe i dobiti šibom. To učitelju neću nikad oprostiti, iako sam dobro prošao. Stevo Babilić je najviše nadrljao. Na turu i nogama šarenile su mu se krvave masnice, a nije napravio skoro ništa. Samo je slučajno prvi vidio molovano pokrivalo za glavu neprikosnovenog gospodina. Šta je moglo što su se neki kesili ko ljudi.

Mladenova i učiteljeva kuća bile su jedna do druge. Susjedski su im se odnosi pogoršali u ljeto kad je Mladen završio drugi razred. Učitelj je imao pola jutra žita i zamolio je Mladenova oca Andru da kod njega izvrši kako ne bi selili vršaću mašinu. Slamu će odmah prenijeti k sebi kroz prolaz na ogradi između jednog i drugog dvorišta. Otac je pristao i pšenica je ovršena, ali učitelj nije izvršio obećanje, već je hrpa slame stajala na sredini dvorišta, a slama se raznosila svuda okolo. Otac je opomenuo učiteljevu ženu neka maknu slamu, jer se bliži kirbaj i doći će gosti, a ona mu je bez dlake na jeziku odvrtila:

– Neće ti vald ministar doć u goste.

Otac joj je na to opsovao mater gundinačku, *kresnio* šibicu i slama se za čas pretvorila u pepeo.

Drugi je sukob izbio u jesen zbog šljiva. Stabla su davno posađena uz ogradu s jedne i druge strane i Mladenova je majka smatrala najpoštenijim da svatko pokupi šljive sa svoje strane ograde. Kad su ona i tada mali Mladen kupili s Krivolića strane, došla je učiteljeva žena i rekla da su to njihove šljive. Mama je preko ograde istresla dva *ampera* skupljenih šljiva koje poslije nitko nije uzeo, već su istrunule. Tada je Mladen došao u nemilost učitelja bez obzira što je bio najbolji đak.

Ana je ispričala slična iskustva iz svoje škole, a zatim su opet zašutjeli. Nakon promatranja maglovitog slavonskog krajolika, Mladen se zagledao u Anu i njezin madež na bradi. Došlo mu je da ju pomiluje po licu i madežu, a učinilo mu se kako i ona želi isto.

Ana je malo poslije prva progovorila:

– Jel znaju tvoji da dolaziš?

– Da, javio sam im.

– Mama će se sigurno obradovati!

– Nemam mamu. Umrla je kad sam imo devet godina. Brat je imo šest. On sad studira agronomiju.

Mladen je Ani pokazao majčinu fotografiju koju stalno nosi u novčaniku.

Ana nije imala fotografiju svog pokojnog oca. Prije dvije godine ubili su ga partizani, a ona o tome nije željela razgovarati. Opet je zavladala šutnja.

Osim majčine, Mladen je ponio u vojsku fotografiju nogometne ekipe u kojoj je igrao prije rata. Tom fotografijom bilježio je u knjizi dokle je pročitao. Zagledao se sada u poznata lica na slici. Bilo je šesnaest igrača, trener, predsjednik kluba i tajnik, a slikali su se uoči zadnje utakmice koju su odigrali trećeg travnja 1941. protiv Andrijevac. Bila je to igra na život i smrt. Andrijevcu su jesenas pobijedili i slovili su kao najbolji. Svi su željeli uspjeh koji bi donio slast pobjede nad najvećim rivalom i titulu najboljeg u cijeloj okolini. Nekoliko dana prije utakmice svi su pričali samo o nogometu. Pred početak susreta okupilo se puno gledatelja i utakmica je počela uz bučno navijanje. Mladenova je ekipa u samom početku primila gol. Nije im išlo, iako su se trudili. Pred kraj poluvremena Mile je izjednačio jednim jakim udarcem izdaleka. Lopta je nekog usput okrnula i odsjela u mreži. Samo što je počelo drugo poluvrijeme, oni su

opet povelj. I opet su se naši dugo mučili, dok Mile nije u solo prodoru predriblao trojicu, pa onda i golmana, i dao gol. Kad su već svi mislili da će biti neriješeno, Roka je oteo loptu njihovom *beku*, predriblao *centar-halfa* i nesebično dodao Mili kojemu nije bilo teško s tri metra pogoditi mrežu. Milu su poslije utakmice nosili na rukama. Bio je heroj. Dugo se slavilo, a Andriječani su nakon tučnjave otišli kao najveći neprijatelji. Jedino se Stevo nije veselio. Izgledalo je kao da je želio poraz. Taj je put bio rezerva iako je spadao među bolje igrače. Posvađao se s tadašnjim trenerom. Sukob je izbio tri dana prije te sudbonosne utakmice. Jakša je organizirao pripremni prijateljski trening-susret s Prkovcima gdje je nastupao njegov šogor. Naši su bili puno bolji i brzo su vodili dva naprama nula. Kad je Stevo predriblao Jakšinog šogora, ovaj mu je namjerno s leđa potpleo nogu. Stevo je ostavio loptu, okrenuo se i ošamario šogora. Jakša se zbog toga naljutio na Stevu i rekao je da neće igrati u nedjelju, ali ipak, bio je spreman popustiti. No, Stevo se nije osjećao krivim i nije htio poslušati Jakšinu zapovijed da svi igrači moraju u subotu navečer biti do deset sati u krevetu. Jakša ga je našao pijanog u pol noći u birtiji i zato ga nije uvrstio u ekipu.

Mladen je dugo netremice gledao nogometaše na fotografiji. Pogled je prikovao za najvišeg na slici, pokojnog Zvonka Kovića. On je bio golman i skrivio je prvi gol, ali je obranio nekoliko teških lopti. Drugi gol nije mogao obraniti. Zvonka su Nijemci '44. ubili kao taoca. Za svakog poginulog njemačkog vojnika strijeljali su deset talaca, te je Zvonko izgubio glavu ni kriv, ni dužan. Slučajno. Slučajno se našao kod kuće, a Mladen slučajno nije. Da se Zvonko zadržao na njivi pola sata duže, Nijemci bi prošli njegovu kuću i ubili nekog drugog. Mladenu se uvijek sledi krv u žilama kad se sjeti da je on tada za dlaku izbjegao uhićenje i pogubljenje. Imao je sreće, Zvonko nije.

Još je jednog igrača Mladen gledao na slici s posebnim poštovanjem, a taj je isto pokojni – Ferda Pavošić. Bio je dva centimetra niži od Zvonka, ali snažniji. Njemu su još '38. vršili premetačinu zbog komunističke djelatnosti. Optuživali su ga da veliča socijalizam i SSSR⁴ i da laže o dobrom životu u Rusiji, a njegova se politička aktivnost sastojala u skupljanju i čitanju knjiga, pa i zabranjenih, sa socijalnim i socijalističkim sadržajem. Žandari su došli noću u njegovu kuću i pred ženom i kćerkom vezali mu ruke na leđa. Jedan žandar, izrazito nizak rastom, uzimao je knjige s police i samo gledao ima li u njima neka bilješka ili papirić, a zatim ih bacao na pod. Ferda ga je upozorio da to ne čini, na što ga je 'patuljak' htio

⁴ SSSR – kratica za Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika.

ošamariti. Da to spriječi, Ferda ga je odgurnuo tijelom, pa zatim malo udario nogom, nakon čega ga je drugi visoki žandar snažno opalio kundakom puške pod rebra. Ferdi je bilo najstrašnije što je sve gledala kćerka i poslije zbog toga ispaštala. Žandari su odmah odveli Ferdu u zatvor u Beograd i dobio je dvije godine tamnice.

– Dado ti je u zatvoru. Lopov je – govorila su školska djeca Ferdinoj kćeri koja je išla u četvrti razred. Zaštitio ju je učitelj rekavši da njezin otac nije lopov, već je u zatvoru zbog politike i da ju ne smiju zafrkavati. Iako nitko nije znao što znači riječ politika, nakon učiteljeva upozorenja dječja zloba je prestala. Osim kod malog Kaspića koji se na dvorištu pod odmorom proderao:

– Pavošićkin dado je lopov!

Učitelj je i taj put reagirao uobičajeno. Neposlušni je dječak morao skinuti hlače i leći preko klupe. Šiba je i tada, kao i puno puta prije i poslije, nemilosrdno fjukala i Kaspiću se šarenio tur. Više mu nije padalo na pamet vrijeđanje male kolegice.

U proljeće 1941. kad je uspostavljena Nezavisna Država Hrvatska, opet su počela hapšenja i Ferda je bio prvi na udaru. Nekoliko dana poslije utakmice s Andrijevcima došli su ga uhititi žandari. Žena je rekla da je na njivi. Bio je u Prisodnjačama i susjeda ga je poslala biciklom upozoriti da ga traži policija, ali bilo je kasno. Već je išao kući i u Surduku su ga skinuli s kola. Odveden je u Zagreb, gdje je bez suđenja raspoređen u logor Kerestinec. Bio je u sobi s Pricom i slikarom Ismetom Mujezinovićem koji ga je portretirao. Napisao je kući pismo u kojem kaže:

– *Dobro sam. Posijte kukuruz...*

Prilikom bijega iz logora imao je pušku, no nije uspio pobjeći. Ubijen je i ne zna mu se grob. Njegova žena pismo čuva kao najveću dragocjenost.

Ferda je bio omiljen u selu i njegovo je ubojstvo izazvalo veliki revolt mještana, naročito nogometaša, tako da ih se mnogo suprotstavilo ustaškoj i njemačkoj vlasti i otišlo u partizane. On je prvi ubijeni s Mladeneve fotografije, ali ne i jedini. Osim njega i Zvonka Kovića, među živima nisu predsjednik kluba Blaž Marijević, desni *bek* Marijan Stjepanić, lijevi *bek* Martin Katanić, *centarhalf* Ante Sučević, Milin mlađi brat Joso koji je igrao desno krilo i lijeva spojka Roka. Mladen je na poledini pokraj umrlih stavljao križiće. Od devetnaest s fotografije, osam je mrtvih. Deset je bilo u partizanima, tri u ustašama, jedan u domobranima, a pet je bilo neutralnih. Većina andrijevačkih igrača otišla je u ustaše, neki su se družili s Milom, dok su se trojica koji su postali partizani sprijateljili sa Stevom i Jakšom.

Nekadašnji nogometni sukob zbog titule "najboljeg u okolici" kulminirao je 1941. nakon završetka utakmice općom tučnjavom između igrača jedne i druge momčadi. Sreća je da su radile samo šake i kolci, a ne noževi i pištolji, pa je bilo samo razbijenih noseva i glava, polomljenih rebara i izbijenih zuba. Nitko nije poginuo, jer su intervenirali žandari. Jakša je najzaslužniji za pobjedu i tučnjavu. Prije utakmice podbunjivao je igrače da obvezno moraju vratiti batine koje su dobili prilikom gostovanja u Andrijevcima. Mladen je bio među rijetkima koji se nisu tukli. Sklonio se iz gužve kao što se uvijek u sličnim situacijama sklanjao njegov otac. Branko se također nije tukao, bez obzira što su mu lane Andrijevcani slomili nogu.

U ratnoj utakmici između partizana i ustaša, nogometaši su se malo izmiješali, tako da su prijatelji i susjedi pucali jedni na druge, a braća se borila na suprotnim stranama. Ratni treneri smišljali su paklene taktike ubijanja. Plodna slavonska polja orale su topovske granate, a igrališta su bila stratišta. Razrušene kuće će se obnoviti, ali će otrov u srcima ostati i izazivati osвете i nove sukobe. Ljudi su takvi od pamtivijeka i neće se promijeniti još tisuću godina. Urođeno im je da ratuju, ginu, plaču i pjevaju. Na poljima se dotle žuti pšenica, a u šljivicima dozrijevaju šljive ranke. U jesen na ormaru mirišu dunje.

Ana je uzela i otvorila torbu, te je Mladen osjetio miris dunja koji ga je podsjetio na djetinjstvo. Na početku zime njegova je majka donosila dunje od svojih i kuhala njemu i bratu. Bile su im najveća poslastica. Prije odlaska u vojsku on je posadio dvije dunje na mjestu gdje je bila rupa za kreč kada se gradio štagalj. Sada su možda i one urodile.

Stablo dunje čije je plodove Ana nosila posadio je u vrtu njezin otac kad je ona bila djevojčica. Rodilo je svake godine, a žuti su plodovi mirisali cijelu zimu. Anina majka spakirala joj je pet dunja da mirišu u njezinoj sobi i da ju podsjećaju na rodnu kuću. Donedavno je njihov mali dom bio pun veselja i sreće. Sada je majka sama u crnoj marami i samo želi doživjeti da joj se Ana vrati.

Ana je iz torbe izvadila pitu sa sirom i ponudila Mladenu. Dugo nije jeo kolače, a ovi su bili izvrsni. Iste takve pravila je Milina mama i nudila njega i brata nakon što su ostali bez majke. Začula se pjesma na drugom kraju vagona i Mladen je opet pomislio na Milu.

– Otkud mi je danas stalno na pameti? – zapitao se.

Bilo je osam sati i za trideset minuta Ana i Mladen će biti u Vinkovcima gdje moraju presjedati.

Mili su u osam sati donijeli doručak. Osjećao je da je zadnji. I da je zadnje jutro koje je dočekao. Razveselio se kad je malo poslije ugledao sunce kako se probija kroz maglu. Njegova je sreća zbog novog dana počela kad je svanjivalo. Radovao se što je doživio još jedan dan. Sinoć je razmišljao hoće li ikad vidjeti sunce i svjetlost. Otkad je otišao u rat često je lijegao s tom mišlju i budio se u osvit zore kad se sunce promaljalo kroz krošnje na istoku. Posljednji dani skrivanja i bježanja bili su ispunjeni tjeskobom u predvečerje, a radošću u jutro. I noć pred uhićenje zaspao je s dvojmom hoće li još koji put ugledati sunce. Probudio ga je pucanj i poziv da se preda. Nazirala se prva svjetlost. Da nije želio vidjeti sunce i dan, ne bi s uzdignutim rukama izašao na vrata smireno i spokojno. Dok je lagano hodao iz kolibe prema leniji i dok je u njega bilo upereno desetak pušaka, nije osjećao strah od smrti. Stao je kad su mu rekli, ne pokazujući nikakvu zlu namjeru. Prišla su mu dva milicajca i stavila lisice na ruke.

Na putu u zatvor sjetio se Roke. Roku je pogodio njegov metak. Roka se zateturio u tami i pao. Roka mu je na utakmici s Andrijevcima dodao loptu kod prvog gola i on je od prve opalio iz sve snage. Lopta je odsjela u rašljama. Roka mu je prvi potrčao čestitati. Zagrlio ga je i od radosti podigao sa zemlje. Nakon dvije godine odnijeli su Roku mrtvog. Cijelo je selo brujalo da ga je on ubio.

Dok je milicijski auto drndao po neravnoj cesti prema Vinkovcima, Mile se sam pred sobom pravdao i optuživao:

– Oni su napadali. Nisam imo pojma da je Roka među njima. Ja sam se tamo našo slučajno zbog stra da me ne uvate i ubiju. Nisam kriv. Nikad ne bi tio da Roki padne s glave jedna vlas kike. Bili smo drugovi, al nas je nešto nevidljivo odvelo svakog na svoju stranu. Roka je čak jedno vrime dvojio kud će. Nekud je moro i skoro je ošo u ustaše. Postali smo slučajno neprijatelji koji pucaju i ubijaju. U nogometu neprijatelji zabijaju golove jedni drugima, udaraju se i lome noge. Poslje utakmice zajedno piju i vesele se, il se tuku kolcima i noževima. U ratu se neprijatelji ubijaju.

– U mraku mi se u jedan tren učinilo da se Roka šalja prema stražaru. Pomislio sam na njeg. Nisam trebo pucat. Prst je sam povuko okidač. Mogo sam mislit da žandare napadaju moji seljani, nogometaši, a možda i moj brat. Mogo sam ne pucat i neprimetno otić u bašću i niko ne bi ni zno da sam bio tud. Nisam pozno ni jednog žandara, al sam im omogućio da pobegnu. Žandari su bili zli. Naj žandar, žgoljo što je razbacivo knjige Ferde Pavošića nije zaslužio spašavanje od partizana, ko ni naj veliki, jaki što je lupio Ferdu kundakom.

Mile za vrijeme rata nije nikad zažalio što se upisao u ustaše, niti se kajao što je ubijao. Kod Bleiburga je prvi put pomislio da je odabrao kri-

vu stranu. Postao je svjestan da je otišao u ustaše u inat bratu. Mrzio je brata odmalena, samo zato što su njega svi voljeli i što je bio dobar đak, vrijedan i poslušan na poslu. Kod kuće su mu otac i majka od najranijeg djetinjstva predbacivali da nije kao Ante. Učitelj mu se u razredu obraćao bratovim imenom, pa su ga sva djeca dugo zvala Ante, što mu je bio najgori nadimak. Kasnije je pokušavao skrivati svoje osjećaje, ali nije mogao. Mržnja prema bratu je rasla kako su bivali stariji i posebno je došla do izražaja kad je Ante izjavio da je Barica prošla *sito i rešeto*.

Tada su se skoro potukli. Oko Ante su se okupljali protivnici fašizma i njegovom je zaslugom većina nogometaša otišla u partizane. Čak ni Antina smrt nije Milu rastužila, a i danas, dok čeka smaknuće, ne žali što se nisu vidjeli od '41.

Mile je zavrnuo rukav i zagledao se u istetovirano slovo U na podlaktici. U Makedoniji je nosio na kapi crvenu zvijezdu petokraku i strogo pazio da nitko ne vidi U. To U je možda dobro došlo sudu kao opravdanje za izricanje presude "smrt streljanjem". Na suđenju su suci i odvjetnici bili skloni izricanju vremenske kazne, jer je dvije godine nosio petokraku i bio uzoran vojnik i jer mu je brat kao partizan dao život za slobodu. Domaći su tražili smrt zato što je zakleti ustaša, fašist i izdajica. Škiljo i Šima Dabić su kao svjedoci gotovo uglas govorili da je visoki ustaški čin zaradio ubijajući partizane, a da je i sada opasan. Branko mu je prilikom svjedočenja s jedne strane bio zahvalan što mu je spasio život, dok ga je s druge strane mrzio zato što je pobio njegove najbolje ratne drugove. Nakon malo kolebanja oko stava da on jedini izričito bude protiv strijeljanja, priklonio se većini. Naročito kad je saznao da je Mile nedavno gurnuo i Juru u kanal. Jure se na suđenju trudio biti najveći pobornik smrtno kazne, jer se bojao susreta s Milom kad izađe iz zatvora. Htio se, također, dokazivati kao beskompromisni borac protiv fašista i "bande" te se ulizivati Jakši i Stevi unatoč tome što je s Milom prijateljevao cijelo djetinjstvo, momačke dane, pa i ratne u početku, i što je bio siguran da ga je Mile mogao ubiti dok se koprcao u kanalu. Mile je imao pištolj i nije mu bilo teško u njega iz blizine ispaliti nekoliko hitaca.

Stevo se na suđenju nije dvoumio. Sjetio se svoje zakletve iz djetinjstva. Iako je znao da su zakletve prokletstvo i da se ne treba svetiti, već opraštati, ipak je tvrdo rekao:

– Smrt.

Jakšino je mišljenje bilo zadnje i odlučujuće:

– Treba ga ubiti!

Kad je Milina sestra došla u zatvor, stražar joj je kazao da su malo-prije odvezli njezinog brata kamionom u njihovo selo na strijeljanje. Da

je bar malo više požurila, mogla ga je susresti. Sada joj je najveća želja vidjeti ga. Ne zna što bi mu rekla, ali ga silno želi vidjeti i zagrliti te je zato potrčala natrag. Stražar joj je na odlasku kazao kako je Mile pjevao cijelo jutro.

Nešto prije deset sati zaustavio se kod prvih kuća na početku sela kamion koji je vozio Milu. Milicajci koji su čuvali osuđenika na smrt sišli su i zapalili cigarete, čekajući daljnja naređenja. Mile je ostao sam s rukama vezanim na leđima. Gledao je u sunce koje se izdizalo iznad krovova. Malo poslije naišla su seljačka kola i u njega je upiljio pogled nepoznati kočijaš.

Uživanje na jesenskom suncu uz miliciju s napunjenim puškama trajalo je pola sata. Tada je na biciklu došao momak kojeg Mile nikad nije vidio i priopćio da je sve spremno te mogu krenuti. Mile je sišao s kamiona i pošao sredinom ceste kroz selo ispred desetak milicajaca i isto toliko pušaka. Cijela povorka koju je on predvodio prolazila je nijemo bez pozdrava pokraj seljana koji su hodali stazom ili su stajali na ulaznim vratima i znatiželjno gledali nesvakidašnji prizor.

Jedino Mladenov otac Andra nije htio vidjeti strijeljanje, niti je izišao na ulicu promatrati tjeranje kroz selo osuđenika na smrt. Njegovo je staro pravilo da se treba micati iz gužve, a usvojio ga je kao momak prilikom jedne tučnjave. Tada je branio, kako je onda mislio, najboljeg prijatelja Marijana Tunjića koji je, kao i puno puta prije i poslije izazvao kavgu.

Marijana su posprdno zvali Prdo, jer je u svako doba mogao glasno prdnuti i tu je sposobnost koristio tako da se prikrpi nekom društvu, a zatim se nakeči i "opali". Jednom prilikom sigurno bi ga ubili da nije bilo Mladenova oca koji je i sam za dlaku izbjegao najgore. Marijan je ispustio plinove i zamirisao momcima iz susjednog sela koji njegov čin nisu shvatili kao šalu, već su povadili noževe.

Andra Krivolić se nije miješao u politiku, a ni rat ga nije zanimao. Prilikom oslobođenja Đakova odredili su ga da vozi ranjenike s položaja. Dovezao je jednu grupu u Đurdance dok su meci fijukali oko njega. Posebno mu se steškalo oko srca kad je vidio da je umro teško ranjeni Makedonac koji je tražio vode kad su ga utovarali u kola. Dosta je oslobođitelja Đakova i spasilaca ranjenika taj puta pogodio metak i neki su završili pod leđinom. Svakog sretnika koji nije stradao prošla je jeza kad je shvatio da je u pucnjava slučajno ostao živ. Svršetak rata bio je na vidiku, a glava se lako i uzaludno gubila i zato stari Andra nakon dovoženja prve ture ranjenika nije više htio ići na bojišnicu. Jedan ga je oficir

s uperenom puškom natjerao. Pod prisilom je pošao prema liniji napada, ali je izvan sela zaustavio konje, sišao s kola i skrivajući se došao kući. Kod kuće nije mislio na jauk stradalih i njihovo umiranje u njegovim kolima, već ga je savjest zapekla zbog kobila Olge i Drine koje je ostavio u ratnom paklu i Bog zna kako će proći, a vjerno su ga služile petnaest godina. Dugo ih nije mogao prežaliti, bez obzira što si je već odgojio mlade konje. Oko srca mu se naročito steškalo kad su mu susjedi nakon nekoliko dana rekli da su vidjeli Olgu i Drinu mršave i jadne kako vuku top. Htjele su skrenuti u dvorište, ali ih je vojnik grubo ošinio bičem. Lijek Andrinoj tuzi zbog nehumanosti prema vjernim konjima bili su i onda i danas rakija i vino. I sada je iz podruma otišao u štalu i gledao u prazna mjesta svojih kobila dok su Milu vodili pokraj njihove kuće.

U školskom dvorištu skupilo se puno ljudi svih "kategorija". Jure Lišić je sinoć dobio zadatak da organizira publiku koja će vikati i tražiti Milinu smrt i on je za to poučio i doveo više od pedeset momaka, djevojaka i mladih žena. Htio je da ovo strijeljanje bude poput vješanja ustaškog kotarskog predstojnika Ivana Tolja na vašarištu u Vinkovcima pred mnoštvom ljudi prije dvije godine. Tolja su prvo vozali u krletki kroz grad, a onda mu je na posebno izgrađenoj pozornici Crni Pero, kojem je on osobno ubio dva sina, stavio omču oko vrata. Stolicu mu je ispod nogu izmaknula birtašica Drenka čije je usluge koristio dok se bavila najstarijim zanatom. Drenki su ustaše ubili cijelu obitelj.

Dodatna potpora Jurinim vikačima bit će svi mlađi ljudi koji su bili u partizanima ili su im pomagali. Neki se sada žele ulagivati novoj vlasti ili postati vlast i urlat će sigurno iz petnih žila protiv najboljeg *golgetera* isto onako kao što su bili za "ubijanje" Andriječana. I oni koji su osuđivali strijeljanje, došli su promatrati nesvakidašnji događaj. Školska su djeca također željela gledati, iako su ih stariji odgovarali. Nisu stajala u pravilnom redu kako je zamislio Stevo, već okolo na ogradi i na drveću da im ne promakne ni jedan detalj.

Stevo je nakon incidenta s učiteljem došao kući.

– Šta me gledeš? – rekao je ljutito Barici i odmah ju ošamario, a zatim je otišao u podrum popiti rakiju. Nije se dugo zadržao, već je požurio u Općinu. Barica je ostala kod kuće plačući. Kroz prozor je vidjela bivšeg dragog kako korača zadnje korake u životu. Nije se osvrnuo.

Milina je majka izdaleka vidjela sina kad je prolazio cestom, jer joj nisu dopustili da priđe u glavnu ulicu i još jednom zagrlji i poljubi svoje dijete. Otac je kroz bašću došao u gomilu koja je čekala egzekuciju. Trešao se od straha, ali na njega nitko nije obraćao pozornost.

Kad se pojavio Mile, počela je na Jurin znak neviđena dernjava.

– Smrt narodnim izdajicama! Ubijte fašistu! Bando ustaška! Smrt fašizmu, sloboda narodu! Živio drug Tito! Živilo bratstvo i jedinstvo jugoslavenskih naroda!

Slično je raspoloženje vladalo kad su '41. andrijevački nogometaši izlazili na teren. Sada su upotrijebljene iste klepke, trube i udaraljke kao i na nogometnoj utakmici i stvorila se zaglušujuća buka. Prema Mili je poletjelo kamenje kao prema Andrijevcima. Nekoliko ga je kamena pogodilo. Jedan u glavu, iznad oka, srećom manji. Niz lice mu je potekla krv. Muškarci i žene prijetili su šakama. Neki su pljuvali prema njemu.

Mile nikog nije vidio, niti je osjetio udarac kamenom. Nije čuo ni psovke i uvrede. Pogled mu je bio staklen i ništa nije dopiralo do njegove svijesti. To je na neki način izazivalo prisutne na još jaču viku. Posebno se u vrijeđanju isticao Martin Pavić svojim karakterističnim ženskastim glasom. Njega su zvali posprdnim nadimkom Škiljo, jer je imao oštećenje lijevog oka, a njegovu ženu Škiljinica. Zbog pickastog glasa i stasa neki su mu se rugali imenom Nena-Škiljo. On je u zadnje vrijeme izmišljao junačke priče kako se borio u partizanima, iako su svi znali da se cijeli rat skrivao na tavanu, štaglju ili u podrumu. Govorilo se da je bio partizan pod kacom, jer je ispod kace imao tajno sklonište.

Škiljinica je s Jurinim djetetom na ruci, jer nije imala svojih, urlala što je jače mogla:

– Ubijte fašistu! Živila Jugoslavija!

U razdraženoj gomili jedna je žena u tradicijskoj narodnoj nošnji rekla drugoj do sebe "u gospodskom":

– Vako je bilo na Golgoti kad je Isus nosio križ.

Kad se Milina prva susjeda držeći sasvim malo dijete u naručju izderala iz sve snage da treba ubiti sve neprijatelje socijalizma, starija žena iz ugledne starosjedilačke obitelji šapnula joj je na uho:

– Može te bit sram.

Tada je ušutjela i sagnula glavu.

Žena Jakšinog brata Stanka, inače predsjednica AFŽ-a⁵, nije prozborila ni jednu riječ. Gledala je u zemlju.

Jure je bio ponosan što se uspjela stvoriti atmosfera bolja nego što se nadao i zapitao je visoke functionare iz Vinkovaca:

– Šta kažete, jel dobro?

⁵ AFŽ – kratica za Antifašistički front žena.

Oni su zadovoljno kimnuli.

Jurina je žena poznavala Milinu majku i sestru, i kad je pogledala u svog malog sina, pomislila je kako bi joj bilo da ga sahranjuje. Zažalila je što je došla. Šutjela je i sramila se.

U gomili se uz ogradu šćućurio Milin otac. Drhtao je. Kad je ugledao vezanog sina kako dolazi na stratište, počeo je halucinirati. Prišao je sav izbezumljen Jurinoj ženi i Škiljinici.

– Vidi, Bosutom teče krv. U krvi plivaju nogometaši. Igraju nogomet u krvi. Mile daje gol. Bravo! Na dnu Bosuta leži curina narukvica. Tvoje dite je mrtvo. Vojnički auto je ubio tvoje dite. Smrcko mu je lubanju. Gori nebo. Vidi, lete zapalite vrane. Seru vatru po Bosutu. Baci dite u Bosut kod narukvice! – derao se luđački i optimao dijete Škiljinici u namjeri da ga baci u krvavi Bosut. Jurina se žena uplašila. Zaštitio ju je Šima Dabić grubo odgurnuvši prema ogradbi starca koji je pao i ostao ležati.

Šima je imao zadatak motriti tko će biti protiv strijeljanja. Jakša je stajao sam i gledao hoće li se sve odvijati po planu. Zapovijedanje streljačkim vodom preuzeo je njegov brat Stanko. Izdavao je odrješite vojničke naredbe. Kad je Mile postavljen uza zid između dva bora, nepoznati je čovjek brzo pročitao presudu. Mili je tada proradila svijest i htio je nešto reći, ali mu je Stevo grubo odbrusio da on više nema što govoriti. Stanko je odmah dao zapovijed za paljbu:

- Puške na gotovs!
- U cilj ni-šani!
- Pali!

Milina je sestra sva zadihana naišla na majku koja je stajala na njihovom sokaku. Čula je pucnjeve.

Kad se Mile srušio pogođen, iz mnoštva mu je prišao Stevo s pištoljem i u glavu mu ispalio cijeli šaržer. Razlio se tada Milin mozak.

– Kako moš pucat u mrtvog čoveka, pička ti materina! – opsovao je grubo Stevi jedan stariji čovjek. Gotovo iste riječi uputio mu je još jedan momak. Obojica su iste večeri odvedeni u zatvor gdje su proveli tri mjeseca.

Nakon višesatnog čekanja u Vinkovcima, Ana i Mladen su konačno ušli u putnički vlak za Zagreb koji će ih odvesti na odredište. Ponašali su se kao stari poznanici. Mladenu je stalno za oko zapinjao Anin madež na bradi. Sličan je imala i Vera. Veru će za jedan sat vidjeti i tijelo mu je zbog nje zahvaćala bura.

Ana se danas svidjela Mladenu. Putem su puno pričali ne samo o književnosti i pročitanim djelima, već i o glazbi. Filozofirali su o ljepoti života, užicima i radostima, o prijateljima i poznanicima spominjući zanimljive događaje. Slagali su se u mišljenju i nije im bilo dosadno. Šaljive zgode iz Aninih školskih dana i iz Mladenova vojničkog života ostavili su za kraj.

– Mi smo imali jako smotanog razrednika – raspričala se Ana o dogodovštinama iz svoje škole.

– Predavao je likovni i bavio se slikanjem. Omiljeni su mu motivi bili konji. Govorio je da portretira konje i da mu konji moraju pozirati. Jedanput je ostao sam s jednim rasnim, izuzetno lijepim, ali obijesnim ždrijepcem. Vezao ga je za gredu na stropu štale. Konj se otimao, opasno ritao, a kasnije je nategnuo povodac kojim je bio pričvršćen i počeo se gušiti. Rljao je ostajući bez zraka kad je u "atelje" uletio uplašeni gazda čuvši neobične zvukove. Naš čudni umjetnik je bez uzbuđenja radio portret. Hadnokrvno je rekao izbezumljenom vlasniku plemenite životinje: "Ne diraj ništa, to je prava poza. Taj izraz lica mi treba."

Mladen se nasmijao zamišljajući obješenog konja, a Ana je nastavila:

– Taj je profesor dobričina i onda su njegovu dobrotu učenici iskoristavali. Jedanput u pol sata upadnu tri đaka u razred. On ih pita gdje su bili.

Prvi, koji se zvao Đorđe izmotavao se da je zaspao, jer je stao sat. Kaže: "Uvek ide u minut tačno i baš danas kvrc."

Razrednik mu je uvažio razlog kašnjenja. Drugi se zvao Vaso i on je dolazio biciklom kojem je padao lanac. Vaso je govorio otegnuto i hladnokrvno:

"Ja fino vozim i padne lanac. Stanem, namestim lanac i vozim. Padne lanac. Stanem, namestim, vozim. Padne, stanem, namestim, vozim..."

"Prestani već jedanput voziti", kaže mu profesor i dobroćudno doda: "Ovaj puta ću ti opravdavati zakašnjenje, ali ubuduće popravi lanac i pazi kako pedališ!"

Nakon Vase, Duško je naveo razlog svog kašnjenja:

"Krenem u školu, a sused ne može da upali motor i pita mene da ga poguram. Ja ga gurnem, a motor drn, drn i neće da upali. Ja guram, motor drn, drn. Ja opet guram."

"Idi na mesto i prestani gurati! I nemoj da se to ikad više ponovi!" reče naš dobri razrednik. Baš tada bez kucanja otvorila su se vrata i ušao je Janika, inače Mađar. On je bio malo smotan, ali pošten. Profesor ga je pitao:

"Reci ti meni Janika iskreno zašto kasniš?"

"Kartao sam s Vasom, Đokom i Duletom."

Mladen se još jedanput slatko nasmijao, a zatim je ispričao što se kod njih u vojsci dogodilo za vrijeme vojne obuke.

– Potporučnik Milić držo je predavanje o straži. Dobro se pripremio, napiso je "podsetnik" koji je odobrio i potpisao pukovnik Vlasisavljević i pripovido je stručno definirajući pojmove stražara, stražarskog mesta, zone osmatranja i slično. Navodio je primjere koji su se dogodili ili bi se mogli dogoditi na straži. U pol govora obratio nam se ričima:

"Nije mi jasno kako je moguće da su na mojem tako zanimljivom i stručnom predavanju neki zaspali."

Svi smo se okrenili u lijevi ćošak, di su neki vojnici spavali tvrđim snom. Poručnik je naredio da i' probude. Spavači u prvi tren nisu znali di su i gledali su pospano.

"Ustanite se vas dvojica koji ste spavali!" reko je potporučnik.

Svi su sedili, jer im nije bilo jasno na koga se odnosi zapovijed, pa je poručnik ljutito ponovio gledajući u njih:

"Naređujem da se ustanete vas dvojica koji ste spavali!"

Digla su se četvorica.

Ani i Mladenu dobro je došlo malo smijeha. Brzo su se uozbiljili. Zajednički su promatrali polja iznikle pšenice i hrpe kukurušnjaka. Vidjeli su samo jednog ćovjeka i ženu kako tovaru kukurušnjak i jednog svinjara s desetak slabe nazimadi. Ana je uz njega zapazila crnog kudravog psa, a Mladen je ugledao zeca. U daljini se nazirala šuma. Ana je primijetila da je i kod njih isto tako. Polja su izgledala dosta pusto. Na nekim su njivama još bile neodvežene ogromne žute bundeve. Bližilo se podne. Kad je vlak prolazio pokraj jednog nogometnog igrališta, Mladen se opet sjetio one utakmice i još jednom na fotografiji brojao žive i mrtve bivše nogometaše. Njegovo razmišljanje prekinula je Ana:

– Zašto se vaša škola zove Marijan Stjepanić?

– Marijan Stjepanić je bio učitelj i ošo je u partizane ćetrdeset druge. Poginuo je kad je išo curi. Neki misle da ga je neko ubio iz zasjede zbog ljubomore. Cura je nakon pet meseci rodila njegovu kćer. On je isto igrao nogomet, desnog beka. Bio je najlošiji igrač, al ga je Jakša meto da igra jer je bio učitelj.

Mladen je Ani na fotografiji pokazao Marijana Stjepanića po kojem je dobila ime škola u kojoj će ona raditi kao učiteljica.

– A što ti zapravo studiraš? – promijenila je Ana iznenada temu razgovora.

– Ništa. Završio sam samo četir razreda osnovne škole – odgovorio je Mladen kratko i nedvosmisleno ugledavši u njezinim očima iznenađenje i razočaranje što je samo seljak. I njega je izbezumila njezina reakcija, iako je odavno bio svjestan da će puno propatiti što ga njegovi nisu htjeli dati u školu. Učitelj, kojeg nitko nije volio, više mu je puta rekao da je jako sposoban i da bi bila velika šteta ako ne nastavi školovanje. Pod učiteljevim se utjecajem Mladen, kad je kao najbolji završio četvrti razred, obratio ocu:

– Dada, molim te da me upišeš u gimnaziju.

Otac mu je hladno odgovorio da ne može i da će odsad čuvati ovce. O tome nisu više nikada razgovarali. Brata, koji je bio puno lošiji đak, upisali su u gimnaziju. Kasnije se vidjelo da baš i nije za školu.

Mladen nije htio Ani pridržati kaput kad se oblačila, jer ona ne voli što je seljak i što govori seljački. On nikada ni za što na svijetu neće odustati od svoga seljačkog govora koji ga je naučila majka. Kad su sišli s vlaka, ipak joj je pomogao nositi stvari. Šutke su krenuli blatnom lešanom stazom pokraj rijetkih kuća, jer do glavne ulice ima dva kilometra. Mladen se sa zebnjom približavao Verinoj kući. Sjetio se onih dvoje noćas što su se opraštali i kolega koje su ostavile cure dok su bili u vojsci. Predosjećaj mu je govorio da ni njega njegova Vera ne čeka. Kad je ugledao orah pod kojim je bio s njom i ljude među kojima je sigurno i ona, osjetio je da podrhtava. Ana je nešto pričala, a on je samo odsutno potvrđivao. Osjećao je stiskanje u prsima.

Malo poslije je izdaleka prepoznao Veru na suprotnoj strani ulice s velikim trbuhom i u trenu mu je bilo jasno da se udala za Ilju Garolića. Zavrtjelo mu se u glavi i oblila ga je vrućina. Pogledao je u Anu, a zatim se zagledao u daljinu. Koračao je jednolično i nije pozdravio Veru. Još se jednom okrenuo prema njoj i na njezinoj ruci zapazio narukvicu. Do danas nije ni na jednoj ženi uočio narukvicu, a danas primjećuje treću s kilometra.

U čudnoj su tišini Mladen i Ana došli do Općine i tu je Ana ostala, a on je pošao kući. Na rastanku je njegov pozdrav bio "zdravo", a njezin "ćao".

"Ćao" je iznenadio Mladena. Kod njih nitko nije tako pozdravljao i jedva da ga je čuo. Ipak, svidio mu se, no ne dovoljno da ga ikad sam upotrijebi.

Kod kuće je Mladen zatekao oca. Bio je prilično pijan i samo mu je rekao da je danas strijeljan Mile Sučević. Mladen je bio u šoku zbog Veri-

ne trudnoće i na ovu je vijest ostao ravnodušan. Informacija o bratu koji rijetko dolazi iz Zagreba također je prošla mimo njega.

– Stara je ošla – promrmljao je otac pijanim glasom koji je u Mladenu izazvao bijes.

– Kuda? – pitao je kratko i srdito.

– U vražju mater! – odvratio je stari Andra i izašao van.

Mladen je osjetio glad. Bilo je samo slanine i kruha. Kuća je bila zapuštena i pusta. Na stropu su se crnile muhe. Sve je bilo prljavo.

Mladen je s komadom kruha pošao van. U štali je ugledao dvije mlade rasne kobile lipicanerke, a u okolu nešto svinja i mali čopor ovaca. Sve, osim konja, izgledalo je dosta neuredno i jadno. Niti se otac razveselio Mladenovu dolasku, niti je Mladen bio oduševljen što je kod kuće. Nije bilo ni zrnca radosti zbog susreta nakon dugo vremena. More u Krivolića domu zbog pijanstva oca u trenu su postale dominantne i malo su potisnule srdžbu na Veru. Došavši na majčin grob i nepomično gledajući u drveni križ s imenom i godinom rođenja i smrti, Mladen je spoznao da se nema razloga ljutiti na Veru. Osjetio je da ju ne mrzi i da joj želi sreću. Dobro je da ju je danas vidio, pa se riješio svih svojih strepnji i dvojbi. Da nije bila na ulici kad je prolazio, mislio bi i dalje samo na nju. Ona je nepovratno otišla iz njegova života i možda ju nikad više neće vidjeti. Nema otrova u srcu i zadovoljan je zbog toga.

Pogledavši na susjedni grob Mladen se zastidio što se istom sada sjetio bake i djeda. Baka je umrla prije pola godine i javili su mu to kad je već bila sahranjena. Pokušao je o njoj misliti lijepo, ali su mu u glavu dolazila samo sjećanja o doživljajima kada je bila loša prema majci i njemu. Zato je i kažnjena. Slomila je nogu u kuku i jedanaest je godina ležala u krevetu. Svatko plaća za svoje grijehe, ili će plaćati. Mladen je nad grobovima svojih najmilijih počeo razmišljati i o Veri. Najiskrenije ne želi da ikad išta ispašta što ga nije čekala. Ona zapravo nije imala nikakvu obvezu prema njemu i nije zgriješila što se udala. Osim par poljubaca prije dvije godine, među njima se nije ništa dogodilo. Vjerovatno nije ni znala koliko je on nju volio zadnje tri godine. No, uvjeren je da više ni jednu ženu neće voljeti kao nju.

Ana je u Općini zatekla samo redara koji joj je izgledao luckasto. Govorio je nerazumljivo i od gomile njegovih riječi uspjela je samo shvatiti da mora pričekati. Stala je pokraj prozora kao siročić, a redar je izišao van i ona ga je vidjela kako odlazi biciklom vozeći bez ruku.

– Bip, bip! – vješto je imitirao sirenu automobila. Brzo se vratio. Držao je ruke u džepovima dok je vozio bicikl preko plitkog kanala

ispred kuća. Oponašao je zvuk trube trubeći posmrtni marš. Ana je stajala u kutu sobe i promatrala čudnog domaćina koji joj je teatralno priopćio da i dalje čeka predsjednika. Ponudio joj je konačno stolicu. Pokraj sebe postavio je tri lonca, uzeo dva štapa i zabubnjao započeti posmrtni marš kao da je u jazz orkestru. Začudoj se Ani poslije pohvalio kako je svirao u elitnom sastavu u Zagrebu prije rata. Na svoj način htio joj se predstaviti. Bilo je očigledno da je izuzetno talentiran za glazbu.

– Kako se vi zovete? – pitala ga je Ana malo poslije.

– Zvrkan – odgovorio je.

Nakon svirke Zvrkan je vješto pisao nešto na pisaćem stroju, a zatim je upalio radio spajanjem golih žica.

Poslije skoro sat vremena pojavio se nekadašnji nogometni trener, prvoborac i partizanski komandant, a sada predsjednik *Narodnog odbora*, Jakša Lukinić sa Šimom Dabićem. Tresnuo je vratima i prošao kroz prvu kancelariju u svoju sobu. Šimi je rekao da ostane, a Anu nije ni pogledao. Sjeo je na stolicu u svojoj kancelariji i počeo razmišljati o životu i smrti. Iako je *golgeteru* Mili bio trener i skoro susjed, ipak ga je današnji događaj samo podsjetio na groznu smrt sestrina muža koji je na fotografiji nogometaša stajao pokraj njega i tada bio predsjednik kluba. Nelagoda mu se uvijek javi kad susretne njegova malog sina. Danas ga je vidio na orahu kako gleda strijeljanje. Dok su mu se u glavi vrtjele strašne slike mučenja šogora, došao mu je Zvrkan reći da ga čeka nova učiteljica.

– Nek čeka! Zva' ću je! – kazao je strogo i počeo brojati koliko je mrtvih iz njegove nogometne ekipe na fotografiji kakvu je u vlaku imao Mladen. Mile je deveti koji nije živ.

Ana je strpljivo sjedila promatrajući sve detalje u prostoriji. Razmišljala je o putovanju i slučajnostima. Nije bila ravnodušna prema suputniku, ali si nikako nije mogla objasniti njegovu smušenost kad su sišli s vlaka. Palo joj je na pamet da bi mogla skratiti dosadu čitanjem *Ane Karenjine* i posegnula je za knjigom. Tada ju je pozvao predsjednik. Bolje je izgledao nego kad je ušao, ali mu je lice bilo još uvijek smrknuto. Predstavio joj se i odmah joj ponudio smještaj kod svoje sestre.

– Sestra je sama. Sin joj studira u Zagrebu, a prostora ima dovoljno. Za plaćanje stanarine lako ćete se dogovoriti – rekao je i Ana je prihvatila ponudu. Nesvjesno se nasmiješila kad je čula za studenta.

Njezino vedro lice popravilo je Jakši raspoloženje i on se, i sada i poslije, dosta angažirao da joj osigura što bolje uvjete. Odveo ju je u kuću gdje će stanovati, pobrinuo se za njezinu prehranu i rekao neka mu se

slobodno obrati ako joj nešto ureba. Ona se zahvalila na njegovom trudu i obećala da će se odužiti marljivošću i zalaganjem na poslu. Jakša ju je jako podsjećao na oca i zato ga je odmah zavoljela na neki poseban način.

Stevo je nakon strijeljanja došao kući. Našao je uplakanu ženu i bilo mu je žao što ju je udario. Sve žene aktivista bile su na strijeljanju i urlale:

– Ubite bandu ustašku!

Samo je ona ostala kod kuće i plakala.

Stevo se zagledao u ružmarin pokraj ulaza i otišao u podrum. Već četiri godine želi Milinu smrt. Zadnjih mjesec dana bio je opsjednut njegovim hvatanjem i željom da ga se ubije, a sada je osjetio strašno razočaranje. Zvonilo mu je u ušima: "Puco si u mrtvog čoveka, pička ti materina." Vidio je Milin mozak. Gruba psovka iz gomile bila je upućena njemu i mučit će ga dok je živ. Nitko ga nije tjerao pucati Mili u glavu. Ispalio je svih šest metaka kako bi pred svijetom bio heroj. Ispao je kukavica. Sve bi bilo u redu samo da to nije učinio.

I Mile je bio kukavica kad ga je držao za noge dok ga je učitelj tukao, ali onda su bili djeca. A zapravo, Mile je stoput poslije dokazao da nije plašljivac, već junak. Branio je žandare od deset partizana, a mogao je neopažen pobjeći. Spasio je Branka, a ostale je partizane pobio. Treba hrabrosti za spasiti nekoga, a još više za ubiti.

Nisu svi hrabri. Jure nije. On nikada nije pucao u čovjeka. Dirigirao je danas rulji što će vikati, što je sramotno. Kukavički se skriva iza drugih i nagovara ih na zlo. Nepopravljivi je ulizica i ljigavac.

Miline roditelje mnogi žale zbog prolivenih suza za sinom. Ali pet puta više gorkih suza isplakali su očevi, majke, sestre i djevojke Brankovih pet drugova koje je Mile dao strijeljati.

Predvečer je Stevi došao Branko.

– Milu nije trebalo ubiti! – rekao je bez okolišanja.

Stevo nije imao snage za raspravu pa ga nije podsjetio da je bio za njegovu smrt kad se odlučivalo i svjedočilo. Samo je šutio i odsutno, smrknuto gledao u stranu. Branko mu je priopćio da su Milu odnijeli na groblje u kosturnicu i da bi se trebalo dopustiti roditeljima da ga pokopaju.

– Vidi' ćemo – kazao je slomljeni Stevo dosta pomirljivim tonom. Razgovor je prisluškivala Barica. Pogledala je u ružmarin i izgleda da je u

trenu prestala plakati. Još jutros je za inat mužu na ruku stavila narukvicu koju joj je Mile darovao u ljeto '41. Radio je tada na vršalici i skoro svu zaradu dao je za skupocjeni dar kakav nije dobila ni jedna djevojka. Narukvica joj je bila jedina uspomena od njega. Sada se sjetila da će mu mrtvom odnijeti cvijeće i da će mu, dok je živa, na grob nositi ružmarin. I on je njoj za sedamnaesti rođendan poklonio ružmarin koji je dugo čuvala. Ona će za Milu napraviti jedino što može i na taj mu se način odužiti za sve lijepo što su zajedno proživjeli. Nakon te odluke bilo joj je lakše. Od muža nije dobila ništa, samo puni trbuh.

Sutradan je Stevo rano otišao u kosturnicu vidjeti ubijenog neistomišljenika, neprijatelja, suseljana, suigrača, školskog druga i suparnika. Odmah je uočio kiticu ružmarina preko njegovih prsa. Stajao je kao ukopan deset minuta, a zatim je krenuo Branku reći da se Milu može sahraniti, ali bez svećenika i parade.

Mladen je prvu večer izašao u birtiju, ali tamo nije našao nikoga od svojih prijatelja. Brzo se vratio kući. Tek tada ga je uhvatila tuga zbog Mile. Sljedeći je dan pomogao ocu voziti kukuružnjak za ovce. Usput su razgovarali o vojničkim danima i o novostima u selu u proteklih godinu dana. Nikada nisu tako lijepo pričali.

Navečer je Mladen otišao na ples. Dok je u polupraznoj dvorani plesalo nekoliko parova, on je sam sjedio na drvenoj klupi uz zid. Odjednom je ispred njega prošla djevojka koju u prvi mah nije prepoznao i nasmiješila mu se. Ubrzo se sjetio da je prije dvije godine s njom proveo tri divne večeri za Dan Republike i od onda ju nije vidio. Nije točno znao ni kako se zove, ni odakle je. Bila je kod nekoga u gostima. Obračali su joj se nadimkom Kika i sviđala mu se. Odmah ju je zamolio za ples i nakon par polaganih taktova predložio je da izađu van prošetati. Čim su krenuli mračnom ulicom, on ju je zagrlio, a ona njega obuhvatila oko struka. Skrenuli su u prvi ganak i počeli se ljubiti kao da nastavljaju gdje su stali prije dvije godine. Poslije je ona otišla s nekom djevojkom i opet se nisu dogovorili za idući susret. On je pošao u birtiju *Vidra* na uglu glavne i Osječke ulice i tu je naišao na staro društvo koje se spremalo u prošnju, i to paliti slamu. Pridružio im se. Usput su zašli kod jedne gamare slame i ponijeli velike naramke koje su zapalili ispred kuće isprošene cure. Vatra je bila visoka kao kuća i svi su istrčali vidjeti ju. Bili su oduševljeni i pozvali su momke unutra na jelo i piće. Na prošnji je bilo puno djevojaka i momci su došli kao naručeni. Pjevalo se i plesalo do zore, a Mladen je našao novu curu, Mirjanu, s kojom je dogovorio sastanak za navečer. S prošnje nije otišao kući na spavanje, već u susjedno selo na svinjokolju

kod daljnjeg rođaka. Tu mu se svidjela djevojka po imenu Kata, pa je s njom utanačio susret narednu večer.

Cijeli vojnički dopust Mladen je jednu večer provodio s Mirjanom, a drugu s Katom. Na Kiku je zaboravio, a učiteljice s kojom je putovao na odsustvo sjetio se tek kad je vlakom krenuo natrag u vojsku. Prolazeći pokraj Verine kuće osjetio je opet veliku vrućinu u tijelu. Dok je vlak polagano gmizio ravnicom, zazeblo ga je srce što ga ni sada nitko nije ispratio na kolodvor. Otac pije neprestano, već pet dana, i Mladen se boji da ga neće zateći živog kad se bude vratio iz vojske. Jutros se došao s njim oprostiti. Dugo su se gledali bez riječi i obojici su potekle suze.

Ana je odmah nakon Dana Republike počela raditi. Dobila je svoj razred i to prvi koji od početka godine nitko nije ni vodio, već je svaki dan dolazio netko na zamjenu. Stari je učitelj otišao na bolovanje, pa su njegov razred dodijelili također Ani. Budući da je bilo potrebno organizirati večernje analfabetske tečajeve za odrasle, nju su kao novu odredili da drži jedan u naselju Soljak, pet kilometara izvan sela. Osigurali su joj prijevoz kolima i kočijaš ju je svaki dan čekao dva sata kako bi ju prevezao kući. Bez obzira što je puno radila, od rane zore do dugo u noć, Ana je bila zadovoljna, pa i sretna. Činilo joj se da ju učenici vole, a i ona je njih voljela. Dobro se slagala s kolegama i kolegicama u školi, a nije imala nikakvih zamjerki ni za smještaj ni za hranu. Postupno je upoznavala mještane, pa i one iz vlasti. Sprijateljila se sa sinom starog učitelja. Još joj je Mladen u vlaku rekao za njega da se zove Branko i da već dugo studira u Zagrebu. Studij mu je zapeo, pa vrijeme provodi uglavnom kod kuće. Piše pjesme, a i slika. Dane provodi šetajući poljem. Još od djetinjstva omiljena mu je razonoda pecanje. Satima i danima nepomično sjedi na obali Biđa, a ponekad i Bosuta, i gleda u udicu i vodu. To mu valjda treba za inspiraciju. Osim takvog studiranja, ne radi ništa. Svaki dan pije rakiju i puši, na zdravlje uopće ne pazi. Ponaša se kao da je život našao pokraj puta. Jedinac je i sa svojim nije u dobrim odnosima. Već u prvom razgovoru rekao je Ani da su on i otac potpuno različiti.

Branko je u jesen '40. na prvoj utakmici s Andrijevcanima slomio nogu i dugo je išao na štakama. Igrao je lijevo krilo. Od '43. bio je u partizanima i tamo se jako razbolio. Njegov je najbolji prijatelj Grga, sin Anine gazdarice, koji ozbiljnije studira i više vremena provodi na fakultetu. Sada je i on iz Zagreba došao na novogodišnje praznike. Grga u svemu neobično sliči Aninom malom đaku Lovri Govedaroviću i Ana je spomenula Grgi svoje zapažanje, ali on tome nije pridavao pozornost. Pitala ga je zatim za oca i šturo joj je odgovorio da je poginuo '44.

- Moj je poginuo '45. Ja sam ga jako volila. Jesi ti volio svog oca?
- Ne – odgovorio je Grga s nelagodom.

Ana više nije postavljala pitanja, ni njemu, ni gazdarici o smrti Grgina oca Blaža Marijevića. Sjetila se da joj je tog Blaža pokazao Mladen na fotografiji nogometaša i predstavio ga kao predsjednika kluba. Urezao joj se u pamćenje križić pokraj njegovog imena i dugo je u njoj tinjala znatiželja kako je stradao. Sada joj se učinilo da postoji nekakva tajna u vezi s njegovom smrću koju joj njezini novi sustanari ne žele odati.

Anina gazdarica zvala se Eva. Primijetila je da se Ana i Grga gledaju. Ana joj se svidjela i ne bi imala ništa protiv da joj bude snaha. Nastojala se s njom sprijateljiti:

– Moja najbolja druga zvala se ko ti. Bile smo ko sestre – počela je Eva oprezno i zastajkujući nastavila:

– Igrale smo se odmalena. Od blata smo pravile kolače, a od koćena bebe. Kad smo bile malo veće, šetale smo se kroz selo i išle jedna drugoj. Onda se moj stariji brat Stanko u nju zaljubio, a i ona u njega. Volili su se godinu dana. Posvađali su se radi neke sitnice i moja druga Ana je odma našla drugog momka. Brzo je ostala u blagoslovljenom stanju. Mama od Aninog novog momka nije dala da se ožene, jer je sumnjala da je dite Stankovo i Ana je rodila vanbračno sina.

– Koje godine je to bilo? – prekinula je Ana na trenutak gazdaricu.

– Znam točno kad je rodila. 24. listopada 1926. Sećam se ko danas. Bilo je jako zima.

– Kako se zvao sin od vaše druge Ane?

– Mladen.

– A prezime?

– Krivolić.

– I šta je poslje bilo?

– Moj brat Stanko je odo ko lud. Stalno je u džepu nosio pištolj. Bojali smo se da će nekog ubiti. Oženio se istom kad je Ana umrla.

– Od čega je umrla?

– Od otrovanja krvi. Radila je abortus i dobila sepsu. Ostavila je dvoje male dece. Stariji sin Mladen imo je devet godina, a mlađi Mijo šest.

Ana je pri kraju razgovora rekla da je u vlaku slučajno upoznala Mladena i Eva se raspričala o njemu kako je dobar, vrijedan, pametan i sposoban za sve te da je velika šteta što se nije školovao.

Prvi Anini susjedi bili su Babilići. Ana je odmah uočila Baricu s velikim trbuhom i u dvorištu ružmarin pokraj kapije i na ganku. Isti je takav

uzgajala njezina majka za svatove. Brata više nema, pa ružmarin njeguje za njezine svatove.

Ana je viđala i Stevu. On joj se činio mračan i opasan. Pomalo ga se plašila i izbjegavala je susrete s njim, iako ju je uvijek pristojno pozdravljao. Aninoj gazdarici, čija se netrpeljivost prema Barici primjećivala iz aviona, ponekad je navraćao brat Jakša najvjerojatnije zbog njezine susjede Barice koja mu preko ograde mahne ili namigne.

Ana je stekla još jednu dobru prijateljicu. Zvala se Aga. Bila je udana za istaknutog *funkcionera* koji je službovao u kotarskom komitetu. Imala je kćer od četiri godine. Brat joj je bio Jure Lišić. Završio je postolarski zanat, ali nikad nije radio u svojoj struci, već je nastojao zauzeti bilo koji rukovodeći položaj u novoj vlasti, te se ulagivao Jakši. Bio je oženjen i imao je dvogodišnjeg sina. Sviđala mu se Ana, te se preko sestre htio s njom upoznati. Ana je nastojala s njim biti pristojna i ne pokazati da podcjenjuje njegove skromne intelektualne sposobnosti, za razliku od fizičkih. Jure je odlično igrao nogomet. Na utakmici s Andrijevcanima on i Mladen bili su najbolji, iako nisu dali gol. Jure je igrao desnog, a Mladen lijevog *halfa* i obojica su neumorno trčala cijelu utakmicu od jednog do drugog gola pomažući i obrani i napadu. Jure je dvaput spasio gol izbacivši loptu sa same crte. Anu nisu impresionirale Jurine priče o nogometu, a kako je bio oženjen i još imao aferu s nepriznavanjem izvanbračne kćeri, kod nje nije imao ni najmanje šanse. Njoj se u prvo vrijeme najviše sviđao Grga zbog vedrog duha i šala i podvala koje je činio svima redom. Prvi dan boravka kod kuće Grga je stavio kožnu nogometnu loptu napunjenu kamenjem na sredinu staze i Stevo ju je puknuo ljutito kad je dolazio kući. Lopta se jedva pomaknula, a Barica je na nogu morala stavljati obloge. Malo poslije je na istom mjestu na loptu naišao Jure. Čim ju je ugledao, zaiskrile su mu se oči, zaletio se i šutnuo loptu iz sve snage. Uganuo je nogu i vodili su ga nekoj babi na namještanje.

Ani su Grgine podvale bile smiješne dok jednog dana nije na stazi ugledala novčanik iz kojeg su virile stodinarke. Kad se sagnula da ga uzme, novčanik je uzmaknuo. Još je jednom posegnula za njim, a onda se Grga iza cigle počeo smijati povlačeći tanki konac. Neki roditelji njezinih đaka vidjeli su kako se nova *drugarica* želi obogatiti, pa ju je bilo strašno sram. Naljutila se na Grgu zauvijek. Toga dana đaci su joj postali užasni. Osjetila je umor i počela je gubiti živce. Najnevaljaliji bio je Lovro Govedarović. Odjednom je u njegovim očima vidjela želju da napakosti drugom i isti zlradi osmijeh kao kod Grge kad je potezao konac s novčanikom. Mali Lovro je stao uz prozor i izazivao drugog đaka da ga gađa cipelom. Cipela je poletjela, on se izmaknuo i staklo se razletjelo u tisuću komadića. Ana je sve gledala. Lovro je smješkajući se rekao:

– Ja sam tud samo stojo.

Aninim tijelom uznemirila se krv. Njezinim je bićem zavladao bijes i izgubila je kontrolu nad sobom. Dvaput je ošamarila Lovru.

Postala je kao Brankov otac koji preko klupe šiba djecu po golom turu zato što se smiju. Lovro je volio svoju učiteljicu više nego majku, a ona ga je razočarala. Jako se ražalostio, ali nije mogao shvatiti vlastitu krivnju. Ana je zažalila što ga je udarila. Obuzela ju je tuga. Neće više lupiti ni jednog đaka. Grga je kriv što je postala opaka.

U ljeto te 1947. godine počela je izgradnja doma u vrtu bivše žandarmerije, ali je nestalo novca i nije se stiglo dalje od temelja. Ispred doma na mjestu žandarmerije i žandarmerijskog dvorišta omladinci su proljetos radnim akcijama uredili park. Zasadili su drveće, izradili staze i postavili klupe. Trebalo je osigurati značajna financijska sredstva iz Kotara kako bi se na proljeće iduće godine moglo nastaviti s gradnjom doma i zato je sredinom prosinca organiziran sastanak s visokim kotarskim rukovoditeljima. Uz desetak domaćih aktivista na tu je sjednicu pozvana i Ana kako bi svojom prisutnošću pridonijela dobivanju što više novaca. Glavnu će riječ voditi svima znani drug iz Okružnog komiteta koji se zvao Vlado Dionić. Odmah je zapeo Ani za oko, a i ona njemu.

Vlado je volio puno pričati, te je uvijek držao duge govore koje su rijetki slušali. Većina ih je pristojno drijemala, dok je on detaljno objašnjavao Darwinovu teoriju evolucije od postanka čovječanstva do AVNOJ-a⁶ i budućnost kada će u komunizmu svi imati svega u izobilju naglašavajući značaj i humanost socijalističke revolucije i Narodno-oslobodilačke borbe.

Neki slušatelji su na njegovom prošlom predavanju odmah na početku zaspali, a većina ih je jedva držala otvorene oči, ne shvaćajući skoro ništa. Kad se Škiljo usred predavanja probudio, pitao je tiho Stevu do sebe o čemu Vlado pripovijeda.

– O majmunima – odgovorio mu je Stevo pospanim glasom.

Kako bi se izgradio dom, Jakša je sada naredio da nitko ne smije spavati dok Vlado govori, već svi moraju pažljivo slušati i što češće pljeskati.

Nakon uvodnog pozdravljanja od strane domaćina, Vlado je stao za govornicu i počeo govor:

⁶ AVNOJ – kratica za Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije

Drugarice i drugovi, završava se 1947. godina koja za našu zemlju ima osobit značaj zbog toga što je bila prva godina našeg Petogodišnjeg plana i prva godina planske privrede u novoj Jugoslaviji. U toj godini došle su do izražaja ogromne stvaralačke snage koje su latentno postojale u našim narodima, a one su mogle doći do izražaja jedino u novim uvjetima našeg unutrašnjeg razvoja, kako ekonomskog, tako i političkog i kulturnog. Te stvaralačke snage naših naroda mogle su dati u jednom tako kratkom periodu poslije rata u našoj, od okupatora razorenoj zemlji, do sada neviđene rezultate u izgradnji samo zato što su oslobođene kapitalističko-eksploatatorskih okova.

No, s druge strane, ispoljile su se i mnoge slabosti i negativne strane u raznim granama naše privredne djelatnosti. Te su slabosti imale objektiv i subjektiv karakter. Da bi se nedostaci i greške mogle ispraviti i ukloniti, potrebno ih je otkrivati i znati. To je potrebno ne samo onima koji ih čine, već i svim trudbenicima, jer otkrivajući na vrijeme razne slabosti i nedostatke, mi postižemo odgojni cilj kojim se opominju svi da ih ne prave. Greške i razni propusti imaju danas kod nas drugačiji karakter, nego što je to bio slučaj prije u kapitalističkom sistemu. One danas štete ne pojedincu, već čitavoj zajednici, jer se radi o važnoj narodnoj imovini. Nedopustivo je rasipanje ili oštećenje imovine bilo kakve vrste, bila to transportna sredstva, strojevi, bila to neštednja materijala na građevinama ili sirovina po tvornicama ili rasipanje finansijskih sredstava. Nedopustivo je izbjegavanje radne dužnosti, odnosno ljenčarenje ili pretjerano svetkovanje raznih praznika. Postoje i takvi koji nikako neće da rade za zajednicu, već putem raznih špekulacija ili na drugi neproduktivan način dolaze do sredstava na štetu zajednice i samim tim postaju neprijatelji nove Jugoslavije, jer ne žele da uspijemo u izgradnji naše zemlje i naše bolje budućnosti. Želim naglasiti i najveći nedostatak u našoj planskoj privredi, a to je nevjerovatna slabost u pogledu statistike i evidencije bez kojih ne može biti stabilne i uspješne planske privrede.

Plan sjetve svih žitarica realiziran je s 99,2 %. Od toga je plan sjetve kukuruza premašen za 10,3 %. Ovaj višak dolazi na račun drugih biljaka za koje nije bilo dovoljno sjemena. U stočarstvu je prema planu dostignuto svega 97,8 %, od toga svinja 91,8 % što je bilo rezultat pomanjkanja hrane za svinje.

Plansko snabdijevanje stanovništva raznim namirnicama potrebnim za život još je uvijek neredovito i slabo i to uglavnom zbog loše organizacije. Razumije se da je pri tome veliku ulogu igrao otkup poljoprivrednih proizvoda od seljaka. Često se nailazilo na nerazumijevanje i otkup je išao vrlo teško i bio je nedovoljan da podmiri potrebe.

Dobrovoljni radovi naše omladine toliko su zamašni da je meni nemoguće iznijeti sve cifre. Najkrupniji i za našu privredu najznačajniji objekat bez sumnje je Omladinska pruga Šamac – Sarajevo koju je gradilo 211 375 omladinki i omladinaca.

Udarništvo, drugovi, ima veliki značaj za nas u Jugoslaviji, u zemlji koja nepokolebljivo i čvrsto ide k socijalizmu. Udarništvo kod nas ima veliki značaj za prevladavanje teškoća koje imamo i na koje nailazimo pri izvršenju našeg petogodišnjeg plana i podizanja naše ekonomike na viši stepen. Ono ima veliki značaj za industrijalizaciju i elektrifikaciju naše zemlje, za intenzivniju poljoprivrednu obnovu i tako dalje. Udarništvo je svojstveno i može biti ostvarivo i korisno za zajednicu samo u zemlji u kojoj narod ima vlast u svojoj ruci, to jest, u zemljama gdje se radi za potrebe naroda, a ne za profit pojedinaca, u zemljama koje idu ka socijalizmu, u kojima je izvršena nacionalizacija svih proizvodnih sredstava ili bar većine produktivnih snaga i ekonomike uopće.

Biti udarnik znači imati visoku svijest i raditi za zajednicu, za bolju sutrašnjicu, za čitav narod, znači dati sve od sebe za korist čitavog naroda.

U kapitalističkom je društvu uveden takozvani akord koji omogućava kapitalisti da do maksimuma izrabljuju čovječje sposobnosti i radnu snagu radi povećanja svoga profita. Kod nas udarništvo ima sasvim drugi značaj, značaj stvaranja više plodova, više produkata, ali za narod, za sebe, za radničku klasu, za seljaštvo, za našu narodnu inteligenciju.

Naša vlast, to jest, narodna vlast, vaša vlast, svi mi koje ste vi izabrali i postavili da rukovodimo ovom zemljom, imamo jednu jedinstvenu želju: da istrajemo na putu na kome se nalazimo i damo sve od sebe, ne plašeći se ni truda ni muke da bismo mogli voditi naš ekonomski i politički život onako kako naš narod želi, kako su željeli i oni koji su se borili za ovu današnjicu, a kojih danas više nema među nama. Budite uvjereni da će rukovodstvo današnje Jugoslavije na čelu s drugom Titom ići tim putem duboko svjesno da ima uz se sav naš čestiti radni narod.

Mi hoćemo da u novom socijalističkom društvu svatko tko radi bude prema tome i nagrađen i da može živjeti životom dostojnim čovjeka.

Vi, drugovi i drugarice, ne treba da se bojite da ćete, ako napravite isuviše robe koju proizvodite, ostatu bez posla. Ne, kod nas se to neće nikad dogoditi. Ako proizvoda bude mnogo, onda ćemo moći jeftinije da ih damo i manje će trebati da radimo. Kad budemo imali isuviše, onda nećemo raditi osam časova, nego sedam.

Doći će vrijeme kad ćemo raditi i šest časova, pa i pet. Jednom riječju, kroz plansku privredu u socijalističkom društvu stvaraju se takvi preduslovi da ljudi mogu živjeti ne samo životom običnog čovjeka, nego visoko

kulturnim životom, onakvim životom kakvom su nas učili najbolji umovi čovječanstva: Marx, Engels, Lenjin i Staljin.

Mi danas stvaramo i radimo uporno, da bude što više svega što je potrebno građanima, ali imamo premalo radne snage i ne bojimo se da ćemo proizvedenom robom zagušiti tržište i dovesti radničku klasu da ostane bez posla. U kapitalističkom društvu sasvim je suprotno. Tamo obilje znači nesreću, besposlicu i neimaštinu za radničku klasu. Kod nas je teškoća kad nemamo dosta namirnica i sredstava za život i kad nemamo radne snage, dok kod njih kriza nastaje kad su magazini puni, i tada i pored suviše proizvoda postoji glad i bijeda za radničku klasu. To je jedna od suprotnosti između socijalističkog i kapitalističkog društva. Tamo je kriza kad je obilje, a ovdje su krize nemoguće. Tamo se uvodi akord da bi kapitalista do maksimuma mogao povećati profit kroz iscrpljivanje ljudi. Radnik, na primjer, u nekoj fabrici izradi na akord za osam časova rada 150 nekih predmeta. Kad kapitalista vidi da je to radnik mogao i da je malo bolje no obično zaradio, on smanji cijenu za izradu predmeta, povisi normu na 200 komada i time natjera radnika da radi i dan i noć. U socijalističkoj proizvodnji tome nema mjesta. Svatko tko pokuša ovako bezdušno izrabljivati radnike, samim time hoće raditi protiv zajednice. Mi nećemo dozvoliti da se naš radnik izrabljuje. Mi hoćemo da imamo vrijedne prema mogućnostima dobro nagrađene radnike i ni u kom slučaju nećemo dozvoliti da jedan daje sve od sebe, a da drugi živi skrktivši ruke. I u tome je razlika između kapitalizma i socijalizma i kod nas je briga o ljudima i o kadrovima od bitnog značaja.

Reakcija u zemlji i inozemstvu mnogo priča o ratu, o Maršalovom planu i o drugim stvarima. Ova naša reakcija je prilično slaba, ali ona u inozemstvu, nažalost, prilično je jaka, jer ima vlast u ruci. Ona stalno trubi o blagodatima Maršalovog plana, ali to je zapravo plan za spasavanje američke financijske oligarhije od krize koja joj je neizbježna i sve više joj se približava. Američki financijeri hoće evropskim zemljama utrapiti svoju robu. Oni hoće da Evropa bude tržište za njihove proizvode i izvor za gomilanje njihovih profita i zato fabrike u Evropi ne smiju raditi bez njihovog odobrenja i bez usklađivanja s tim planom.

Maršalov plan ne znači davanje pomoći francuskom narodu, talijanskom narodu, engleskom ili nekom drugom narodu, već znači pomoć američkim financijerima da ne dođu u onakvu katastrofu u kakvu su došli 1929. godine.

On znači uvoziti u Evropu dolare u malim količinama, a izvoziti ih iz Europe u velikim količinama, on može osvojiti za američki kapital fabrike u zemljama kojima se kobajage pruža pomoć, dirigirati proizvodnju i,

razumije se, odnositi glavni profit. To znači spriječiti u tim zemljama onu proizvodnju koju Amerika ima kod sebe. Jednom riječi, to znači imperijalističku politiku najgore vrste, to znači zavladata i ovladati političkim i ekonomskim životom pojedinih naroda u Evropi.

Švicarska, Švedska, Danska, a sada i Turska neće Maršalov plan, zato jer se boje da njihova industrija bude zadavljena dolarskim utjecajem.

Ima jedna vrsta ljudi u Evropi i izvan nje koji su u službi američkih finansijskih magnata. To su takozvani desni socijalisti. To su sluge američkih reakcionara, sluge slabo plaćene, ali koje dobro služe. To su izdajnici radničke klase i pomoću njih američki finansijeri hoće zasjesti na leđa evropskim narodima, a u prvom redu radnom narodu Evrope. Takve blagodati mi smo odbili od prvog dana, jer znamo što on znači.

Nemojte vjerovati da američka reakcija daje dolare zbog lijepih riječi Bluma, Šumana, de Gasperija, već radi same sebe. Ona se hoće spasiti od neminovne krize koja joj se približava. Nemojte vjerovati da američki imperijalisti uvode svoje ratne brodove u talijanske i druge luke zato da ih uljepšaju. Oni hoće porobiti zemlje Evrope, porobiti evropske narode ekonomski i politički. Mi to ropstvo nećemo, jer smo ga se otresli jedanput zauvijek i žalimo one narode koji su blagodareći izdaji podvrgnuti napadu američke finansijske oligarhije. Američki magnati su zapravo glavni podstrekači rata. Oni ugrožavaju mir, a ne mi koji gradimo fabrike, obnavljamo sela i gradove, gradimo i obnavljamo svoju zemlju. Mi nećemo rat. Mi znamo što je rat, jer nas je koštao mnogo dragocjenih života naših naroda i strahovito mnogo pustošenja, a oni nisu osjetili rat na svojim leđima i zato se danas igraju tom žeravicom.

Sve klevete koje oni bacaju na našu zemlju optužujući nas da se miješamo u grčke stvari, da hoćemo napasti Trst i tako dalje i tako dalje, sve te klevete neće moći prikriti ono što oni hoće. Mi nećemo napasti Trst, niti nas se može okrivljavati za stanje u Grčkoj gdje se narod bori protiv svojih ugnjetavača i američkih okupatora. Nama je simpatična borba grčkog naroda. Mi to kažemo cijelom svijetu i neka se za to ništa ne ljute. Grčki narod ima pravo da se bori za svoju slobodu. Mi hoćemo mir na našim granicama i nećemo dozvoliti da nam itko zakorači i jedan korak na našu teritoriju. Provokacije od strane grčkih monarhofašista događaju se svakodnevno na albanskoj i bugarskoj granici, a manje na jugoslavenskoj. Tobože je Albanija glavni krivac, a Jugoslavija je tvrd orah. No, neka ne misle da neće biti tvrd orah i tamo na albanskoj granici. Mi imamo savez s Albanijom i prema njoj imamo obaveze kao što imamo obaveze i prema Bugarskoj. Tako stoji stvar i nikako drugačije.

Naša je zemlja miroljubiva, njeni rukovodioci ne misle o ratu, već žele da što više izgradimo i proizvedemo tekstila, cipela i drugih potrebnih stvari i da se kroz miran rad stvori narodu što bolji život i nikakva provokatorska sila neće nam moći naškoditi.

Drugovi i drugarice, vama, borcima za ostvarenje industrijalizacije i elektrifikacije Jugoslavije, ja želim mnogo uspjeha u vašem radu. Razvijajte i širite taj udarnički rad.

Neka živi naš radni narod, neka žive radnici i radnice, seljaci i naša narodna inteligencija! Smrt fašizmu, sloboda narodu!

Ana je pažljivo slušala izlaganje mladog rukovoditelja iz Vinkovaca. Svidio joj se njegov govor i to mu je nakon sastanka rekla. A on je za vrijeme večere diskretno pitao tko je ona i često ju je pogledavao. Na odlasku su se rukovali. Ona je poslije saznala da se bavi kulturnim radom i da piše pjesme. Rukovodstvu sela obećao je financijsku pomoć Kotara u izgradnji Doma kulture, a to je zapravo i bio glavni cilj sjednice. Bez obzira na to što na sastanku Ana nije progovorila ni riječ, bila je vrlo zaslužna što je postignut dobar dogovor i što će selo dobiti najljepši dom.

Ana nije ni za novogodišnje praznike išla mami. Novu je godinu čekala u novoj sredini, u seoskoj gostionici uz tamburaše. Plesala je cijelu noć, najviše s Brankom. Branko ju je počastio pićem, a s njim je otplesala i polagani ponoćni ples nakon kojeg je nastalo opće ljubljenje. Ani je ovo bio prvi doček i bila je oduševljena. Kući je došla tri sata nakon ponoći. Te se noći sjetila Mladena, a osjećala je da i on misli na nju.

Vlado Dionić je Jakši i ostalima, kad su u siječnju došli po obećanu pomoć, dao "genijalan" prijedlog da se cigle za dom oduzmu ljudima koji su ih pripremili za gradnju vlastite kuće. Mladenov je otac prošle i pretprošle godine priredio dvadeset tisuća cigala za novu kuću koju su namjeravali graditi kad se Mladen vrati iz vojske. Cigle su bile uredno složene u dvorištu.

Dani prve polovice veljače bili su sunčani i Jakša je odlučio krenuti s prikupljanjem građevinskog materijala. Aktivisti su vidjeli tko što ima, napravljen je plan i akcija je počela. Seljaci su morali preći konje i voziti ciglu, a oni koji su krenuli na oranje, zaustavljeni su na cesti. Naređeno im je neka istovare plugove i voze od Krivolića i drugih obitelji ciglu, građu i ostalo za dom. Mladenov je otac pokušao spasiti bar dio odnoseći ciglu pod gamaru i zatrpavajući je u slamu, ali je spasio neznatno. Slomljen i razočaran, navečer se napio.

Nakon zimskih praznika u školi je bila najavljena inspekcija. Ana je sa strahom očekivala dolazak stranih ljudi koji će pregledati i ocijeniti njezin rad i rad cijele škole. Iznenadila se kada je među trojicom inspektora ugledala opet Vladu Dionića. On je inzistirao da ide u njezin razred provjeravati znanje đaka.

Nakon pregleda dokumentacije, dijelio je Ani samo pohvale.

– Ti ćeš, Ano, sigurno postati jako dobar pedagoški radnik. Bila bi šteta da ostaneš ovdje.

– Meni je ovdje baš lijepo – odgovorila je Ana najiskrenije.

Prije ručka bilo je dogovoreno održavanje sastanka svih učitelja i svih inspektora s rukovodstvom sela i sa Školskim odborom. Prvo je privremena upraviteljica Mira Brezić pročitala nekoliko uopćenih rečenica o blagodatima socijalizma, a zatim je Jakša Lukinić, kao predsjednik Narodnog odbora i ujedno predsjednik Školskog odbora, pozdravio goste. Nakon njih, opet je bio glavni Vlado:

Plenum Centralnog komiteta naše Partije donio je dalekosežne odluke prema kojima, ako hoćemo krenuti naprijed, mora doći do promjena u školstvu. I sami znate da je bilo dosta primjera zapostavljanja naših učitelja, no mi smo riješili da energično provedemo novu liniju i podignemo ugled i autoritet nastavnog kadra na stupanj koji odgovara njihovoj ulozi u našem društvu, jer učitelji odgajaju ljude, odgajaju djecu i zato se prema njima treba i odnositi kao prema takvima. Do sad je, međutim, bilo slučajeva da su ih narodne vlasti zapostavljale i da prema njima nisu imale pravilan odnos. Njihovo materijalno stanje i stambeni problemi do sada nisu bili najbolje riješeni. To je onda išlo nauštrb odgoja djece. Meni je naročito drago što ovdje vidim danas mladu generaciju naših učitelja. Ja znam da vaš rad neće biti lak, jer ćete raditi ne samo s djecom, nego ćete morati pomoći i stanovništvu, ali ne u tom smislu da vas tamo upregnu da pravite razne spiskove i radite kao čate u seoskim odborima, nego da organizirate i vodite kulturno-prosvjetni rad, to jest, ono što je dužnost učitelja. Učitelji trebaju odgajati djecu i organizirati razna kulturna društva, priredbe i slično, i brinuti se o suzbijanju nepismenosti. Od sada se mora strogo odrediti što je dužnost učitelja, na što on ima pravo i kako se mora prema njemu odnositi. Potrebno je raditi na podizanju opće kulture naših ljudi, ne samo u gradu, već i na selu. I naši ljudi, seljaci, moraju osjetiti duh nove zemlje, socijalističke nove Jugoslavije.

U staroj su Jugoslaviji učitelji bili uporište režima, iako smo i mi među učiteljima imali istaknutih članova. Danas svaki učitelj treba biti nosilac socijalističke misli i konstruktivan tvorac socijalizma. On treba biti uporište naroda, uporište narodne države. Od cjelokupne naše inteligencije

najbliži širokim narodnim masama je učitelj. On najviše dolazi u neposredan dodir s narodom, on svakodnevno vidi njegov način života, on mu pomaže i uči ga. Zato vi, drugovi i drugarice, kao i svi ostali naši učitelji, trebate posvetiti veliku pažnju kulturnom uzdizanju našeg naroda. Nemojte misliti da je jednostavno naučiti našeg zaostalog seljaka da kulturno živi, da ima ljepšu sobu, ljepši namještaj, da ima radio, da posjećuje razne kulturne priredbe, pa čak i da u pogledu ishrane živi kulturno.

To nije lako, jer je on vjekovima navikao na nivo na kome i sad živi i zato mu treba pomoći da se uzdigne i da nauči živjeti kulturnim životom. Civilizacija nije dovoljna da ljudi budu kulturni. Ima dosta zemalja koje su na visokom nivou civilizacije, ali to ne znači da je i njihov narod uvijek kulturni. Civilizacija je samo pomoćno sredstvo da ljudi lakše razviju svoju kulturu, a kad ljudi budu na visokom stupnju kulture, onda će bolje koristiti tekovine civilizacije.

Rad među narodom častan je zadatak naših učitelja. Danas mi imamo premalo učitelja. U nedostatku kadrova uzimali smo ljude s tri ili četiri razreda gimnazije i slali ih na selo ili smo organizirali kurseve za učitelje. Ti ljudi nisu imali potrebno pedagoško znanje i krnjili su ugled učitelja. Ja vas uvjeravam da ćemo dići ugled učitelja i poboljšati im položaj. Uvjeren sam da će vaš rad biti nagrađen uspjehom. Nastojte dobro odgajati našu djecu, da od njih stvorite djecu naše socijalističke zemlje, a uz brigu koja će biti posvećena našim učiteljima i našem školstvu i vi imate punu perspektivu.

Sastanak je završen u dobrom raspoloženju, a na odlasku Vlado je s Anom dogovorio da se nađu u Vinkovcima.

Ana se prvih tjedana nove godine nastavila družiti s Brankom. Branko joj je ispričao da je bio u partizanima. I on je, poput Mladena, bio opsjednut slučajnostima, vjerojatnostima i nepredvidivostima. Posve je slučajno postao partizan, slučajno su ga zarobili ustaše i sigurno bi bio mrtav da se na mjestu zarobljavanja nije slučajno našao Mile. Ostali partizani koji su mu bili prijatelji, već su četiri godine pod zemljom. Njega je Mile spasio, drugi su pobijeni, a svi su jednako bili partizani.

Malo poslije zarobljavanja Branko je još jednom za dlaku izbjegao smrt. U njegovoj je blizini eksplodirala granata i ne birajući ubila dvojicu. Njega je samo ranila u nogu i oštetila mu bubnjić uha tako da i sada slabije čuje. Slučajnosti, po njegovom mišljenju, određuju tko će biti živ, a tko mrtav.

Branko je Ani rekao svoju verziju Milinog strijeljanja neprestano se pravdajući kako ga nije mogao spasiti. Ona njemu nije rekla da su njezina oca '45. ubili partizani.

Ana je često zalazila u Brankovu kuću i on joj je čitao pjesme i pokazivao svoje slikarske radove koji su visili u predvorju i u kuhinji. Najviše je slikao slavonske pejzaže. U velikoj dnevnoj sobi bile su vrijedne reprodukcije na platnu najpoznatijih hrvatskih slikara. Učitelj je ukazao na vrijednost ogromnog zidnog sata sa zlatnim njihalom koji se nalazio između prozora. Brankova je majka Anu častila kolačima i sokom od *hinberni*. Šalice i tanjuri iz kojih su jeli bili su od finog porculana, a i namještaj u sobama bio je bolji nego kod drugih. Stari su joj se Kolarići hvalili i o slavnoj povijesti svoje obitelji. Bez obzira na sve negativno što je čula do sada, Ani se svidio Brankov otac, a i ona njemu. Odjednom joj je postalo nejasno zašto svi loše govore o tako dobrom čovjeku.

Stari je učitelj najviše pričao o nezahvalnosti današnje vlasti prema njemu i o svojim zaslugama u ratu i prije rata.

– Kod nas su noćivali partizani. Jedanput na Cvjetnicu '43. ostavio sam dvojicu u kući, a ja pošao u crkvu svirati misu. Vidio sam da u selo dolaze Nijemci. Brzo sam okrenuo natrag upozoriti na opasnost. U povratku su me ljudi pitali zašto se vraćam.

"Zaboravio sam *Muku*" – odgovorao sam im, iako su spomenute note bile u crkvi.

Zbog suradnje s partizanima, Nijemci su me htjeli uhapsiti.

"Jeste vi Mika Kolarić?" – upitala su me dva naoružana uniformirana Švabe.

"Ne. Ja sam Nikola" – snašao sam se brzo i pokazao im legitimaciju. Oni su se ispričali i ostavili me na miru. Drugi puta su me htjeli uloviti u školskom dvorištu među djecom. Ja sam, uočivši moguću pogibelj, potrčao u zgradu škole, a oni za mnom. Stao sam iza ulaznih vrata, oni su projurili u učionicu, a ja sam izašao brzo van u gužvu i pobjegao u bašću i polje.

Ana je pažljivo slušala junačke priče budućeg svekra. Kasnije je čula da to sve i nije bilo baš tako kako je on uveličao.

Ana je sa svima iz svog okruženja željela uspostaviti prijateljske odnose. Nakon inspekcije u školi i govora o školovanju mladih učitelja i poboljšanju standarda nastavnika u smislu dodjeljivanja stanova i dobrih plaća, Jure se Lišić preko sestre Age nastojao s njom sve više družiti. Kako je ona dosta uvažavala Agu, druženje je krenulo uzlaznom putanjom. Nekoliko su puta zajedno plesali na zabavi, a sredinom veljače zamolio ju je da se založi kod Vlade Dionića kako bi njega poslali na kurs za učitelja. Ana je jedva dočekala razlog odlaska Vladi. Jednog prohlad-

nog sunčanog jutra Jure ju je biciklom na štangi odvezao na kolodvor i ona je u svom prepoznatljivom bijelom kaputu krenula u Vinkovce. Našla je Vladu u njegovoj kancelariji, rekla razlog posjete i Vlado je bez oklijevanja obećao da će joj ispuniti molbu. Pozvao ju je u hotel na piće i ona je prihvatila.

Vlado je bio pravi kavalir. Otvarao je vrata, pridržavao kaput i točio piće. Ani se to jako svidjelo. Pratio ju je na kolodvor do vlaka koji je već stajao na peronu kad su oni stigli. Prebacio je ruku preko njezina ramena i tako zagrljeni prošli su zadnje korake. Poljubili su se i to baš pod prozorom pokraj kojeg je sjedio stari učitelj. Ana ga nije primijetila ni tada, a ni prilikom ulaska u vlak. Blistajući od sreće sjela je na drugi kraj vagona. Mahnula je Vladi kad je vlak kretao.

Stari se učitelj nakon dolaska iz Vinkovaca posvađao sa ženom i sinom i opet dobio napad padavice. Branko se nije previše uzrujavao zbog loših odnosa s ocem. Navikao je na njih. Uživao je u proljetnom slavonskom krajoliku skupljajući inspiraciju za umjetnost, a s Anom se viđao kad god je ona htjela.

Za nekoliko dana stiglo je pozitivno rješenje za Juru, a već idući tjedan Vlado je opet došao "službeno" u inspekciju. Na samom ga je ulazu Jakša Lukinić pitao za ženu i dijete. Ana je ostala bez riječi. Ustuknula je i odlučila da s njim više neće imati posla. Ubrzo je prijateljstvo s Brankom pretvorila u ljubav. Nakon tri mjeseca zabavljanja, priopćila mu je da je trudna. On je to primio dosta mirno.

Ana i Branko morali su se ženiti. Kad su starom učitelju rekli namjeru, on je pobjesnio. Kazao je Ani da je kurva i da više ne smije prijeći njegov prag. Slične uvrede uputio je i sinu. Uzeo je pištolj, a budući su mladenci pobjegli pred smrtnom opasnošću.

Branko se privremeno preselio Ani. To se u početku nije svidalo Aninoj gazdarici, jer se potajno nadala da će joj Ana biti snaha, ali je ipak prihvatila nastalu situaciju.

Idući vikend krenuli su Branko i Ana u Rumu Aninoj majci reći radosnu vijest o ženidbi. Čuvši da je budući zet bio partizan, majka je reagovala jednako oštro kao i učitelj Mika.

– Jesi zaboravila ko ti je ubio oca? Ako to uradiš, nećeš više prekoračiti prag moje kuće! – zaprijetila je.

Kako nije bilo moguće odustajanje od svatova, majka je tražila od Ane da joj vrati narukvicu i ona ju je skinula s ruke i stavila na stol. Majka je uzela narukvicu i prišla bunaru.

– Narukvici će bit bolje u bunaru! – rekla je ljutito i bacila ju u dubinu.

– Izlazite van! – proderala se zatim.

Nesuđena mladenka pošla je sa svojim *đuvegijom* natrag prvim vlakom. Vjenčali su se uskoro bez svatova, i to u crkvi. Iako je Branko bio ateist, a ni Ana nije baš sve vjerovala što svećenici pričaju, na njezin su se nagovor odlučili za crkveno vjenčanje. Tjerali su inat "velikim" komunistima koji pjevaju u kozaračkom kolu: "Imam kapu sa tri roga, ne bojim se čak ni Boga." Takvi ne vjeruju u Boga samo zato što je Marx rekao da Boga nema.

Ana je za svatove skuhala samo jedan obični ručak na kojem su bili Grga kao kum, gazdarica Eva, njezin brat Jakša i kolegica Mira. Nije bilo pjesme i plesa. Kumu Grgi oproštena je šala s novčanikom, a on je pričanjem viceva i veselih dogodovština nastojao popraviti atmosferu koja je više odgovarala sprovodu nego svatovima. Svi osim Ane i Branka nasmiјali su se Grginoj *pripovitki* o reakcijama svekrve kad se pred rat udavala učiteljica Luca. Grga ju je izgovorio bez okolišanja na sebi svojstven način.

– Lucina svekrva je uoči sinovi svatova pripovidala po selu da se više boji dolaska snaje, već rata. Rat će proć, a vrag će ostat u kući. Dva meseca poslje tog venčanja nastrado je u polju Lucin svekar. Svekrva je plakala pokraj škrinje: "Ve godine sve nas snašlo. Sve nevolje. Čovek poginijo, sin se oženijo".

Ani Grgina priča nije bila smiješna. Ona je za svoju svekrvu "nevolja veća od rata", a njezinu mamu je "snašlo zlo: smrt muža i sina i udaja kćeri za partizana".

Anina je majka uništila ružmarin za svatove i posjekla dunju.

Branko je zamolio najboljeg prijatelja, a sada i kuma Grgu da nagovori majku na malo proširenje njihovog stana. Eva Marijević je udovoljila molbi. Sebi je ostavila jednu sobu od ulice, jednu od dvorišta i kuhinju, a mladom bračnom paru Kolarić dala je dio ganka, drugu sobu od ulice i kuhinju uz tu sobu. Takav raspored sve je zadovoljavao.

U posljednjih pola godine nije se samo Anin život potpuno promijenio zbog spleta čudnih okolnosti, već se puno toga pretumbalo i kod drugih. Stevo je nakon Nove godine otišao u Zagreb raditi u Republičko ministarstvo unutrašnjih poslova, a Barica je ostala sama kod kuće s dvoje male djece. Drugo dijete, kćer, rodila je pred Božić. Stevo je jako rijetko dolazio kući, a nakon rezolucije informbiroa uhapšen je i odveden na Goli otok u zatvor. Navodno ga je na pogrešnu stranu odvukla ljubavnica s kojom je tamo živio i koja je bila Staljinova obožavateljica. Neki su pričali da je u optužbama protiv Steve kao informbiroovca pripomogao i Jakša kojem se sviđala Barica. Ubrzo je uhapšen i Stevin bratić Đuka, ni

kriv, ni dužan, po mišljenju nekih, samo zato što je vidio nešto što nije trebao vidjeti između Barice i Jakše.

Budući da se Đuka uopće nije bavio politikom, i nije imao baš nikakve veze sa Staljinom i Rusima, i da mu istražitelji ništa konkretno nisu mogli naći, pa su mu podmetali, na suđenju je potpuno razočaran i slomljen rekao:

– Živio Staljin, da me imate zašto osudit!

Na Golom je otoku Đuka umro od puknuća čira na želucu. Njegova smrt nikoga u selu nije uzбудila. Na Mladenovoj fotografiji nogometaša dobio je samo na poleđini križić pokraj imena.

Kod Ane i Branka često je navraćao Jakša kako bi ih posjetio i kako bi, primijetila je Ana, što češće vidio usamljenu susjedu. Ana je jednom uočila da joj je prilikom mimoilaženja stavio u ruku papirić. Drugi puta ona je u mraku njega *štipnila* po slabinama. Ana nije turala nos u ono što je se ne tiče i nastojala je ne vidjeti tajnu vezu. Od đaćkih je roditelja postupno čula sve o Jakšinoj prošlosti. On je prije rata bio bogati seljak. Posjedovao je vršalicu, puno zemlje, marve i dobru kuću, ali je ipak postao komunist. Komunist je upoznao družeći se s bivšim zarobljenikom s ruskog fronta u Prvom svjetskom ratu čije su osnovne misli bile da je neizbježna diktatura proleterijata i da se ne biraju sredstva da se dođe do cilja. Neprijatelja treba ubiti, inače, on će tebe. Jakša je prihvatio ta pravila i prakticirao ih. Prije, za vrijeme, a i poslije rata, svi su ga se bojali. Kao mlad čovjek osnovao je s Blažom Marijevićem nogometni klub. Njih su dvojica dugo bili najbolji nogometaši, a i drugovi. Blaž je oženio Jakšinu sестru Evu. Šogori su se poslije zamjerali i postali najljući neprijatelji. Pred rat je Jakša postao trener nogometaša, a od oslobođenja glavni je u selu. Po prirodi je energičan i njegove su se zapovijedi izvršavale u nogometu, ratu i poslijeratnoj izgradnji. Bio je nemilosrdan u kažnjavanju, ali je obuzdavao nadobudne u izživljavanju. Poslije je popuštao, nastojeći se ne zamjeriti suradnicima koje je birao da mu služe. Nije podnosio jače od sebe. Bio je svjestan svojih slabosti, naročito na području obrazovanja, kulture i umjetnosti, pa se za organiziranje priredbi i proslava obraćao učiteljima. Kod obaveze, nastojao je da se ljudima uzme što manje i zbog toga se sukobljavao ne samo s domaćim "metačima" tavana, već i s višim funkcionarima. U listopadu '48. javljeno mu je telefonom da pripremi knjige evidencije, jer će ih doći pregledati zamjenik ministra poljoprivrede Kosović. Sat vremena nakon javljanja pred Općinom se zaustavio auto iz kojeg je sa zadnjeg sjedišta izašao čovjek u dugom kožnom kaputu. Vozač mu je prethodno otvorio vrata. Jakša ga je prepoznao, jer su zajedno bili u partizanima u Boroviku. Zvao se Mirko Pavelić, a ne ministar Kosović. Kad je ušao, strogo je upitao:

– Ko je ovde gazda?

Jakša je mislio da će ga Mirko prepoznati i da će se rukovati i malo popričati o prošlim vremenima. Kad je to izostalo, sjedeći je odgovorio s dozom ignoriranja i posrpnosti:

– Ovdje nema gazda. Ja sam predsjednik Narodnog odbora.

Mirko je bio služben. Tražio je dokumentaciju o otkupu poljoprivrednih proizvoda. Uzeo je prvu knjigu, prolistao je i bacio na pod.

Jakša je uskipio. Mirko je isti postupak ponovio i s drugom knjigom. Nakon bačene treće, rekao je da ništa ne valja. Nastala je neugodna šutnja, koju je prekinula Mirkova zapovijed Zvrkanu:

– Pokupi knjige!

– Neće i' pokupit! Ti ćeš i' pokupit! – prosiktao je Jakša kroz zube držeći se za pištolj.

Mirko se neugodno iznenadio. Nigdje nije doživio nešto slično. Na drugim su mjestima drhtali pred njim i to mu se sviđalo.

Jakša je izvadio pištolj i zagalamio još jače:

– Kupi! Šta čekaš! Može te bit sram!

Držao je prst na obaraču pištolja i Mirko je shvatio ozbiljnost situacije. Zvrkan i tajnik dobro su poznali Jakšinu čud i uplašili su se da će se dogoditi najgore. Mirko mu ne bi bio prvi. Jakša je '44. bez milosti dao ubiti Blaža Marijevića, najboljeg druga i sestrinog muža, a Mile Sučević leži pod zemljom samo zato što je on rekao tri kratke presudne riječi.

Mirko je u Jakšinim očima vidio spremnost za pucanje. Za čas se sjetio njegove odlučnosti u ubijanju iz partizanskog doba, te se poslušno sagnuo i pokorno pokupio razbacane spise pogledavajući u pripremljeni pištolj.

– Tko si ti? – upitao je Jakša, te malo gurnuo nogom navodnog ministra dok je bio pri podu.

Mirko je šutio.

– Ti si Mirko Pavelić i bili smo zajedno u Boroviku. Zar me ne poznaš?

Mirko je Jakši objasnio da je promijenio prezime. Uzeo je majčino. Jakši je bilo smiješno što se odrekao prezimena samo zato što se tako prezivao ustaški poglavnik.

– Tako se ne stvara socijalizam! Da ovdje dođe Tito, ne bi mogo haračit, a kamoli neko ko ti – počeo je Jakša *pridiku* bivšem drugu, te nastavio stoput ispričanu priču:

– Za vrime rata u mlin je došo Tolj i s Marbachom i Glavanom govorio o nužnosti progona Židova i Cigana. U njiov se razgovor umišo vagar. Kazo je da nije u redu to šta se radi sa Židovima i sa Ciganima. Tolj mu je opalio šamar.

"S tizim se ne stiče Rvacka država" – reko mu je drsko vagar. Da nije bilo Marbacha i Glavana, Tolj bi ga ubio iz pištolja. Ti si isti ko Tolj! Pazi da ne odeš odavde s nogama naprvo. Tolj se upišo kad su ga vešali. Znaš bolje od mene šta j' govorio Mile Budak i kako je prošo. Moj pištolj nekad sam opali. Ja samo malo pomaknem prst.

Nakon ovih riječi Mirko je morao hitno u zahod, a Jakša se pobjednički osmijehnuo svojim podređenima.

– Usro se od stra kad je kupio knjige sa poda – izvalio je s olakšanjem Zvrkan.

Sukob i susret s Mirkom završio je dogovorom o osnivanju seljačke radne zadruge. Predsjednik zadruge postao je na pomalo neobičan način Martin Pavić Škiljo. Predložila ga je žena. Jakša je u Pavića kuću obično navraćao kad je Škiljinica sama i jednom ju je poslije Mirkove posjete pitao za mišljenje tko bi mogao biti predsjednik.

– Moj Martin – odgovorila je kao iz topa drugarica Pavić i sjela mu u krilo.

– Jel bi on to zno radit? – iznenadio se Jakša, priznavši sam sebi da se Škilje nikad ne bi sjetio.

– Zna se potpisat – odgovorila je samouvjerena žena, nakon čega je Škiljo dobio rukovodeću funkciju novoosnovane seljačke radne zadruge s obrazloženjem da je istaknuti sudionik NOB-a⁷, iako su i Jakša i svi vrapci na grani znali da se cijeli rat skrivao i da je tek u proljeće '45., kad je vidio tko će pobijediti, otišao u partizane. Nakon rata postao je član Komunističke partije Jugoslavije i uz Šimu Dabića bio najaktivniji u dojavljivanju o neprijateljskoj djelatnosti i u skupljanju obaveze represijom prema imućnijim seljacima koje je zvao *kulaci*, nastojeći se što više dodvoriti novoj vlasti. Rugali su mu se da je dobio astmu od prašine prilikom metenja tavana. Poslije njegova harača, seljaci su ostajali bez zadnje vreće pšenice. Isticao se naročito u tjeranju bravaca pred svinjokolju i odnošenju suhog mesa iz pušnica. Nekima je čak plijenio namještaj i posteljinu. Ljudi su se različito snalazili u skrivanju svojega da bi preživjeli.

⁷ NOB – kratica za Narodnooslobodilačka borba.

Također, na prijedlog drugarice Pavić za blagajnika zadruge postavljen je Miško Jozić koji je bio skojevac⁸, ali je potjecao iz lopovske obitelji. Njegove su po selu zvali Kokošarevi. Miškov otac i djed bili su kleptomani. Djed je poginuo kad se noću prevrnuo u kanal s punim kolima ukradenih bundeva.

Miško se družio s Jurom Lišićem koji je ubrzo nakon završenog kursa za učitelja postao upravitelj škole i trener nogometaša. Obojica su uspostavili dobre veze s vinkovačkim funkcionarima istog morala i istih intelektualnih i radnih sposobnosti.

– Svi pravi s pobjedničke strane poginili su ili su gurnuti u stranu. Puno nji je zatvorito. Rat ne započinju i ne vode časne sestre, već krvoloci i osvetnici. U ratu sudjeluju ljugavci, ulizice, karijeristi, naročito pri kraju i tako poslje popuju. Tako će bit i za pedeset godina – tumačio je često svoja zapažanja i predviđanja Fila koji je od '41. do '45. prošao ruska ratišta od Staljingrada do Sibira u njemačkoj uniformi s kukastim križem i jugoslavenska od Makedonije do Slovenije s petokrakom.

Na prvu godišnjicu strijeljanja Mile, na njegovu grobu osvanula je kitica ružmarina, a na Baričinoj ruci zablistala je narukvica. U predvečerje prethodnog dana Ana se sjetila da je prije godinu dana došla u najljepše selo. Izlazeći iz dvorišta, naišla je na Baricu s ružmarinom i pošle su zajedno prema centru sela. Anu je miris ružmarina podsjetio na lijepe i ružne događaje u rodnom kraju. Iznenadila se kad joj je Barica rekla da ružmarin nosi na groblje. Budući da se ružmarinom kite svatovi, Ana je htjela saznati zašto ga nosi na groblje, kome i zbog čega baš danas. Barica joj je obećala sve ispričati prvom prilikom. Od tog slučajnog večernjeg susreta postale su prijateljice. Već sljedećeg dana Ana je posjetila Baricu i ona joj je rekla sve detalje o Milinom strijeljanju. Nije izostavila ni to da mu je Stevo pucao u glavu kad je ležao mrtav. Ana je njoj u povjerenju govorila o ubojstvu svoga oca i brata te o majčinoj ljutnji na nju zbog udaje za partizana. Nakon toga Barica se potpuno otvorila i povjerila Ani najintimnije detalje svoje ljubavi s Milom.

– Ja sam čuvala guske na utvaju i vidla sam Milu kako kosi livadu. Čekala sam ga kod vrbe. Već se smračivalo kad je došo. Bila sam sva izvan sebe. On me obuvatio i ja sam se pripustila. Odonda sam njegova.

– Vi ste se znači vjenčali pod vrbom – dobacila je Ana poznatu izreku sjećajući se da je i ona u duplji ogromnog drveta nastaloj od udara groma provela nezaboravne trenutke i da je vjerojatno tu i zanjela.

⁸ SKOJ – kratica za Savez socijalističke omladine Jugoslavije.

- Nikad mi ni bilo tako lipo ko onda pod vrbom – dodala je Barica.
- I meni se tamo sviđalo, ali sam prvi put na drugom mjestu – omakla se Ani intimnost.
- Di? – zanimalo je Baricu, ali joj Ana nije htjela reći, već je izbjegla odgovor prelaskom na drugu temu.
- Imaš lijepu narukvicu – primijetila je.
- To mi je Mile darivo. Otkad sam sa Stevom, čuvam je u ormanu. Metnila sam narukvicu na ruku kad su streljali Milu. Stevo me je taj dan ošamario i ja je njemu za inat nosim svake nedilje u crkvu. Stevi se ne sviđa što idem u crkvu, al mene je baš briga.

Ana je od Barice saznala sve detalje o izvanbračnoj četverodišnjoj kćeri Jure Lišića i o Stevinom lažnom svjedočenju na sudu. Barica je bila uvjerena da im se zbog tog podmuklog laganja rodila gluhoonijema kći i da će im se dogoditi velika tragedija u obitelji radi Milina strijeljanja.

Barica je Ani hvalila pokojnog Ferdu Pavošića koji joj je ostao u najljepšoj uspomeni. On joj se sviđao prije nego što je pošla s Milom, iako je već bio oženjen. Uvijek bi se zacrvnila kad bi ga ugledala. I Mile je to kasnije primjećivao i bio je malo ljubomorao, dok se Milinom bratu Anti gadilo očijukanje buduće snahe s oženjenim čovjekom, te je to bio najveći razlog razlaza braće.

– Ferda je bio pametan, vridan, dobar. Pridobar za naše selo. Svi su ga volili. Sve bi bilo drukčije da je osto živ. Njega su prvog ustaše ubili. Al Mile s tim nema nikake veze. Mile nije Ferdu izdo ustašama, a Stevo je mom Mili puco u glavu radi mene – rekla je Barica.

Ana je Barici spomenula da je čula u selu koji su glavni razlozi Stevinog robijanja na Golom otoku. Nije u pitanju Staljin i bratski ruski narod, već ljubavnica iz Zagreba, ali i to što se ona sviđala Jakši.

– To ti je sigurno rekla tvoja gazdarica. Možda je Stevo imo ljubavnicu, al to se nju ne tiče. Nek se brine za se! – ljutito je reagirala na susjedu i u posljednji se čas suzdržala od priče o svemu lošem iz Marijevića kuće.

Ana je, pomalo se šaleći, spomenula da je viđala Jakšu kako je potpuno zbunjen navraćao sestri i kako se vozikao biciklom oko Babilića kuće. Barica je na to priznala da joj se Jakša udvara, ali da ona nije ništa kriva. Ničim ne *izaziva vraga*. Katkad mu se samo nasmiješ i mahne mu, koji put mu namigne.

Prijateljski razgovor Barice i Ane nastavljen je o Aninom svekru i školi. Barica je rekla kako je puno puta dobila packe kad nešto nije znala.

Morala je skupiti svih pet prstiju tako da ju je učitelj Mika udarao po jagodicama što je jako i dugo boljelo. Ana je pitala Baricu tko je bio najbolji đak kod njih i ona je bez dvoumljenja rekla:

– Mladen Krivolić. Uvik je sve zno. Njega je učitelj falio prid svima, al je i on dobio batina, kad su bili nesretni dani.

– Učitelj je nas ženske obično vato za pletenice i lupio nam glavu o ploču. Muške je čupo za kiku pokraj uva i dize i' tako povr' zemlje.

Barica je upamtila što su morali dobro znati u svako doba dana i noći. Izrecitala je Ani naučeno prije dvadeset godina:

– Pritoci Save s desne strane su: Una, Vrbas, Tinja, Ukrina i Drina. Hrvati su došli iza Karpata. Pridvodili su i' petero braće i dvi sestre, Tuga i Buga. Posljednji hrvatski kralj bio je Petar Svačić i poginuo je na Gvozdu.

Mladen je u vojsci dočekaio informbiro i skidanje Staljinovih slika sa zida, ali se on u to nije miješao. Obavljao je savjesno posao vojnog bolničara. Liječenje bolesnih mu se sviđalo.

Mislio je često na Anu. Kad je krajem 1948. potpuno došao kući prvo je naletio na nju s ogromnim trbuhom. Bila je pred porodom i to ga je rastužilo, ali ni približno kao kad je prije godinu dana naišao na trudnu Veru. Još iste večeri otišao je zaprositi Katu i ona je pristala, jer da nije, kako je kasnije govorila, možda se ne bi udala još deset godina poput nekih svojih kolegica. U to vrijeme bila je *nestašica* momaka.

Mladen je išao Kati cijelu zimu i proljeće skoro svaku večer, a Mirjanu i Kiku nije ni vidio, niti se interesirao gdje su. Ana je rodila u siječnju, a Mladen i Kata su se oženili u svibnju 1949.

Nekoliko dana prije vjenčanja Mladen je dobio anonimno pismo s prijetnjom smrću zbog ženidbe s Katom, ali se nije uplašio. Nosio je pištolj u džepu s metkom u cijevi i pazio da ga nepoznati suparnik ne iznenadi iz zasjede ne pokazujući ni najmanji strah. To je anonimnog prijetitelja podsjetilo da će uludo izgubiti glavu ako promaši, pa je vjerojatno odustao. Poslije je Mladen mislio da se netko možda samo zafrkavao kako bi provjerio njegovu hrabrost.

Mladenova obitelj ušla je u zadrugu zajedno s većinom domaćinstava sela.

Ana se više od pola godine bavila samo djetetom. Počela je raditi u rujnu 1949.

Za Dan žena 1950. godine organizirana je priredba i zabava. Na početku je upravitelj škole Jure Lišić pročitao dosta teško i nerazumljivo

tekst o značaju praznika koji mu je napisala učiteljica Luca, a nakon toga su djeca pjevala i recitirala. Program je osmislila, pa i uvježbala Škiljica. Sviđalo joj se izigravati učiteljicu, drugaricu Pavić. Poslije priredbe svirali su tamburaši. Mladen je na zabavu došao sam, jer mu je žena bila pred porodom. Vidio je Anu. Izgledala mu je previše lijepo odjevena i zbog toga nekako odbojna i strana te joj je samo kimnuo glavom. Dok su drugi plesali, on je sjedio i promatrao. I Ana je sjedila s kolegicom Mirom. Odjednom se Mladen ustao i zamolio za ples jednu ne baš previše mladu ženu koja je nešto radila u upravi zadruga i koja je također bila bez muža. Zvala se Ivka. Po Anu je za ples došao Jure. Uz lagane taktove Ivka se ljuljala u Mladenovu naručju i on je osjetio uzbuđenje. Tiho mu je pjevušila u uho. Jure je primijetio njihovo uživanje i dobacio im u stanci između dviju pjesama da će reći Kati i Ivkinom mužu kako oni plešu. Oboje su to shvatili kao šalu.

Nekoliko dana poslije Osmog marta Mladen je dobio zadatak od Škilje da odnese neki dopis za ministarstvo u školu Ani na ispravak pravopisnih pogrešaka. Našao ju je samu baš kad je odzvonilo zvono za svršetak nastave. Ponudila ga je bombonima, a onda je skuhalo kavu. Začas je pregledala dopis, a kad ju je Mladen u šali pitao koliko je dužan, odgovorila je:

– Jedan ples na idućoj zabavi.

On je još nekoliko puta poslom išao u školu i uvijek je primljen lijepo i srdačno. Skoro svaki put ga je Ana podsjetila da joj je dužan ples.

Neposredno prije otvaranja Doma kulture organizirano je čišćenje i spremanje novih prostorija. U tu su se akciju uključile škola i zadruga. Mladen nije bio oduševljen što mora ići uređivati Dom, ali mu se raspoloženje promijenilo kad je ugledao Anu u staroj radnoj odjeći. Bila je u širokim hlačama, običnoj šarenoj majici, a na nogama je imala papuče. Bila je vrlo vrijedna. Nosila je vodu s bunara, prala podove i toga dana mu se jako svidjela. Na zabavi povodom otvorenja, za njega je postojala samo ona. Još na ulazu su se našli i ostali skupa. Sjedili su zajedno, a kad je zasvirala glazba, zaplesali su skladno i elegantno valcer uz pjesmu *Divan je kićeni Srem*, i to kao da plešu svaki dan, a ne prvi put. Gledali su samo jedno u drugo. Anu je ganuo i tekst pjesme, jer govori o njezinom zavičaju. Mnogi pogledi onih koji su sjedili, a i onih koji su plesali, bili su upereni u njih. Plesni blok sastojao se od nekoliko pjesama i njih su dvoje uživali ne osjećajući umor. U kratkoj stanci gorili su od uzbuđenja. Ona se crvenjela i bila je zadihana. Maramicom je Mladenu brisala znoj. Njezina haljina koja se njemu ranije činila izdaleka kruta i previše fina, sad je izbliza, a naročito pod rukom, bila meka, prijatna, potpuno drugačija nego prije.

Svirači su zasvirali swing. Oboje su to davno plesali tko zna s kim. Sad su za čas složili korak i kao da su istovremeno htjeli pitati s čuđenjem:

– Otkud ti to znaš plesati?

A njima je baš išlo.

Nakon swinga uslijedila je polka. Skakali su, vrtjeli se, ludirali, izvodili neuobičajene i raznolike okrete. Kad je završilo, Jure je dobacio Ani:

– Al te izvrtio!

Ana je blago se smješkajući šapnula Mladenu u uho:

– Ni s kim nisam tako fino plesala.

Tjedan dana iza otvorenja doma, 24. travnja, bio je Anin rođendan. Mladen se opet "slučajno" našao u školi i ona ga je pozvala na piće i kolače. On joj je čestitao i poljubili su se. Iznenadio se i proključao kad je dobio dva vrela cjelova. I nju je oblilo crvenilo u licu. Pošli su u malu prostoriju školske kuhinje gdje je bilo nekoliko Aninih gostiju. Mladen je sjeo na preostalu slobodnu stolicu, a Ana mu je natočila piće i narezala torte. Htjela mu je ugoditi najviše što može i on je bio prezadovoljan gostoprimstvom. Ona je stajala vesela uz svoje malobrojne goste i trudila se da nikome ništa ne uzmanjka. Odjednom je Mladen guguknuo: "Ano!" gledajući ju otvorenih usta. Pokazao joj je na svoje krilo i ona je uz novo crvenilo sjela na vrh koljena. Njemu je došlo da ju privuče i čvrsto stisne, ali se suzdržao, jer su se ostali neugodno pogledavali. Desna ruka mu je ostala u zraku. Bilo bi zgodno da ju stavi na njezino bedro, ali ni to nije imalo smisla, te je ruka neprirodno lebdjela pokraj čarobnog tijela. Zanimljivu, još nedoživljenu situaciju razriješio je dolazak novog čestitara, te se Ana ustala, a Mladen je otišao kupiti dar koji joj je predao malo poslije.

U idućem razdoblju sve je češće navraćao u školu. Pratio je kad djeca odlaze kući i kad nema ostalih učitelja kako bi Anu našao samu. Obično bi se šuljao na prstima osvrćući se. Lagano bi kucnuo na vrata i čuvši njezin glas, ušao bi i šapnuo:

– Evo ti jedan bombon.

Tada bi uz blaženi smijeh cvrkutnuo:

– Nismo se vidli već sedam godina. Mogli bi se i poljubiti!

Ona bi ga pitala je li za piće i on bi zadovoljno kimnuo. Točila je dvije čaše. Gledajući se u oči, kucnuli su se, pa malo srknuli. Ana je pričala o školskoj djeci i njihovim naivnim i bezazlenim nepodopštinama, a onda bi se opet kucnuli. On se obično naglo ustajao i odmah odlazio.

Za par dana bivalo je slično. Ako je Ana već pila kavu sjedeći na dvosjedu u lijevom kutu zbornice, nudila ga je iz svoje šalice. Svidala mu se ta intimnost. Predbacivala mu je što je prošli puta brzo otišao, a zatim ga pozivala da sjedne pokraj nje. Čavrljali su, gledali se i pijuckali iz jedne šalice ili se kuckali s dvije. On je jednom prilikom polako primaknuo nogu uz njezino bedro, a ona je prošaptala:

– Iz tebe u mene struji pozitivna energija.

Mladen osjeća u tom času da mu tijelo treperi. Dok prinosi šalicu ustima, ruka mu podrhtava.

Odmiče zato nogu od njezine. Gledaju se. Ona duboko uzdiše. On zaustavlja dah. Kad bi ju bar mogao zagrliti, pomišlja kada i ona isto želi. Ponovo pomiče nogu i lagano dotiče Anu po koljenu. Zatim stavlja ruku u džep i kaže:

– Evo ti bombon.

– Da te poljubim za bombon? – odvrća ona i ne čekajući odgovor *cmače* ga glasno u usta. Na usni mu ostaje ruž i on se zadovoljno oblizuje. Preko ruža će ju osjećati cijeli dan. Kasnije se zabrinuo vide li i ostali njegove sjajne usne i hoće li navečer žena osjetiti okus ruža.

Ako Mladen nije navratio tjedan dana, Ana je smišljala kako da se "slučajno" susretnu i tada bi mu u prolazu gotovo panično rekla:

– Ajd dođi!

Kad bi u zbornici bila Anina kolegica Mira ili netko drugi, onda bi Mladen iz torbe izvadio neki dopis, moleći tobože Anu da mu ispravi pravopisne pogreške. Nekada bi razgovarali o djeci. Oboje su imali sinove s istim imenom, Josip, iako se prilikom izbora imena nisu dogovarali. Ana je svog zvala Jozo, a Mladen je govorio grubo, Joza. Osim što su još u vlaku ustanovili da nemaju jednog roditelja, Ana oca, a Mladen majku, utvrdili su i veliku sličnost u ukusima i običnim navikama. Oboje uživaju u dugom ležanju u toplim kupkama, oboje vole grah, sviđaju im se iste knjige i ljudi. Mladen je kod kuće imao puno knjiga i malo je ljudi koji su pročitali koliko on. Znao je bezbroj pjesama napamet. I sam je razmišljao o tome da proba pisati poeziju, ali je ipak smatrao da njegovoj osobi više odgovara proza. Ana je u povjerenju rekla Mladenu da su joj oca i brata ubili komunisti nakon rata.

– Mama je molila da to ne učine, ali nije vrijedilo. Vodili su ih vezane kroz selo, a zatim strijeljali u jednoj šumici pokraj glavnog puta. Mene grize savjest što sam se udala za partizana, ali je tako ispalo. U početku o tome nisam razmišljala, a kasnije je bilo kasno. Sada razumijem maminu ljutnju, ali je gotovo, iako to možda i nije važno. Da je sve drugo dobro u

mojem braku, zaboravila bi se njegova partizanska prošlost. Druge, važnije stvari između mene i Branka ne štimažu.

Mladen je zauzvrat Ani pripovijedao što je njega najviše peklo:

– Kad sam se ja trebo roditi, onda baka nije dala ocu da oženi moju mamu. Nju je njezin otac istero iz kuće i ona je rodila u noj maloj kućici pokraj kovača, i to u štali.

– Znam kojeg si ti datuma rođen – prekinula ga je Ana.

– Kojeg?

– 24. listopada. 1926. godine.

– Otkud znaš?

– Znam. Neću ti kazat od koga sam saznala – bila je zagonetna Ana. Mladen je svejedno nastavio svoju ispovijest:

– Kažu da je bilo jako zima kad sam se ja rodio. I onda mama u početku nije smila doć k ocu. Kasnije je došla, al mene nisu volili. Kad se brat rodio, njega jesu. Mama je umrla kad sam imo devet godina. Mene otac nikad nije poljubio, a nisam ni ja mog sina. Brata su dali u školu, a mene nisu tili, iako sam bio bolji đak.

– Trebao bi ići dalje u školu. Ti bi sigurno mogao završiti gimnaziju, a možda i fakultet – rekla je Ana.

Mladen se sjetio da je njezin Branko bio jako loš đak. Ponavljao je jedan razred u gimnaziji, ali mu je otac bio učitelj i mnoge poznaao, pa ga se guralo. Mladena ni onda, a ni sada nije imao tko.

Kad je Ana pitala Mladena od čega mu je umrla mama, on se osjećao neugodno, te joj je samo kratko odgovorio:

– Od sepse.

Voćnjaci su procvjetali. Zuje pčele i lete leptiri. Trava je narasla preko gležnja. Njive zasijane pšenicom zelene se i nagovještavaju bogatu žetvu.

Ana je sa sinom pošla u polje. Uživa u proljetnom slavonskom krajolik. Veseli cvrkut ptica upotpunjuje joj idiličnu sliku suncem obasjane ravnice. Zastaje pokraj livade s nekoliko pokošenih otkosa. Punim plućima udiše oćaravajući zrak. Zažmirila je da bolje ćuje simfoniju ćarobnih zvukova i osjeti miris trave. Miris trave oduvjek je najviše voljela i bilo joj je žao što ne može drugima opisati doživljenu ljepotu. Sjetila se Mladena. Otvorila je oći, okrenula se i ugledala ga na leniji. Oboje su bili presretni zbog neoćekivanog, slučajnog susreta u polju.

– Voliš li ti miris trave? Ja ga obožavam – šapnula je Ana intimno umjesto pozdrava. Mladen je stoput osjetio taj miris, ali nije bio svjestan koliko je lijep i koliko mu se sviđa.

– Ja volim i miris sena. A ti? – uzvratilo je i pomislio kako je ležati na visokom vozu zavaljen u sijenu i disati duboko. Zagledao se u Anu. Imala je lepršavu kratku suknju. Uzbudivala ga je. Njoj se na njemu sviđala bijela košulja izvučena iz hlača. Izgledao joj je muževno. I privlačno. Osjetila je vrućinu u obrazima. Dugo su se gledali. Tijelo im je zahvaćalo vatru. Krv je u njima počela ključati. Nije bilo nikoga u blizini. Istovremeno su pomislili na poljubac, ali su ipak krenuli svatko u svom smjeru ne pipnuvši se. I ovako je prelijepo.

Pri sljedećem posjetu školi Mladen je nevino stao ispred Ane i naivno rekao uobičajene riječi:

– Nismo se dugo vidli. Mogli bi se poljubiti!

Sami su i Ana dugo ne odmiče usta od njegovih. On sjeda na dvosjed, a ona se prislanja na naslon. Malo poslije primiće se pokraj njega.

Za vrijeme ćudljivih proljetnih mjeseci u kojima su se smjenjivali kiša i sunce, Mladen i Ana su namještali naizgled slučajno susrete i smišljali poslove kako bi se čuli, vidjeli ili bili barem malo skupa. Sve se češće pojavljuju razlozi za poljubac koji je postajao sve topliji, sve slađi. I sve duži. Pred publikom je Ana prava majstorica u glumljenju običnosti u odnosu između njih dvoje. Uspijevala je sakriti od ostalih svoju simpatiju i ljubav prema tuđem čovjeku i biti u očima svijeta uzorna supruga, majka i učiteljica.

Na sljedeću zabavu, koja je bila na školskom dvorištu jer je otoplilo, Ana je opet došla bez muža, a Mladen bez žene. U početku su bili razdvojeni i zabavljali se svatko za sebe. Samo su se rijetko pogledavali. Kako je noć odmicala, sve više su se primicali jedno drugome. S Anom je plesao Jure, pa Mirin muž, te Jakša i još neki, i ona je sa svima bila vesela. Krajičkom oka motrila je Mladena koji je uglavnom sjedio. Poslije večere on se malo zaljuljao sa svojom starom plesačicom Ivkom. Kasnije je vrebao Anu. Budući da je na nju bila *navala*, morao je biti strpljiv. Nije propustio priliku kad mu se ukazala. Sada su složili korake u laganom ritmu tanga. Vrtili su se jednolično polagano prema mračnom dijelu u kojem je bila gužva. Tijela su im se sve češće dodirivala. Mladen je stavio njezinu desnu ruku na svoj vrat, a zatim ju je obuhvatio oko struka s obje ruke. Plesali su dugo u tami potpuno pripijeni.

Kad su gosti počeli odlaziti, Ana i Mladen ostali su s Mirom i njezinim mužem. Osim njih četvero, plesalo je još samo nekoliko parova i uskoro

je prestala svirka. Njima se nije išlo kući, te su stajali na sredini i šalili se. Mirin je muž počeo pričati vic o pecanju na Bosutu:

– Upeco jedan čovek, nećemo ga imenovat, zlatnu ribicu. Ribica mu kaže: "Ajd me pusti, pa ću ti ispunit tri želje."

"Važi", reče on i stane nabrajat: "Prva mi je želja, da me moja žena nikad ne privari. Druga mi je želja, ako me privari, da ne saznam, a treća, ako saznam, da se previše ne jedim".

– Da taj pecaroš zlatne ribice nije možda bio tvoj Branko? – pecne Mira Anu nakon čega su krenuli, Mladen na jednu stranu, a njih troje na drugu. Na izlaznim vratima još su malo zastali. Mira je bila nestrppljiva i pozvala je društvo neka požuri.

Mladen je stajao kao ukopan. Ana je pošla, ali se nakon par koraka munjevito okrenula i Mladena poljubila tako brzo i spretno, da se on nije ni pomaknuo. Zatim je otrčala.

Tim je postupkom osim Mladena bio šokiran i Jure koji je cijelo vrijeme promatrao Anu i njezino društvo.

Mladen nije znao zašto ga je taj iznenadni poljubac podsjetio na događaj kad je njegov pas zagušio mače. Krivolići su imali psa Cigu i mačku Lunu i između njih je vladala netrpeljivost i stalni rat. Cigo je uživao povitlati Lunu čim bi se pojavila u njegovoj blizini i ona bi strelovito pobjegla na drvo ili ogradu. Kad je Luna bila trudna i zbog toga teška i troma, sklanjala se ispred njega i nije bilo vitlanja, ali nakon što je postala mama, nije više bježala. Ako bi Cigo pošao prema njoj, nakostriješila bi se i poletjela prema njemu. On u početku nije očekivao takvu reakciju, te mu je zabola kandže u njušku. Zacvilio je od bola. Od tada se on izmicao i obilazio ju u dalekom luku. Ona se osilila i iznijela mače na dvorište. Cigo je vrebao. Kad je postala neoprezna i malo se udaljila od mladunčeta, Mladen je svojim očima vidio kako se Cigo osvetnički zaletio i snažno zgrabio mače zubima. Taj skok i ugriz bio je kao Anin poljubac. Mače je bilo mrtvo, a rodila se neizlječiva mržnja između Cige i Lune u zajedničkom dvorištu.

Anin je poljubac izazvao nesnošljivost između Jure i Mladena, ali da nije tada, to bi se zbilo malo poslije zbog nečega drugoga.

Mladen je postao nepoželjan u nogometnom klubu koji vodi Jure. Odjednom su u njegovoj igri tražili pogreške i prema njemu pokazivali odbojnost svi koji su prijateljevali s Jurom, te je on prestao igrati. Anin je Branko lani slično nepravedno istjeran, a Mladen je tek sada shvatio kako mu je bilo. U klubu je vladala atmosfera u kojoj su mogli igrati samo izabrani. Jure se čak hvalio kako je izbacio iz momčadi mladića čiji je otac

pobjegao iz Jugoslavije. Iako je bila oskudica i nestašica svega, za nogometašku se opremu i lopte nalazilo novca, a od početka su neki stavljali i sebi u džep. Zadružni je kamion svake druge nedjelje prevezio igrače i navijače na odigravanje utakmica u susjedna mjesta, rezultati su bili dobri, a svi koji se nisu slagali s ovakvim sportskim aktivnostima, morali su šutjeti. Prevladao je proces u kojem se plemenito u sportu pretvara u potpunu suprotnost. Prečesto se organiziraju tučnjave umjesto druženja s protivničkim ekipama, namještaju se rezultati, podmićuju suci i kupuju igrači.

Još veće nepravde događaju se u zadruzi pod Škiljinim patronatom.

Većina bogatijih seljaka ušla je u zadrugu silom. Nisu mogli prihvatiti da budu jednaki onima koji u zadrugu nisu unijeli ništa i koji su im donedavno bili sluge. Njihova najbolja zemlja postala je sada zajednička, zadružna i na nju nisu imali nikakvo pravo.

Bartol Katanić nikako nije htio postati član zadruge. Katanići su prije rata bili najbogatiji. Kako su imali puno zemlje i marve, teže poslove obavljale su im sluge, a stoku čuvali siromašni dječaci, doseljenici iz Bosne i Like. Pričalo se da su se neljudski odnosili prema slugama, da je Bartolov otac tukao male svinjare kad je bio ljut, a oni neposlušni. Anina je gazdarica više puta pričala kako se Škiljo kao trogodišnje dijete igrao u prašini na leniji kad je stari Katanić jurio kolima. Skoro ga je pogazio, jer mu nije bilo važno hoće li biti jedan sluga manje ili više. U zadnji ga je čas spasila ispred konja njezina majka.

Za vrijeme rata Katanići su čuvali imanje i živote članova obitelji tako da nitko od njih nije bio u ratu. Ipak, '45. godine dogodila im se velika tragedija. Bartolov sin Martin držao je pištolj u unutrašnjem džepu *reklje* i kad ga je neoprezno vadio, pištolj je opalio i ubio ga. Martin je igrao nogomet, i to lijevog *beka* na utakmici s Andrijevcima i bio je jako brz. Mladen je i njega gledao na fotografiji u vlaku kad je išao na odsustvo.

Bartol nije mogao nikad prežaliti smrt sina, niti se mogao pomiriti s oduzimanjem zemlje. Kad je zadružni traktor orao njima oduzetu zemlju, legao je u brazdu. Škiljo je rekao traktoristu:

– Gazi ga!

Vozač traktora nije htio izvršiti upraviteljevu zapovijed, već su Bartola silom maknuli prisutni radnici.

Prije žetve došla je jedna skupina funkcionara iz Zagreba i Vinkovaca obići polja i zadrugare, a nakon obilaska održan je zbor birača na kojem je govorio Mirko Kosović. Pokušao se našaliti pitavši hoće li morati

kupiti papire s poda, ali se uozbiljio kad se Jakša smrknuo i odgovorio mu da hoće, te je nastavio službeno:

Drugovi i drugarice zadrugari!

Ja bih vam htio reći nekoliko reči o radnom zadrugarstvu na selu i njegovom značaju uopšte, a posebno kod vas.

Mi smo došli do saznanja da je kod vas primenjena pravilna metoda ulaska u zadruge, iako su postojale određene poteškoće i otpori.

Zadrugarstvo je životna potreba naše zemlje. Mi smo ostvarili revoluciju u našoj zemlji, likvidirali smo stari režim, najurili predstavnike starog poretka i njihove prišipetlje i žandarme i stvorili novo društveno uređenje. Kapitalizam u našoj zemlji mi smo u osnovi likvidirali, iako još ne definitivno, jer još postoje neki njegovi ostaci. Te ostatke ćemo lako eliminirati, jer su sve privredne grane naše zemlje socijalističke. Industrija je u narodnim rukama, u socijalističkom sektoru, kao i sva velika i mala trgovina, šume i rudnici. Sve to nije u rukama ni domaćih, ni stranih kapitalista, već smo mi uzeli u narodne ruke. Ostala nam je još samo poljoprivreda kao privatan sektor. Razumije se da je i tu trebalo pristupiti na nov način. Onaj stari način sa zaostalim ili nikakvim poljoprivrednim alatima i mašinama nije mogao odgovarati savremenom načinu proizvodnje i industrijalizacije. Broj poljoprivrednih radnika se smanjuje, a broj industrijskih se povećava. Mi ćemo unaprediti našu zemlju u pogledu industrije da bude jedna od najnaprednijih. Ali potreban nam je i kruh. Stari način gazdovanja nije savremen i ne donosi onu korist koju donosi intenzivna obrada zemlje. Potrebno je da socijalizam ide i na selo. To ćemo postići putem udruživanja u zadruge. Kad smo od vas zatražili da stvarate radne zadruge, mi smo na sebe preuzeli i obavezu da vas snabdevamo savremenim alatom i mašinama i mi ćemo vas do kraja Petogodišnjeg plana snabdeti svim što vam je potrebno.

Zadruga je nov tip gazdinstva. Tu je produktivnost veća, jer ljudi ne rade primitivnim sredstvima i svojom fizičkom snagom, nego prelaze na rad s mašinama i uz manje muke obrađuju svoja polja, a dobivaju više žitarica i drugih proizvoda, te mogu posvetiti više vremena kulturnom razvitku.

Već se sada pokazalo da smo u pravo vreme pristupili stvaranju zadruga i da ćemo otkupom žita i stvaranjem fondova za prehranu u gradovima uspeti prehraniti veliki broj radnika u našoj industriji. Kod prikupljanja poljoprivrednih proizvoda ima nekada i nepravilnosti, jer se propisi mnogih naših ureda često pogrešno primenjuju, ali mi to ispravljamo. Država vodi računa o zadrugarstvu isto tako kao što vodi i o izgradnji

fabrika, elektrifikaciji i o drugim sektorima privrede. Naša pomoć je prilično efikasna već danas i ona će rasti, a bit će izražena u davanju kredita i u tehnici. Za godinu-dve biti će tolika kolika je uopće potrebna našim zadrugama i zadrugarima.

Danas se kod nas sve planira, jer se socijalizam ne može izgraditi bez plana. Zato i naši radni ljudi na selu moraju planski raditi i predvideti sve zadatke koje će izvršavati. Razume se da nije teško ljude u zadrugama nagovoriti na planski rad, jer svi naši zadrugari to shvataju i znaju ne samo da je to potrebno, nego i neophodno. Oni su svesni potreba općeg planiranja. Iako im ponekad možda nisu jasne pojedine mere, trebaju ih nastojati shvatiti, jer mi nećemo učiniti ništa što bi bilo na štetu naše socijalističke domovine.

Zadruga u prvom redu znače vaš interes, pa onda i interes čitavog našeg stanovništva i naše socijalističke zemlje kao celine, jer pretpostavljaju način da se dobije dovoljno poljoprivrednih proizvoda.

Vi znate kakva je bila naša država, što smo mi nasledili, koliko je to bila zaostala država. Iz rata smo izašli s razrušenom i razorenom zemljom, nismo imali zlata i strane valute i zato je sve ovo što smo do danas postigli rezultat znoja naših radnih ljudi u fabrikama. Naš radni seljak davao je pri otkupu žitarice i po manjoj ceni od one koja bi odgovarala radu koji je uložio, ali je ta razlika išla u korist izgradnje naše zemlje. Mi smo vama to objasnili i vi ste to razumeli.

U novom revolucionarnom periodu najteže je promeniti ljudske običaje, podići ljudsku svest na viši stupanj, stvoriti kolektivnu svest, učiniti da ljudi misle o zajedničkim interesima jednako i da zajednički rade. Mi smo i tu mnogo postigli. Klasni neprijatelj rovario i mi smo imali jaku klasnu borbu. Klasni neprijatelj još postoji i zato će borba s neprijateljima zadrugarstva i s neprijateljima kolektivnog rada biti žestoka. To je borba s ostacima kapitalizma na selu. Njih iskorištavaju reakcionari sa Zapada, a sada, na žalost i informbirovcima s Istoka. U toj propagandi protiv nas se jave su razne laži, govorilo se da liferujemo žito tamo i tamo. Mi smo kazali kome smo dali i to narod zna. Mi nemamo tajni pred našim narodom, ali tražimo da i vi nama kažete što mislite da treba učiniti. Odnos vlade i naroda danas je drugačiji. To je socijalistički odnos.

Svaki početak je težak. Mi znamo da će naši zadrugari taj početak brzo savladati i videti mnoge blagodati koje već mnoge zadruge vide. Nije slučajno da naše zadruge uspevaju tako dobro. Preko zadruge se oslobađa višak radne snage na selu za rad u fabrikama. Radna snaga naročito se rasipa kad postoje individualna gospodarstva, jer se u njima neracionalno iskorištava radna snaga. Zašto? Zato što jedan seljak ima više radne snage,

a manje zemlje, a drugi ima premalo radne snage, a više zemlje. Jednome zemlja ostaje neobrađena, a kod drugoga je nedovoljno iskorištena radna snaga. Mi želimo da naše zadruge oslobađaju sve više radne snage na selu za rad u fabrikama. Na taj način zadruge će biti rezervoar iz koga će se liferovati radna snaga. Kod nas se planski radi, vodi se briga o planskom snabdevanju ljudi i mi ćemo se brinuti da naši radni ljudi svuda gde rade dobiju ono što im pripada prema njihovoj sposobnosti i radu, dok ne budemo došli dotle da naši ljudi dobivaju ne prema količini rada i sposobnosti, nego prema svojim potrebama. To ćemo moći onda, kad svega bude dosta.

Nas kleveću da smo kapitalistička zemlja i da smo pustili kulake da gospodare. Vi znate da to nije tačno i vi na selu sami svršavate posao s onima koji vas sprečavaju da izgrađujete socijalizam. Vlast će biti sretna, ako vi budete budni i onemogućiti svakog tko vas pokuša omesti u radu. Nitko vas ne može sprečavati da se borite protiv onih koji hoće da smetaju pravilnom i brzom razvitku naše poljoprivrede. Razne parole i klevete sa strane ne smeju vas nikad dovesti u zabunu i ne smete ni jednog trenutka poverovati da je istina ono što se sa strane priča.

Kod nas ne postoji kulačka komunistička partija kao što oni pričaju i kod nas kulaci nemaju glavnu reč. Tu i tamo pojavljuju se ti kapitalistički elementi, ali oni su paralizovani i onemogućeni da učine bilo kakvu štetu od većeg značaja. Mi imamo narodnu vlasti i organe bezbednosti koji o tome vode brigu, a vi ćete im u tome pomagati. Bilo bi pogrešno misliti da je naziv "kulački element" opći naziv za svakog tko ima deset ili petnaest hektara zemlje. Ne, to je pojam neprijatelja socijalizma. Ne možemo reći gde je granica između srednjaka i kulaka. Nije srednjak taj koji ima osam do deset hektara, a kulak onaj koji ima deset do petnaest hektara. Tako se ne može označiti granica. Ona se označava ovako: tko je za socijalizam, a tko protiv njega. Ako je netko protiv socijalizma, onda je on njegov neprijatelj i ništa se ne razlikuje od kulaka, makar nismo ni parčeta zemlje. Ako je protiv, neprijatelj je i mora biti onemogućen. Mi smo našim kolonistima koji su došli u Slavoniju i Vojvodinu iz Bosne i Hercegovine i Like dali po desetak hektara zemlje. Nismo time stvarali kulake. Dali smo im toliko zemlje, zbog toga što je to najumerenija količina zemljišta i u isto vreme granica jednog gazdinstva na kojoj čovek može pošteno i dobro razvijati svoj rad. Mi nismo hteli stvarati sasvim sitna gazdinstva, jer što će nam siromah. Na manjem posedu on ne bi imao kruha ni za sebe. To, dakle, da netko ima hektar zemlje više, ne može biti kriterij da je netko kulački element, već se za merilo mora uzeti samo pitanje da li je on za naše novo društvo, za novu socijalističku Jugoslaviju, da li je zato da se u radnoj zajednici radi pošteno. Svi oni koji nemaju pretenzija da stiču bogatstvo na

račun drugih ljudi, koji hoće vlastitim rukama da rade i doprinose općoj zajednici u kojoj žive, ne mogu imati naziv kulaka.

Na drugoj strani, postoje i oni ljudi kojima smo mi od stotinu ili dvije stotine hektara agrarnom reformom sveli posed na deset hektara, a ostalo smo dali bezemljašima. Mnogi od njih su se pritajili i iskorištavaju svaku priliku da napakoste našoj državi. Zato smo mi neke od njih, koji su to zaslužili, stavili tamo gde spadaju. Mnogi su se od njih opametili, ali postoji još priličan broj onih koji gaje nadu da će se kod nas nešto promeniti. Rovare. I s njima ćemo mi izaći na kraj. Ti elementi na selu predstavljaju ostatke kapitalizma i s njima trebaju voditi borbu ne samo organi bezbednosti, nego svi radni ljudi na selu.

Drugovi i drugarice zadrugari, u vašem radu na unapređivanju zadrug želim vam puno uspeha. Svaki od vas treba biti i propagator za stvaranje novih zadruga, jer će to koristiti čitavoj našoj državnoj zajednici.

Na kraju govora Mirko je prisutnim zadrugarima i mještanima ponudio da ga slobodno pitaju što žele. Javio se Marijan Tunić koji ga je, kao i Jakša, znao još iz Borovika:

– Jel istina, Mirko, da je tvoja mater služila kod pravoslavnog popa i da je tebe napravio pop?

Poslije zбора Marijan je u birtiji došao do stola gdje su jeli i pili Mirko, Jakša, Škiljo i Jure. Namjestio se okrenuvši im stražnjicu. Kad su se oni znatiželjno zagledali u njega, glasno im je *prdnio*.

Bez obzira na Tunićevo vrijeđanje ministra poljoprivrede, zadruga je za žetvu od države dobila jednu običnu kosilicu i jednu samovezačicu. Obje moraju vući konji. Škiljo je preuzeo kosilice, ali kad ih je raspakirao i vidio u dijelovima, i njemu i svima oko njega učinile su se jako komplikirane. Nitko od rukovoditelja nije znao kako se sastavljaju, kako funkcioniraju i kako se s njima radi. Postojale su pisane upute, ali trebalo je pronaći ljude koji su u stanju dešifrirati ih i kasnije kosilicama rukovati. Netko se sjetio Mladena kao mogućeg rješenja.

Mladen je ubrzo dobio zadatak da preuzme običnu lošiju kosilicu, da prouči uputstva i bude odgovoran za nju. Pomagat će mu Fila. Pročitavši uputstva, brzo je shvatio princip rada i sastavljanja pojedinih dijelova. Bio je siguran da neće biti problema. Posebno je dobro upamtio kako se podmazuje i održava i bio sretan što mu je povjeren važan posao. Njegova je kosilica zapravo predviđena za košnju livada, ali ju je moguće urediti i da radi u žetvi, montiranjem letvastog dijela na kosi, gdje se skupljaju snopovi pšenice ili ječma i pomoćnog sjedala iznad desnog kotača.

Mladenu je veliku pomoć u dovođenju kosilice u radno stanje pružio Fila. Dogovorili su se da za vrijeme žetve Fila bude kočijaš, a da Mladen sjedi na pomoćnom sjedalu i pravi snopove. Postupno su se sprijateljili. Iako su bili susjedi i skoro vršnjaci, jedan o drugom nisu znali gotovo ništa. Dok su *šarafili*, raspričali su se o svemu i svačemu, a najviše o ratu.

Fila je dočekaao početak rata na redovitom služenju vojske Stare Jugoslavije u Aninom rodnom gradu Rumi. Njegova je jedinica potpala pod komandu NDH, ali ni on ni drugi vojnici nisu bili ustaše. Premješteni su ubrzo u Mitrovicu na gradske straže, gdje su uz pijeenje dobrog vina svi nagovoreni da se jave dobrovoljno za ruski front. U siječnju '43. Fila je zarobljen kod Staljingrada i otpremljen u Sibir. Tu se opet dobrovoljno javio u partizane i od proljeća '44. prošao je ratišta Srbije u Titovoj vojsci kao vojnik *Prve jugoslovenske brigade formirane u SSSR-u* oslobađajući Jugoslaviju od okupatora. Rat je završio na austrijskoj granici kao član Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Bio je blizu mjesta gdje je zarobljen Mile Sućević.

Mladena su zanimali Filini motivi za ratovanje i moralne dvojbe kod promjene uniforme i ubijanja. Kad se Fila u detalje raspričao o prelasku preko Dnjepra, fronti kod Harkova, zauzimanju židovskoga gradića Valkija, strašnim borbama kod Rostova koji su Rusi povratili, Čortovoj armiji koja je odbila veliki ruski napad i paklu kod Staljingrada, prekinuo ga je pitanjem:

- Jesi ti ubio nekog?
- Ne znam. Puco jesam. U Mitrovici na partizane, u Rusiji na Ruse, u Jugoslaviji na Njemce, četnike i ustaše. Ne znam jesam ubio nekog. Možda jesam.
- Jesi mrzio neprijatelje?
- Nisam. Rusi su jako dobri ljudi. Ja ne mogu protiv nji kast ni jednu lošu rič.
- Ti si, znači, minjo uniforme ko nogometaši dresove kad prilaze iz jednog kluba u drugi. Nogometaši daju golove, a ti si ubijo ljude.
- Ja sam se borio da ostanem živ. Pet put sam ranit, pribolio sam tifus, bila je glad. Imo sam sreće. Puno put sam slučajno osto živ. Drugi nisu, al oni, koji su bili sa mnom, jesu. Oko mene je uvik, i kad je bilo najteže, bila neka sigurnost. Svako, ko je bio sa mnom, dobro je prošo. Budi siguran da ćeš i ti dobro prolaziti dok budeš uza me. To je sigurno, proverito.

Prva dva dana žetve proglašena su udarnim danima, a to je značilo da su morali ići u polje svi iz kancelarije, a i učitelji, pa se Mladen razveselio ugledavši Anu na njivi sa srpom. Košnja je počela kad je pala rosa. Kosilicu su vukla tri konja, a zapregom je upravljao Fila. Mladen je sjedio na povišenom mjestu držeći u ruci posebno izrađene drvene grablje kojima je slagao snopove i otiskivao ih kada su bili gotovi uz otpuštanje nožne poluge kako bi se spustile na zemlju montirane letve i napravljeni snopovi pšenice skliznuli s njih i ostali iza kosilice. Prisutni ljudi i žene gledali su za zanimanjem i čuđenjem stroj koji može zamijeniti dvadeset kosaca. Sve je funkcioniralo besprijekorno, te su i najsumnjičaviji počeli vjerovati u riječi Mirka Kosovića o perspektivama i prednostima radnih zadruga.

Ana je radila s desetak žena. Njihova je dužnost bila pomaknuti ostavljene snopove dva metra u stranu, da pri sljedećem prolazu konji i kosilica ne gaze po njima.

Treća grupa ljudi vezala je snoplje, a četvrti su slagali kršće. U podne je napravljena stanka za ručak. Na njivu su doveženi veliki lonci s paprikašem od ovčetine koji je svima prijao. Dok su drugi jeli, Mladen je podmazivao kosilicu, a Fila je bio zaokupljen timarenjem konja, te se Ana ozbiljno zabrinula da će ostati gladni. Obojici je nagrabila pune tanjure, birajući najljepše komade mesa. Mladen ju je opet promatrao kako je vrijedna. Bila je sva znojna i prljava od prašine, ali joj to nije smetalo. I njemu se više svidjela ovakva, nego ona dotjerana sa zabave. Baš u vrijeme ručka stigao je i uvaženi predsjednik zadruge i pridružio se jelu. Dovezli su ga u fijakeru koji su vukli konji Mladenova oca. To su bile dvije krasne kobile lipicanerke za koje su starom Andri prije godinu dana nudili neki ljudi iz Nizozemske toliko novaca da je mogao kupiti vilu na Tuškancu u Zagrebu. Nije ih htio prodati, jer su bile najbolje u okolici. Pogodilo ga je kad su mu ih oduzeli, a njega odredili da bude najobičniji konjušar. Oduzimanje konja koji sada voze Škilju bila je kap koja mu je prelila čašu, tako da otad samo lumpuje. On je protiv zadruge i ljuti se na Mladena što se toliko trudi i što sluša Škilju koji je prije rata bio najobičniji sluga. Sad paradira kao grof. Nikada nije znao raditi ni s marvom, ni u polju, a kuća mu je od pamtivijeka orondana i nakrivljena, samo što se ne sruši. Sad se pravi važan i zapovijeda što i kako treba raditi, a nema pojma. Mladenovu ocu nikako nije jasno kako takav nesposobnjaković može biti upravitelj, te mu se jednom prilikom *nakresan* pred svima suprotstavio:

– Neš mi ti tako glupav zapovidat.

Mladenovo angažiranje u zadruzi shvaćao je kao izdaju, a radio je tako da napravi više štete nego koristi. Poslovođa mu je bio susjed preko

puta, Franja Sarmin, koji nikad u životu nije imao konje. S njim se dobro slagao, jer su zajedno pili. Franji nije bilo važno jesu li konji nahranjeni, napojeni, očišćeni i ima li sijena, već se brinuo za piće. Ako ima vina ili rakije, sve je u redu. Pili su od rane zore, a takvi su bili i ostali konjušari. Zanimale su ih samo podvale i neslane šale. Nedavno su uhvatili i kastrirali psa jednog starog gospodina koji je prije rata pjevao u bečkoj operi. Za taj događaj optužili su starog učitelja, jer je njemu taj "izuzetni pas" pogušio piliće, i onda su uživali kad su se njih dvojica svađali radi *uštrojitog kera*. Škiljinoj su ženi jednu kokoš umočili u rabljeno ulje, a drugoj na noge stavili limene konzerve i govorili da ima štikle.

Mladenov otac i Franja Sarmin vrebali su priliku da i Škilji naprave neku podvalu. Sada su dotjerali na njivu tri svježā, odmorna konja koja će zamijeniti ove koji su dopodne vukli kosilicu. Dok su isprezali jedne i uprezali druge i dok je Škiljo ručao i usput pametovao kako se moglo napraviti još više i bolje, Franja je neprimjetno izvadio *čiviju* na zadnjem kotaču fijakera. Pri polasku, Škiljo se gospodski zavalio u stražnji *feder-sic*, kočijaš je grubo ošinio konje i nakon pedeset metara kotač je pao, a Škiljo isfrknuo s grofovskog sjedala.

Propovijedi Mirka Kosovića o planskoj proizvodnji, narodnoj imovini u narodnim rukama, blistavoj budućnosti u kojoj će svatko imati sve što mu treba i narodnim rukovoditeljima koji su najbolji od najboljih, u praksi su bile na iskušenju dok se Škiljo valjao na prašnjoj leniji. Ostali su se smijali. Andri Krivoliću ovo je bila zadovoljština za oduzete najbolje konje, za oduzetu zemlju, za degradirajući posao u zadruzi, a i za sve loše što su mu učinili razni "dobrotvori" prije, poslije i za vrijeme rata. Od sreće je dobro *poteško* iz litrenke.

Žetva je nastavljena i Mladenov je otac sa zanimanjem promatrao novi način košnje žita. Bio je ponosan na sina što sve ide dobro, ali to nije nikom govorio. Uživao je slušati kako je Mladen najzaslužniji za savršeno funkcioniranje kosilice i cijele organizacije žetve. Divio se kako je svaki snop složen tako da ga se više ne mora popravljati.

Navečer, kada se kretalo kući, pokraj Mladena našla se Ana.

– Bila si jako vridna – rekao joj je.

– I ti isto – uzvratila je.

Poslije uspješne žetve slijedilo je uvažanje žita. Složene su ogromne gamare koje su čekale vršidbu. Ona je počela u drugoj polovici srpnja. Zadrudni je traktor svako jutro već u četiri sata vukao treš za koji je bio prikvačen elevator, a za njega na kotačima ručna vodena pumpa za ga-

šenje požara. Ekipu za vršidbu činilo je šesnaest osoba. Dva su se *ajlingera* mijenjala na trešu, dvije su žene odnosile pljevu, a jedna je na trešu dodavala snopove i rezala užad. I žene su se mijenjale. S gamare žita tri su muškarca bacala snopove na treš, a gamaru od slame pravila su četvorica. Na vagi je bio *kaparaš* čiji je zadatak bio izvagati i zapisati svaku vagu vreća. Na vagu se stavljalo i do deset vreća. *Mašinst* je, osim upravljanja traktorom, obavljao sve popravke na vršalici. U ekipi su bila još dva čovjeka koji su se izmjenjivala u punjenju i vezanju vreća.

Drugu grupu zadrugara činili su ljudi koji su donosili vreće na vagu, kolima ih odvozili u skladišta i istresali. Skladišta su bila improvizirana od šupa ili raznih starijih soba napuštenih kuća. Neka su bila vlažna, pa je jedan dio pšenice popljesnivio. Bilo bi bolje da se pšenica odmah dijelila članovima zadruge i odvozila u druge krajeve Jugoslavije koji nisi žitorodni.

Vršalica je radila svaki dan od ranog jutra, pa ponekad i do pola noći, da se završi započeta gamara, ako je bilo pogodno vrijeme. Poslenici nisu nosili hranu, nego su pri zadrugi bile žene određene za kuhanje svima. Objedovalo se ujutro u osam, oko jedan sat poslije podne i navečer kad je gotovo.

Jakša je naredio Škilji da Mladen bude šef i da uz to radi na trešu kao *ajlinger*. Ljudi su takvo upravljanje dobro prihvatili. Mladen je nastojao pravedno rasporediti poslove vodeći računa da se svatko može odmarati, a on najmanje. Njegove organizatorske sposobnosti naročito su dolazile do izražaja prilikom postavljanja cijele garniture vršalice iz voznog stanja u radno. Treš je morao biti uz žitnu gamaru. Iz njega je izlazila slama u elevator koji ju je dizao šest-sedam metara visoko odakle je padala u podnožje gdje se pravila slamna gamara. Vaga se morala smjestiti blizu otvora za curenje pšenice na trešu i to tako da se mogu blizu dotjerati kola za odvoženje punih vreća. Traktor se postavljao sa suprotne strane od elevatora u odnosu na treš i on je preko širokog i dugačkog remena pokretao cijelu *mašinu*. U blizini je obvezno moralo biti veliko bure vode i napunjena, potpuno spremna štrcaljka za gašenje požara.

Mladen je uvijek prije dolaska vršalice dobro pogledao i procijenio teren, pa čak i koračanjem izmjerio radni prostor, te osmislio svaki detalj i cijela je organizacija izgledala vrlo jednostavno. Oni koji su radili prijašnjih godina znali su da nikad nije išlo tako glatko i zato su bili zadovoljni Mladenovim rukovođenjem. Posebno su cijenili što je on osim zapovijedanja radio fizički kao i ostali. Cijela je radna atmosfera, također, bila dobra. Za vrijeme jela vladalo je dobro raspoloženje, bilo je šale i smijeha, a navečer se znalo i zapjevati.

Kad je jednom prilikom pred ručak Mladen bio gore na trešu, došle su Ana i Mira. On je radio s posebnim elanom, dok su ga one promatrale. Na početku stanke za jelo muškarci su isprobavali, praveći se važni pred ženama, tko može podignuti malim prstom iznad glave uteg težine dvadeset kilograma. Neki su uspijevali dosta lagano, barem je tako izgledalo. Mladen je pokušao par dana prije i nije uspio. Sada su momci provocirali pred Anom njega i Škilju koji je po običaju stigao u kontrolu i na ručak, mogu li to uraditi. Škiljo je bio uvjeren da će uspjeti, ali čim je pomaknuo uteg malo iznad zemlje, zabolio ga je prst i odustao je. Mladen se počeo šaliti da ne može dignuti jedan *gevikt* od dvadeset kilograma, već bi mogao da se na njega prikvači još jedan od *dvi kile*.

I Ana je probala koliko je težak uteg i jedva ga je s obje ruke odvojila od zemlje. Pomislila je da je Mladenova izjava ishitrena i da ima dozu bahatosti. Nitko do sada nije dizao dva utega i ta je ideja zainteresirala sve prisutne. Mladen je postao centar pažnje. Iako prekjučer nije uspio podići dvadeset kilograma, sad je bio siguran da će moći dvadeset i dva. Razmišljao je gdje je onda pogriješio. Uteg je dizao sa strane s ispruženom rukom, što je stvaralo dugačku polugu koju mišići nisu mogli podići. Zabolio ga je mišić u leđima i shvatio je da mora odustati. Potrebno je ruku odmah saviti u laktu da uteg bude uz tijelo i dizati ga u zrak iz toga položaja. Prisutnost Ane davala mu je dodatnu snagu, sigurnost i samopouzdanje te je on pristao na okladu sa Škiljom za sto litara vina.

Krivolići su u bašći imali veliki vinograd i bilo je puno vina, a Škilji su donosili da bi pljenidba bila manja, te je on u svom podrumu držao nekoliko buradi u koja je pedantno sortirao vino po kvaliteti i vrsti. Najbolje je stavljao u "dvojku pod kubom" i kad ju je napunio, zapečatio ju je i čuvao za posebne prilike i odabrane goste. Ako Mladen uspije dignuti teret, Škiljo će donijeti vino, a ako ne, svi će piti Mladenovo vino. Kod gledatelja bilo je uočljivo da navijaju za Mladena, ali ne vjeruju da će uspjeti. Smatrali su da je naivno pristao na okladu i da ga je Škiljo na neki način navukao na kladenje, pa time i prevario. Ana je bila sigurna da će on uspjeti, iako su joj se valjci zahrđalog željeza činili preteški. Željela mu je uspjeh cijelim svojim bićem.

Kad se Mladen pripremao za dizanje, došli su Jakša, Jure i neki mladi rukovoditelj iz Vinkovaca koji se zvao Fabijan Josipović. Zvali su ga Faba. Mladen je bio još znojan od posla i uzbuđen zbog publike. Polako je prišao utegu i lagano ga hvatao, namještajući i polako opterećujući prst. Kad je podigao teret pola metra iznad zemlje, osjetio je bol u prstu. Znao je da mora podnijeti tu bol. Cijelo mu je tijelo podrhtavalo dok je savijao ruku u laktu prema gore. Teško željezo bilo je u visini ramena. Dotle je

otprilike stigao zadnji put. Lakše nego što je očekivao, ispružio je i ispravio ruku. Čak ni bol u prstu nije bila prevelika dok su mu utezi bili visoko iznad glave. Prolomio se pljesak.

Radnici su tražili da se odmah ide po piće i Škiljo je napisao ženi da im iz podruma dade dvojku vina, te su četvorica pošla Škiljinim fijketom. Jedan od njih je znao gdje drži najbolje vino. Škiljinica se jako razgoropadila kad je čula po što su došli, ali njezina ljutnja njih nije spriječila u tovaranju bureta u kola.

Mladen je ponudio Juri da i on diže za istu okladu. Jure je bez razmišljanja pristao. Pružili su si ruke, a Jakša je presjekao. Jure je prišao utegu i neugodno se iznenadio kad ga je počeo odvajati od zemlje. Nije mogao podići više od pola metra. I Faba je probao koliko je to teško.

Ubrzo je počeo ručak, a malo poslije stiglo je vino. Mladen se držao Ane. Njoj i Miri natočio je čaše i kucnuli su se. Ane su oči blistale.

Jure je svoje vino donio sam sutradan. Do kraja vršidbe pri selenju vršalice, prenosila su se i burad koja su bivala sve praznija. Uvijek su ujutro izvadili tridesetak litara u velike staklene *koršove* i spuštali ih užetom u bunar da se vino ohladi. Škiljo je jednom rekao da piju njegovo vino, na što ga je Mladen ispravio:

– Nekad je bilo tvoje, a sad više nije. To ja častim.

Ana je nekoliko puta idućih dana nailazila na vršidbu i Mladen je, ako se nalazio na trešu, tražio zamjenu, da njoj i sebi natoči hladnog, iz bunara izvađenog, mirisnog, kao ružica crvenog vina. Iz nje je zračila sreća dok je brisala znoj s njegovog čela i namještala mu znojnu košulju. Osvježenje pićem i posjetom na nesnosnoj srpanjskog žegi snažilo je Mladena toliko da bi mogao podići i dvostruko teži uteg od najvećeg koji je stajao pokraj vage.

Dok se jednom Mladen odmarao i krijepio s Anom, pojavila se Škiljina žena i počela prigovarati što pije i ne radi, iako je mašina brujala punom snagom. Ana se ispričala da ona zadržava najvrjednijeg zadrugara i da će brzo otići, ali se neimenovana šefica nije smirila. Ponudili su je vinom, što je s prezirom odbila. Zapovjedno se obraćala radnicima i sve ih oslovljavala s "druže" što je većini bilo smiješno i ubrzo je počelo ruganje na taj račun. Isto je tako tražila da joj se zadrugari uvijek obraćaju službeno s "drugarice Pavić". Ovaj je put došla jer je trebala muža koji se muvao u hladu okolnog drveća. Oficirski je zapovjedila Mladenu:

– Nađi druga Pavića! I reci drugu Paviću da ga treba drugarica Pavić!

Ana je napustila radilište osjećajući se neugodno. Mladen je mrzovoljno tražio Škilju i najradije bi drugarici Pavić razbio glavu. Nakon njezine intervencije u inat dugo nije htio izaći iz hlada.

Nekoliko dana poslije završene vršidbe Mladen je odlučio krenuti u Vinkovce kako bi obavio neke sitnice koje dugo odgađa. Na kolodvoru je ugledao Anu. Oboje su i dan i vrijeme odlaska odabrali slučajno, a ispalo je kao da su se dogovorili.

– Nešto iznutra mi je govorilo da idem baš danas i baš sada – rekao je Mladen prilazeći Ani.

– I meni isto – odgovorila je ona, čime su započeli temu o nepredviđenim događajima, poznanstvima i susretima koji imaju dalekosežne posljedice.

Ana nije birala mjesto u koje će doći raditi. Nije za njega čak ni čula, a i oni koji su joj to odredili, napravili su kao da su izvlačili iz šešira. Kad je čekala vlak, mogla je stati pedeset metara naprijed ili natrag na peronu, a i vlak se mogao zaustaviti toliko prije ili kasnije. Teško je objasniti zašto se Mladenov prozor vagona našao baš pokraj nje i zašto su se tada pogledali. Ona je mogla ući u drugi vagon ili sjesti na drugo mjesto, ali nije, već pokraj njega. Sjedeći sada jedno kraj drugoga, sjetili su se *Ane Karenjine*. I glavna junakinja romana slučajno se našla u vlaku s majkom Vronskoga.

– Bez obzira što i ja imam sina i uglednog muža kao i Ana Karenjina, neću se u tebe ludo zaljubiti i baciti pod vlak. Moj je muž ljubomoran bez razloga – govorila je Ana riječi koje se Mladenu baš nisu sviđale, te je on počeo filozofirati o minimalnoj vjerojatnosti nastanka bilo kojeg čovjeka.

– Čovek i žena u trideset ili četrdest godina braka imaju deset iljada spolni odnosa u kojima nastane jedno il dvoj dece. U svakom odnosu izlazi tri milijona spermatozoida i samo jedan od nji jedanput u deset iljada puta oplodi jajnu stanicu i nastane savršenstvo. Drugi umiru odma. Zamisli kaki se među njima vodi rat. Pobjednik se sigurno nepošteno gura i vara. Il ga neko odredi i pomaže mu da dođe prvi do nje. I ko je taj koji od trideset milijardi izabere jednog il dvojicu?

– Isto je i sa ženidbom. Slučajno naletiš na nekog kog nikad nisi vidio i s njim provedeš cili život.

Mladen je smatrao da slučajnosti nisu posljedica djelovanja nadnaravnih sila, nego plod zakona vjerojatnosti. Cijeli je Svemir sazdan na zakonu vjerojatnosti, a ne na potpunoj predvidivosti. Drugim riječima, sve je moguće, samo je nešto vjerojatnije od drugoga. Slučajnosti se očituju na svim životnim poljima. Glasno dozivanje može izazvati ogromnu lavinu. Vremenske su prilike posljedica nepredvidivog međusobnog utjecaja golemog broja faktora. Zamah krila leptira može izazvati torna-

do. Malen utjecaj jednog faktora na drugi može potaknuti lančanu reakciju neslučenih razmjera. Takvo što može poteći i od pojedinca. Mali, nepoznati, obični čovjek može, ali ne uvijek i ne svaki, svojim djelovanjem prouzročiti tragediju ili spriječiti tragediju, a da toga nije ni svjestan.

– Ano, možda smo ti i ja zamah krila koji će spriječiti salauku i potop i stvoriti zemaljski raj – rekao je Mladen. Ana je slegnula ramenima i zamislila se:

– Svaki čovjek ima sto milijardi moždanih stanica pomoću kojih opažamo, osjećamo, zaključujemo, odlučujemo, sanjarimo. Moguće je i da neki sitan podražaj stanice navede čovjeka na potez koji će rezultirati velikom promjenom u njegovom životu. Te promjene mogu zahvatiti ponekad i cijeli svijet.

– Ako netko u igri na sreću stalno igra broj 27 koji godinama nije izvučen, vjerojatnost za dobitak mu se ne popravlja, jer slučaj nema pamćenje i ne zna koji su brojevi izvučeni prošlog tjedna ili bilo kada u povijesti. Svaki puta jednaka je vjerojatnost da 27 bude izvučen kao i svaki drugi broj, ni manja ni veća nego prije.

Govoreći o slučajnosti i vjerojatnosti, Mladen se sjetio svoje mame i njezine sudbine. Dok su kotači vlaka jednolično, sporo lupali po tračnicama, odlučio je ispričati priču koju do sada još nikome nije ispričao. Samo je Ani nešto natuknuo prilikom prvog poznanstva, a sada je osjetio potrebu da joj istrese ono što u sebi dugo nosi.

– Moja baka, od oca mama, nije volila moju mamu i branila je da ju otac oženi, ali je on ipak s njom išo i volili su se. Kad je ostala trudna, moj otac ju nije smio ženiti i ja sam mu to jako zamerio. Njen otac ju je istero iz kuće i ona se, noseći mene, našla na drumu. Primila ju je jedna daljnja tetka i rodila je mene 24. listopada 1926. u štali na velikoj zimi. Ja sam rodit ko Isus. Nikad neću oprostiti dadi što je ostavio mamu kad joj je bilo najteže. Kasnije je išo po nju i ona je došla u Krivolića kuću, ali baka nije volila ni mene ni nju. Mama je morala puno raditi u polju, a ja sam, dok sam bio mali, stalno bio kod njeni. Dok nisam pošo u školu, često sam kod nji spavo nekoliko dana i samo čeko ka' će mama doć.

Ana je pažljivo slušala. Mladenu su zasuzile oči.

– Ja nisam krstit ko Krivolić, već Ajdinić. Ajdinić je bilo mamino divojačko prezime. Kad sam se upisivo u školu, onda su mi minjali prezime. Ko da danas gledam kako mi je tvoj svekar za uzimanje otiska prsta umočio palac u tintu. To mi je bilo najgorje. Moro sam metnit križ mesto potpisa. Volio bi baš viditi taj otisak i križ. Poslje sam bio najbolji đak, al me otac nije tío dat u školu. I to me danas boli najviše.

Ana je ponovno Mladenu savjetovala da upiše neku večernju školu i pokuša nešto završiti. Mogao bi daleko dogurati. On je o tom prijedlogu počeo ozbiljno razmišljati, ali je brzo shvatio da nije dovoljno biti vrijedan i sposoban, već treba biti sretan kao onaj spermatozoid koji je oplodio jajnu stanicu. Možda se mora boriti dopuštenim i nedopuštenim sredstvima da se dođe do visokog cilja. I laktovima. Treba imati nekoga tko će pomagati. Možda je to Ana?

Ana nije vjerovala u Mladenove slučajnosti. Smatrala je da postoje neke nevidljive veze među ljudima, životinjama i u cijelom Svemiru što omogućavaju događaje koji zapravo nisu slučajni, već rezultat djelovanja posve određenih privlačnih sila i pozitivnih energija.

Postoje i negativne energije čiji su rezultati ubojstva i smrti.

– Neke čudne sile odvele su jednoga u partizane, drugoga u ustaše, odredile nekoga da ubija ili da bude ubijen, omogućile Mili da dade tri gola, navele pticu da se posere učitelju na glavu, spasile Branka od strijeljanja, usmratile moga oca i tvoju mamu, dale Stevi gluhočujem kćer, Juri izvanbračnu, a Škilji rospiju za ženu. Mene su posjele u Rumi pokraj tebe na sjedalo u vlaku za Slavoniju davne jesenske noći 1947. godine – rekla je Ana.

– Političko opredjeljenje, ratno svrstavanje na neku stranu, zaposlenje, školovanje i neškolovanje, bavljenje sportom ili umjetnošću, dogodi se puno puta zbog neke nevažne sitnice. Zbog trunčice desi se sreća i nesreća, ljubav i brak, rođenje, bolest i smrt – dodao je Mladen.

– Postoji nešto ili netko tko kažnjava, prije ili poslije, one koji zgriješe.

– Slažem se. Stevo je na primjer lažno svidočio i rodilo mu se gluvo-nimo dite. Pucio je u glavu mrtvom Mili.

– Zato će mu četnici za pedeset godina ubiti unuka jedinca.

– A i robijo je na Golom otoku radi varanja žene.

– Sigurno je i besprijekorni Ferda Pavošić ubijen u Kerestincu zbog nekog lošeg djela koje je učinio on ili netko od njegovih predaka.

– Jel poznaš ti čoveka koji ti je ubio oca?

– Da, jako dobro.

– I kaki je?

– Nitko ne bi pomislio da može ubiti. Ima veliku djecu, sina i kćer. Sin je momak, a kćer mu se udala i ima curicu. Posjeduje krasnu, novu, uređenu kuću i prima dobru penziju. Pun je novaca. Zdrav je. Ima i auto. Nedavno je na moru kupio kuću. Živi lijepo i uživa.

Ana je bila uvjerena da će se čovjeku koji joj je ubio oca i brata dogoditi nešto gadno. I Mladen je mislio isto. Oboje su naveli još nekoliko primjera ispunjavanja pravde i gotovo zajednički došli do zaključka da su i oni koji su bili žrtve, vjerojatno svoja stradanja doživjeli zbog vlastitih grijeha. Mladen nije znao što je zgriješila njegova mama, a ni Ana što je loše učinio njezin otac.

Zamislili su se i o svojim grijesima, dosadašnjim i mogućim budućim i osvetama i kaznama zbog njih.

Ana je morala više od sat vremena čekati vlak za Rumu, pa su pošli u restoran. Naručili su liker. Sjedeći u kutu poluprazne, prostrane, ne baš čiste prostorije uživali su pijuckajući bez žurbe. Nisu ni na koga obraćali pozornost, a ni njih nitko nije gledao. Razgovarali su o lakšim temama. Ana je sanjarski prozborila da obožava miris pokošene trave na livadi što ih je podsjetilo na proljetni slučajni susret u polju. Sjetili su se toplih ljetnih noći s tisuću zvijezda, pjesme cvrčaka, klepetanja roda i jutarnjeg cvrkuta ptica. Uz liker, popili su limunadu milujući se očima.

Vrijeme do vlaka proletjelo je, pa je Ana morala krenuti. Mladen ju je dopratio do perona pomažući joj nositi torbu. Ostao je s njom do dolaska vlaka, a ona mu se povjerila da sada ide prvi put kući nakon udaje i da se mama na nju jako ljuti. Sa zebnjom i velikim strahom dolazi u rodni dom nakon dugog izbivanja. Željela bi se pomiriti s mamom. Mladen ju je tješio:

- Vidić ćeš da će sve proć dobro i da će ti mama oprost.
- Iz tvojih usta u Božje uši. Daj Bože da bude tako. Valjda me neće opet istjerati.
- Neće. Razveselit će se što si došla.

Ani su riječi potpore pomogle da s optimizmom krene na neugodan put koji je odgađala nekoliko puta. Mahnula je Mladenu kroz prozor vjerujući u pomoć njegove pozitivne energije.

Boravak u roditeljskoj kući protekao je bolje od bilo kojeg očekivanja. Majka se jako razveselila kćerinoj posjeti i ponašala se kao da se ništa nije dogodilo prije godinu i pol. Ana joj je detaljno pričala o svome Jozi, a majka joj je obećala da će uskoro doći vidjeti unuka. Raspitivala se o Aninu poslu u školi, o stanovanju, kuhanju i čuvanju djeteta. Branka uopće nisu spomenule. Zajedno su otišle na groblje i tu se dobro isplakale.

Sutradan je majka zapakirala Ani svega i ispratila ju na vlak.

Vraćajući se, Ana je zaključila da joj je najviše pomogao Mladenov nevidljivi utjecaj i čim je stigla kući, to mu je rekla. Pozvala ga je na srijemsku rakiju koju je ispekao još njezin otac.

U životu se ne valja osvećivati. Treba se opraštati. Osveta vodi u propast. Ana želi najiskrenije kršćanski opraštati svima i zato je htjela pomirenje i s Brankovim roditeljima. Na njezino inzistiranje, upriličen je zajednički ručak jedne nedjelje u muževom roditeljskom domu. Stari je učitelj za vrijeme cijelog objeda bio u svojoj sobi i nije htio ni pogledati unuka. Anu je to povrijedilo i unatoč stvarnoj želji za oprostom odlučila je da više neće posjećivati njihovu kuću. U posjete roditeljima odlazio je ubuduće Branko sam, a od Ane nije tražio da ide s njim. Ona ga nije pitala kako je bilo, jer je po ljutitom licu znala za nepremostivu rijeku između njezinog muža i njegovih.

Branko je bio jedinac. Dok je bio mali majka ga je ostavljala kod svojih u Gundincima da bi bila slobodna. Do polaska u školu boravio je kod djeda i bake, a od roditelja se otuđio. Tek je sa sedam godina došao k njima za stalno. Oni su ga tada htjeli batinama i kaznama odgojiti po svojim normama koje on nije prihvatao. Otac je prema njemu bio stroži nego prema đacima. Jednom ga je jako istukao u školi pred svima, nakon čega je pobjegao od kuće. Pješačio je pet kilometara kroz šumu do bake i djeda u Gundincima.

Mladen je kao dijete puno puta promatrao kroz ogradu iz svog dvorišta kako prolazi Branko. Bilo je jezivo gledati kad ga otac tuče remenom. Nije smio plakati, jer bi dobio puno više. Kad nešto zgriješi, Branko je morao sam doći ocu, spustiti hlače ispod koljena, leći preko stolice ili klupe na dvorištu i čekati udarce. Poslije je slijedio ritual klečanja na kukuruzu i moljenja oprostaja. Nakon oprostaja bio je u kućnom pritvoru obično cijeli dan. Rijetko se smio na ulici igrati s djecom.

Branko je u posljednje vrijeme potpuno zapustio fakultet i čini se da ga nikada neće završiti. Sve ponude za posao s prezirom odbija. Razočaran je postojećom vlašću, i to od seoskih rukovoditelja, pa do Bakarića i Tita. Dane provodi u gostionici tugujući za prijeratnim prijateljima koji su izginuli uzalud. Najviše žali Ferdu Pavošića. Ferda je osnovao nogometni klub, vatrogasno društvo i čitaonicu te su ga samo zato odveli. Kod Kerestince su ga ubili kao kad se u lovu u hajci ubija divljač. On je prvi izgubio glavu. Kasnije su glave padale s obje strane i osvetama nije bilo kraja. Mržnja će teško prestati i njom se koriste karijeristi. Da je Ferda ostao živ, ne bi šefovali lopovi i kukavice kao što su Škiljo i Jure. Za veliki uspjeh nije dovoljno biti sposoban i vrijedan, treba biti pokvaren. Pozitivne ljudske vrijednosti postale su mane, a lažljivost, kradljivost, bahatost, grubost vrline.

Branko nije imao nikakav prihod. Od roditelja je dobivao malo novca svaki mjesec, a kad je u Gundincima nakon djedove smrti prodana kuća,

pripala mu je po oporuci veća svota od koje je kupio motor marke BMW od dvjestopedeset kubika.

U to vrijeme nitko u selu nije imao auto. Veliki je motor, osim Brankova, bio još samo jedan, a male je motoriće imalo desetak ljudi, uglavnom aktivisti. I Mladen je ove godine namjeravao kupiti nekakav manji motor. Vozio je stari bicikl na čijoj je štangi bila ispisana marka Steir i godina 1940. Puno momaka, pa i starijih ljudi, nije imalo nikakav prijevoz.

Ana je rado sjedala na najbolji motor i uživala u jurnjavi i pretjecanju auta i biciklista. Zavidnici su smatrali da je sklona pokondirenosti. Muž ju je u početku često vozikao, a kasnije je išla pješice. Od svoje mjesečne plaće hranila je obitelj. Našla je djevojku koja joj je za novac čuvala sina dok je bila odsutna. Sve kućanske poslove radila je sama, a bila je dosta angažirana i u školi. Imala je i dalje dobre odnose sa susjedima i mještanima. S puno strpljenja razgovarala je sa starijim ljudima i običnim radnicima i seljacima. Neki su zloupotrebljavali njezinu ljubaznost. Jednom joj se prilikom poslovođa konjušara Franja Sarmin, s ne baš dobrim namjerama, raspričao o Mladenovoj majci:

– Bila je jako lipa i vesele naravi. Prije udaje bila je cura Jakšinog brata Stanka. Stanko je radi nje krvoločan i sa uživanjem je zato komandovo streljačkom vodu: "Puške na gotovs! U cilj nišani! Pali!" Stari Krivolići su bili protiv nje najviše zato što su sumnjali da je dite Stankovo.

Nakon ove priče, Ana je postala još svjesnija zloće nekih ljudi i njihovih negativnih energija. Još se više sprijateljila s Mladenom, ali je ipak promatrala i njegovog oca Andru, ne bi li uočila sličnost među njima. Bilo joj je potpuno jasno zašto Mladena njegovi nisu voljeli i zašto ga nisu dali u školu, ali je smatrala da je bolje da mu ne otkriva bolnu istinu. Sjetila se njegovih dirljivih priča kako je kao jedanaestogodišnji dječak čuvao ovce. Zimi se po cijeli dan smrzavao u polju dok su ovce brstile kukuružnjak, a ljeti je prilikom istovara vozova u vrhu tavana gazio sijeno pri nesnosnoj vrućini i prašini. Od malena je znao pomagati ovcama pri jagnjenju ili im ispuštati zrak iz želuca ako se prejedu. Sam je premještao letve za tor i zabijao kolce u zemlju. Morao je stati na klimavu letvu da bi maljem udarao po kolcu. Bilo mu je drago što je imao najbolje ovce.

Mladen je volio i druge životinje, naročito konje, svinje, pse i mačke. S mačkama se igrao od najranijeg djetinjstva, psi su mu pomagali kao pastiru, a konje je jahao. Bilo mu je krivo što otac nikada nije primijetio njegovu marljivost i sposobnost i pohvalio ga. Tražio mu je oduvijek pogreške i vrijeđao ga:

– Nesposoban si ko i svi Ajdinići – rekao mu je puno puta. To ga je boljelo. On je volio mamine, bez obzira što su mamu istjerali zbog njega. Ajdinići su bili siromašni, jer nisu imali dovoljnu upornost u radu. Ako su uzgajali svinje, rasprodali su ih kad su pojeftinile da bi kupili ovce koje su bile skupe, i u tom trenu ekonomski isplativije. Dok bi izrasli jaganjci za prodaju, bavljenje ovčarstvom postalo bi neisplativo, a stanje u svinjogojstvu se popravilo, te su prelazili na svinje. I tako nekoliko puta. Krivolići su stalno imali i svinje i ovce i neprestano ostvarivali prihod, nekad veći, nekad manji. I sada, kada je sve postalo zadružno, nastojali su imati neku svoju posebnu dodatnu zaradu. Ostali su bez marve, te je Mladen sa susjedom Dalmatincem, koji se godinama bavio švercom, pošao u Rumu kupiti malu prasid od Anine mame i njezinih poznanika. Od Ane je saznao za tu mogućnost. Kupovanje i prevoženje vlakom bilo je zabranjeno, te su oni to činili krađom u pletenim *rajzcorpama*. To su bili veliki pleteni koferi od tankih šiba i u svaki je stalo četiri-pet prašćića. Mladen je u dvije takve korpe donio osam komada. Da se ne bi putem derali, morali su ih uspavati davanjem nekoliko žlica rakije.

Mladen u ovim zabranjenim radnjama nije vidio grijeh. Nadao se da će tako odgojiti krmače i prodati prasid kad bude nestašica. Osjećao je kako će na taj način za godinu dana početi solidno zarađivati. Ana mu je u šali rekla da će valjda i njoj dati nešto od zarade i da će ga posjetiti u zatvoru, ako ga milicija uhvati s prascima. Sve ovo skrivanje u vlaku, na kolodvoru i u nepoznatim gradovima i selima bila mu je uzbudljiva avantura, za razliku od susjeda kojem je to bio posao s unosnim profitom. Susjed je imao ogromno iskustvo, jer je prije rata, a i poslije, nosio po selima *putujuću trgovinu*. Kod njega se i danas moglo kupiti sve što je ratom pogođenom stanovništvu bilo potrebno.

Hranu za svinje Mladen je namjeravao dobiti sadnjom kukuruza u bašći. Krivolići su u numeru imali oko dva jutra i to po zakonu nisu morali unijeti u zadrugu.

Mladenova maćeha bila je deset godina mlađa od njegovog oca, a deset starija od Mladena. I ona je prije udaje za starijeg udovca imala buran ljubavni život. Nije htjela roditi dijete, a i Mladenov je otac govorio da je bolje ne imati dvojicu djece. Svađe u njihovom braku bile su posebno žestoke nakon posjeta Marijana Tunića koji je najboljeg druga iz mladosti podsjećao na bivše ženine momke. Poslije je grmilo:

– Jebo te Opančar! Jebo te Kuglof!

Maćeha bi često napuštala Krivolića kuću i odlazila sestri. Nakon desetak dana razdvojenosti stari bi odlazio po nju i ona se vraćala. Mladena je bilo stid zbog očevih cirkusa, ali ipak ga je volio, poštivao i cijenio

njegove vrline. Za vrijeme obaveze, kad je većina ljudi gladovala jer su im oduzeli i žito i bravce, Mladenov se otac snalazio. Imao je tajno sklonište u koje je spremao suho meso, mast i žito. U njemu su se on i Mladen sakrili prilikom povlačenja njemačke vojske i ustaša, te su izbjegli Bleiburg, a tu su našli spas i pred Narodnooslobodilačkom vojskom.

Andra Krivolić je pred rat sagradio ogromni štagalj dužine četrdeset i širine osam metara, s dvometarskom stolicom i velikim tavanom na koji je moglo stati puno sijena i slame. Kad su vršaće mašine vršile žito, partizanski su aktivisti kontrolirali koliko se pšenice dobilo i skoro sve je trebalo predati. Da bi izbjegao tu kontrolu, stari Andra je napravio vršaj u velikoj štali i s konjima obavljao vršidbu unutra, tako da ni susjedi nisu primijetili ništa sumnjivo. Ako bi naišla provjera, onda bi ga žena išla zvati odostrag i on bi izlazio kroz stražnja vrata iz štaglja. Izgledalo je kao da dolazi iz vrta i šljivika. Jednom se jedan kontrolor Ličanin, kad je već prošla opasnost, zagledao u štagalj i diveći se njegovoj veličini rekao:

– Vođe bi se moga napraviti vršaj.

Na taj su način Krivolići spremili oko pedeset vreća žita, dosta slanin, šunke i kobasice, a kako je bilo kokoši, pilića, jaja i povrća, u njihovoj kući nije bilo gladi. Bilo je i za prijatelje, a tajni se bunker čuvao u najvećoj tajnosti i nije se pokazivao ni najodanijima.

Ana se u tri godine sprijateljila s Jakšom Lukinićem. Iako je saznala da je puno ljudi zbog njega izgubilo glavu, cijenila ga je, jer je mnogo učinio i za nju i za selo. Njegovom zaslugom izgrađen je dom, počela je elektrifikacija, pokrenut je mlin. Jakša je bio autoritet koji se poštovao, a i puno mještana bilo je ponosno što se suprotstavio Mirku Kosoviću i natjerao ga kupiti razbacane knjige. Znalo se također da je Jakša i kod obaveza štitio ljude i sprječavao karijeriste poput Škilje u uživljavanju. Nije tajio da su mu kultura i obrazovanje slaba strana, ali je ipak uočio veliku slabost priredbi koje su pravile Škiljinica i učiteljica Luca, te se u posljednje vrijeme za pitanja scenskih nastupa nije obraćao više nikom drugom nego Ani. Ako je trebalo napisati dopis u Kotar ili napraviti recitaciju za proslavu, dolazio je k njoj i ona je uvijek ispunjavala njegove želje bez obzira što je osjećala grižnju savjesti zbog ubijenog oca i brata. Čak je osnovala pjevački zbor koji je uspješno nastupao za svaki praznik. Sada je čula od Barice da se traži jedan mlađi čovjek za knjigovođu u zadruzi i poslala je Jakši s molbom da se Mladena pošalje na knjigovodstveni kurs. Nije ju mogao odbiti, jer mu je puno puta pomogla i opet će, a i Mladen mu je od rođenja prirastao srcu na neki poseban način.

Čim se vijest o novom primamljivom radnom mjestu knjigovođe proširila, lugar se pokušao nabražinu sprijateljiti s Jakšom. Plaćao mu je u birtiji piće, isticao zajedničko šokačko podrijetlo i drugarstvo djedova. Jakša je do tada lugara jedva poznavao, a i što je čuo o njemu, bilo je uglavnom loše. Izgledao mu je kao ulizica, a kad se o njemu bolje informirao, saznao je da se u ratu bavio mutnim poslovima, a poslije bio povezan s krađama u šumariji. Lugar se hvalio da je prijatelj sa Slavkom Komarom i Vladimirom Bakarićem, ali to prvog čovjeka sela nije impresioniralo. Isto tako, nije ga iznenadilo skoro traženje da njegova sina pošalje na kurs za knjigovođu. Iako nije dvojio da mu neće udovoljiti, izjasnio se potpuno neodređeno, nakon čega se lugar hvalio kako mu je obećan tečaj za sina u Virovitici. Jakša je jednom čak bio prisutan kad je ovaj smutljivac to blebetao u birtiji po tko zna koji put, ali uopće nije reagirao, te su neki od prisutnih čak povjerovali u lugarove riječi.

Treći kandidat za knjigovođu bio je rođak pokojnog Blaža Marijevića. Za njega je Jakša najiskrenije mislio da nije dovoljno pametan. Većina je ljudi u tom mladiću vidjela poštenjačinu, za razliku od Jakše koji je bio siguran da on nije ni izdaleka besprijekoran kao što se čini. U svoje se pretpostavke uvjerio kada se za njega počeo zauzimati Jure Lišić, pa onda još i Škiljo. Jakša ga je definitivno prekrizio, izjavivši javno, bez uvijanja, da je nesposoban. Za lugara je rekao da je lopov i da mu zato sin ne dolazi u obzir. O Mladenu se izjasnio da je bio najbolji đak i da je vrijedan i pametan. Istaknuo je njegovu zaslugu za uspješnost zadružne žetve i vršidbe.

– Nije iz ustaničke obitelji i ne propagira socijalizam – usprotivili su mu se Jure i Škiljo. Jakša ih je ignorirao. Ovaj put nije vrijedilo ni Škiljničino nagovaranje za lugarova sina. Baš u trenutku kad je ona u Općini na sve načine pokušavala Jakšu uvjeriti u ispravnost svoje ideje, pojavio se čovjek koji se vratio svojim iz Zagreba, gdje je desetak godina radio kao glavni knjigovođa u Paromlinu. Tražio je neki administrativni posao u zadruzi.

– Imaš li ti, druže, kurs za knjigovođu? – pitala je uvažena drugarica umjesto predsjednika Narodnog odbora.

– Imam veliku maturu – odgovorio je povratnik u rodni zavičaj.

– Ne može. Nama treba knjigovođa s kursom od dva meseca. Možeš jedino u mlinu nosit vreće – energično je kadrovirala prva dama zadruge. Jakša se nije miješao, ali je malo poslije rekao bivšoj ljubavnici:

– Ja sam već odlučio ko će ići na kurs. Ne moraš se truditi.

Jure i braćni par Pavić ovaj su puta bili uporniji nego inače, jer im se učinilo da Jakša nije dovoljno odlučan. Nagovarali su čak Mladenova oca

da ne dopusti sinu odlazak u "gospodu", išli su u Vinkovce intervenirati u Komitet, ali ništa nije vrijedilo. Kasnije su pokušali dati prijedlog da se pošalju na kurs sva trojica ili da se Komitetu predlože svi, pa da oni odluče tko će ići. No Jakša je ostao pri svome. Poslije su širili izmišljene priče kako je Mladenov otac krao drva iz šume, a kad ni to nije pomoglo, Lugar je izjavio kako je Mladen izabran zato što mu je Ana ljubavnica.

Poslije je Škiljo kao upravitelj zadruge postavio Lugarova sina za šefa svinjogojstva, a mladog Marijevića za svog zamjenika. Jakša je tada pokazao svoju staru ćud. Nisu mu se sviđala nova samostalna kadrovska rješenja i neuobičajeni neposluh Pavićevih. Kako je bio svjestan svoje moći zahvaljujući dobrom zaleđu u Zagrebu, naročito preko brata Stanka u Udbi i kako je nastojao u svakoj prilici dotući onoga tko mu se protivi, naredio je Škilji da hitno smijeni novopostavljene rukovoditelje i na njihovo mjesto stavi one koji su njemu po volji. Zapovjedio mu je i da svima okolo govori kako je upravo on predložio Mladena za kurs.

– Ako to ne učiniš, nadrljo si! – zaprijetio je.

Škiljo je ipak bio dovoljno pametan da iz iskustva drugih nauči kako se svaka Jakšina zapovijed mora shvatiti ozbiljno i bespogovorno je napravio traženo. Bilo je i smiješno i žalosno gledati ga kako hvali Mladena i obrazlaže da će biti najbolji knjigovođa u cijeloj Slavoniji.

– Otkud Lugar zna za vezu s Anom? – pitao se Mladen kad je čuo glasine o sebi. Ta ga je kleveta stresla, ali je istovremeno poželio da je istinita. Pogađao je tko bi Lugaru mogao reći o simpatijama između njega i Ane.

S Anom o tome nije prozborio ni riječi, iako je htio. Prva prilika za razgovor ukazala se na jednom sastanku kad je ona sjela pokraj njega. Njemu je bilo naročito drago što je bez imalo ustručavanja uzela stolicu do njegove i zauzela mjesto kao da je njezino oduvijek. Dok su čekali početak, on joj je u uho šapnuo:

– Lugar kaže da si ti moja ljubavnica.

Zatim je dodao:

– Da bar jesi!

Ana se nije previše uzbuđivala na ovo da je ljubavnica, ali je o Lugaru za čas istresla svoja loša iskustva. Zgadio joj se u ove tri godine, koliko je ovdje.

Mladen je pošao na kurs i u njemu se javio tračak nade da će se ipak školovati i da neće cijeli život ostati seljak koji ore i kopa blatnu crnicu. S odlaskom dobio je i neprijatelje, ali je s Anom postao još prisniji. Ona se

veselila što mu je uspjela pomoći u ostvarenju najveće životne želje. I ono drugo, "da je bar njegova ljubavnica", svidjelo joj se. Kad god se sjetila tih riječi, usne su joj se same nasmijale. Protumačila si je da mu se sviđa i bila je sretna.

Lugar je dugo od Mladena okretao glavu što Mladenu nije ni najmanje smetalo. Zaboljelo ga je kad je isto počeo činiti mladi Marijević. Mladen je prijašnjih godina dosta često zalazio u njihovu kuću i bio dobar s njim i njegovima. Čak im je nekoliko puta pomogao raditi kad su gradili kuću. Prihvatanjem odlaska na brzo školovanje za knjigovođu nije učinio nikome ništa loše, a po svojim je sposobnostima to sigurno zaslužio više nego bilo tko drugi i zato nije osjećao krivnju koju su mu drugi nametali.

Jesen je protekla u povremenim ugodnim susretima Ane i Mladena. Mladen je vrebao dolazak u školu kad je Ana sama.

– Kako si? – pitala bi ga obično toplim intimnim glasom, gotovo šapćući, nakon što bi joj stigao iz Virovitice poslije dužeg izbivanja. Nije znala što bi rekla, iako ju je puno toga zanimalo i mnogo mu je toga htjela reći. Stao bi joj mozak i samo je šutjela i gledala ga lomeći prste i duboko dišući.

Obično je on prvi progovorio o svojim doživljajima na kursu i prijateljima koje je upoznao. Najviše se družio s Fabom Josipovićem iz Ivan-kova. Fabi se urezalo u sjećanje njegovo ljetošnje dizanja utega zbog oklade. Tada je, kao i većina prisutnih radnika, navijao za Mladena iako ga je prvi put vidio. Nikad mu vino nije prijalo kao taj put. Mrzio je ulizice poput Jure i Škilje.

Mladen i Faba bili su najbolji polaznici kursa. Faba je prednjačio u ideološko-političkim predmetima, a Mladen u matematici i računovodstvu. Mladen se pohvalio Ani da ga je Faba posjetio kod kuće i da mu je upoznao ženu. Kata i on su našli puno zajedničkog. Srodne su duše.

Ana se radovala Mladenovim uspjesima na školovanju. Na neki način, to su i njezini uspjesi. Jedva je čekala njegov povratak. Pri rijetkim susretima inzistirala je na ljubljenju. Najčešće dva poljupca. Jednom je on nastavio s trećim, a ona onda s četvrtim da ne bude nepar.

I sutradan je navratio.

– Samo sam te tio pozdravit. Nismo se dugo vidli, sedam godina. Mogli bi se i poljubit – šalio se uobičajeno.

On se zažario. Ona također. Namignula mu je i rekla:

– Volim se ljubiti s tobom.

Ana je nudila Mladena pićem ili čokoladom. Nije joj bilo ni najmanje teško skuhati kavu. Jedanput je došao, kad je ona već pila. Ponudila ga je iz svoje šalice. On je bio i ovaj put očaran intimnošću, a ona je nastojala da sve to drugi ne vide. Ponekad mu je neprimjetno stavila u ruku bombon. Ako su se častili sokom od hinbernja, ona je u čašu sipnula nešto žestoko, kako bi izgledalo da piju sok. Kuckali bi se gledajući jedno drugom u oči.

– Sviđa mi se kad me malo piće ošamuti – govorila je ona tiho da samo Mladen čuje. On je njoj uzvratio slične riječi:

– I ja već osetim vrtoglavicu. Malo mi se u glavi vrti od likera, a puno od tebe.

Ana se sretno smješkala dok je Mladen sjedio pokraj nje na dvosjedu u zbornici. Ponekad je u šalice za kavu stavljala liker da bi, tko naiđe, mislio kako piju kavu. Mladenu je često pričala o svome sinu. Iako je puno radila u školi i kod kuće i imala dosta društvenih aktivnosti, nije zanemarivala dijete. Svaki ga je dan vodila u šetnju, igrala se s njim na igralištu i u polju te mu navečer pjevala uspavanke.

Dosta je dugo Mladenu trebalo da se sjeti kako bi i on morao donijeti nešto u školu za čašćenje. Koliko je to u početku nenamjerno zaboravljao, toliko je kasnije zaredao s kupovinama kave, šećera, pića, čokolade i bombona. Ponekad je samo pokucao na vrata zbornice, provirio i rekao:

– Zdravo, dođi, trebam te! Evo ti jedan bombon. Zdravo!

Kad je jednom prilikom bio u Zagrebu, kupio je Ani bocu najkvalitetnijeg vina. Ona ju je odnijela kući, obećavši mu da će ju zajedno popiti. On je taj puta napravio pun pogodak donijevši za dar njezinom Jozi isto što i svome, veliki drveni auto. Mama se daru razveselila više nego dijete.

Škola je imala dvije velike učionice od ulice i dvije koje su se na njih nadovezivale prema dvorištu i gledale u park. U njihovu produžetku bila je zbornica. Na nju se prema dvorištu nastavljala upraviteljeva i tajnikova soba. Te tri prostorije bile su povezane hodnikom. Nasuprot tajnikova i upraviteljeva ureda bila je mala kuhinja i soba za čistačice. Ispred učionica i između malih soba išao je hodnik u obliku slova U. Ulaz je bio od dvorišta suprotno parku. U produžetku zbornice bio je zid, a pokraj njega dva bora između kojih je strijeljan Mile Sučević. Prozori zbornice i kancelarija gledali su na borove u dvorištu. U zbornici je bio veliki stol, desetak stolica, ormar i dvosjed tapeciran krasnim bordo plišem ispred kojeg je stajao niski stol.

Mladen se obično kod Ane smještao opušteno na dvosjed u kutu zbornice, a ona pokraj njega. Dok su jednom tako sjedili i razgovarali, on se zagledao u njezinu ruku. Došlo mu je da stavi svoju na njezinu. Ubrzano je disao gledajući lijepu žensku ruku s dotjeranim noktima. Već je podigao svoju da njome uhvati Aninu, ali se nije usudio, jer tko zna što bi ona pomislila.

Ana je lagano gladila stol i nježno pomicala prste. Valjda je osjećala što on gleda i želi. Mladen je opet krenuo rukom, te ponovno odustao. Kad je treći put pošao da ju dodirne, na vratima se pojavio Jure. Stao je nepomično na dovratku i zinuo. Ukipio se, a zatim brzo, bez riječi okrenuo i izašao. Mladenovo je odustajanje ispalo dobro, jer bi za oboje bilo nezgodno da ih je Jure vidio.

Sljedeći put kada su sjedili sami, Mladen je malo primaknuo nogu i koljenom dotaknuo Anino koljeno. Ona je osjetila da je to bilo namjerno i blago se nasmiješila. Njemu taj put nisu bile zanimljive ruke, već bedra. Dok je pričao o svom sinu kako pravi prve korake, ruka mu je lebdjela iznad njezinih nogu. Jednom ju je malo pipnuo po koljenu.

Kad je ušla Anina kolegica Mira, Mladen je lagano odmaknuo svoju nogu od Anine pa je izgledalo da sjede posve pristojno. Mira je u njihovim očima primijetila sreću.

Jednom je Mladen upao u školu dok je u zbornici bilo veće društvo. Ana mu je prišla i njih su se dvoje izdvojili, te sa strane šaputali. Juri je smetalo njihovo intimno razgovaranje, pa je predbacio Ani. Ona je reagirala dosta grubo rekavši mu da ne mora čuti sve što govori Mladenu. Mladen ju je tada na odlasku pozvao na piće u gostionicu *Vidra*. Rekao je da će ju pričekati u školskom hodniku. Odmah je došla sva ustreptala i zajedno su krenuli praznom ulicom. Kad su ušli u birtiju na čošku, primaknuo joj je stolicu, uzeo kaput i objesio na vješalicu. Natočio je piće, a ona je zadovoljno rekla:

– Osjećam se kao dama.

Iako su konfor i poslugi bili skromni, Ani i Mladenu bilo je prelijepo i poželjeli su još koji susret na istom mjestu.

Mladen nikada nije bio ljubomoran ni na svoju ženu, ni na Anu. Jednom ga je neočekivano Luca "dobronamjerno" obavijestila da upravitelj pikira Anu. Uskoro ih je zatekao u subotu popodne kako proučavaju neki tekst, ali nije ni pomislio da među njima ima intimnosti. Jure Mladena nije tada ni pogledao, ponašao se kao da nije u prostoriji. Objašnjavao je Ani neke formule za roditelje kao da se radi o najvažnijem i neodgodivom poslu, a Ana se nije usudila ustati i prići Mladenu. Pogledavala ga je ispod oka. On je bio strpljiv, ali nije uspio dočekati prekid. Otišao je uz

napomenu da će navratiti drugi put. Našao se s Anom kad je navečer šetala sa sinom.

Ako bi Ana i Mladen bili negdje zajedno, Jure bi dolazio u njihovu blizinu čim bi ih primijetio i obično bi odugovlačio s odlaskom. Nakon što bi ih ostavio same, Ana bi s olakšanjem izustila: "Konačno". Nije moguće da je to ikad kazala Juri kad Mladen ode.

– Obavestit ću Branka i Katu da ste vi previše skupa – dobacio je Jure jednom u polušali.

– Možeš slobodno, što se mene tiče! – odvratio mu je Mladen.

Ako se Ana koji put zacrvnjela zbog Mladena, Jure je to uvijek primijetio s dozom nelagode i jednom joj je predbacio. Kasnije je prešućivao njezino crvenilo skrećući pogledom na drugu stranu.

Prilikom jednog Mladenovog dolaska u školu u studenom, s Anom je bila samo Mira. Ana se potužila da ju boli glava.

– Da te promasiram? – spremno se ponudio Mladen.

– Može – odgovorila je ona i namjestila se. On je nježno išao prstima po vratu, iza uha i po ramenima opipavajući i stiskajući osjećajno nabrekle žile. Dosta je dugo pritiskao i trljao kožu i mišiće, a ona je nekoliko puta ponovila da je baš fino. Pitao ju je na kraju je li prošla glavobolja i ona je zadovoljno kimnula. Mira je bez imalo zlobe dobacila da ju ništa i ne boli, već bi se mazila.

Nakon toga dogodilo se da Mladen duže vremena nije posjetio Anu, te je ona potražila njega. Inscenirala je da to izgleda kao slučajni susret koji je završio njezinim paničnim, gotovo molećim "Dođi".

– Izmisli neki razlog! – rekla je gledajući ga netremice svojim krupnim smeđim očima koje su govorile da ga treba cijelo njezino biće i on je ubrzo navratio.

Zadnjih dana stare godine Mladen je završio kurs i počeo raditi kao knjigovođa. Smjestili su ga u ured s Ivkom. Pokraj njih je bila Škiljina soba, a s druge strane hodnika dvije prostorije pošte. Na katu iznad zadružnih soba i pošte nalazili su se Matični ured i Općina, a s desne strane u prizemlju liječnik. Iznad ambulate bila je velika soba za omladinu, uski hodnik, svlačionica za nogometaše i još jedna prostorija predviđena za rukometni klub, a kako on još nije oformljen, ta je mala, još nedovršena sobica privremeno dodijeljena zadruzi za držanje dokumentacije i još nekih stvari. Na sredini kata prema ulici smještena je čitaonica, a nasuprot nje balkon kina i prostorija za kinoaparaturu.

U Mladenovoj kancelariji nalazio se telefon kojem se on najviše razveselio. U selu je bilo osamnaest telefonskih aparata, a moglo se zvati i u grad. Telefoniralo se preko pošte. I škola je imala telefon, te se Mladen nadao da će se često čuti s Anom. U vojsci se dosta služio telefonom i još mu se tada svidjelo komuniciranje na daljinu.

Već prvog radnog dana zvonio je telefon za njega. Pomislio je da je Ana, ali se prevario. Trebao ga je Šima Dabić za, kako je rekao, jednu malu uslugu. Tražio je od Mladena samo jedan potpis.

Mladen se znatiželjno zagledao u tiskanim slovima ispisani papir koji mu je Šima donio. Na sredini je bio podvučeni naslov *Potvrda*, a ispod je pisalo:

Niže potpisani Pavić Martin i Krivolić Mladen ovime potvrđujemo i izjavljujemo pod ličnom i materijalnom odgovornošću da nam je vrlo dobro poznato da je Dabić Šimo rođen 1928. u Roškom Polju, kotar Tomislavgrad, završio 4 razreda osnovne škole u Roškom Polju sa vrlo dobrim uspjehom.

Ovu potvrdu dajemo iz razloga toga što su školske knjige za vreme rata uništene.

Smrt Fašizmu – Sloboda Narodu!

Pavić Martin

Krivolić Mladen

Da su ovu potvrdu pred ovim Odborom potpisali Pavić Martin i Krivolić Mladen tvrdi i ovjerava Mjesni Narodni Odbor

S.F. – S.N.

Predsjednik: Jakša Lukinić

Mladen se zamislio. Nije imao pojma ni gdje je Šima završio osnovnu školu, ni s kojim uspjehom, niti je znao je li ju uopće završio. Počeo se izgovarati da ne može potpisati ono što ne zna.

– Jel meni ne veruješ? – napao ga je Šima grubo.

– Verujem, al... – vrdao je Mladen, na što je Šima reagirao energično:

– Kad veruješ, potpiši! Brže!

Dao je Mladenu olovku i upro prstom gdje mora ispisati ime i prezime. Mladen je gotovo pod prisilom stavio potpis, te odmah zažalio.

– Vako nešta neću nikad više napraviti – progundao je dok je Šima odlazio trkom.

Malo poslije nazvao je Anu. Javio se Jure kazavši mu da je već otišla kući. To ga je dodatno oneraspoložilo, pa i rastužilo. Malo se ražalostio što se ne može pohvaliti telefonom onoj koja mu najviše znači i o kojoj stalno misli danima i tjednima. Učinilo mu se kako mu posao knjigovođe neće biti ispunjenje sna.

Mladena je u zadruzi dočekalo jako puno obveza. Trebalo je napraviti sve obračune i bilance, a dosta toga nije valjalo. Ivka nije znala kako se radi po novom, a Škiljo nije ni pokušavao shvatiti što treba činiti. Sve je svaljeno na Mladenova leđa. Veliku mu je poteškoću predstavljalo pisanje dopisa pisaćim strojem, jer se njime do sada nije služio. Mučio se tražeći slova.

Dva dana prije Nove godine Jakša je organizirao večeru za aktiviste sela. Mladen je toga dana radio do noći. U samo predvečerje u njegovu sobu ušla je Ana u potrazi za Jakšom. Prošla je užurbano pokraj njega u susjednu Škiljinu sobu, jedva ga pozdravivši. Nije ništa pitala ni kad je izlazila.

Mladen je na zabavu došao preumoran. Ane nije bilo. Prišao je Miri i kad se sjedalo, držao se nje. Mira je zauzela Ani mjesto između sebe i Mladena, a okolo su se smjestili uglavnom muškarci s kojima je Mladen bio u prijateljskim odnosima. Sviđalo mu se društvo. Nasuprot njemu sjedio je Fila koji je poslije žetve postao šef novoformljene mehaničarske radionice. U početku se razgovaralo o žetvi uz prisjećanje na Škiljin pad iz fijakera, a onda je Fila postao glavni. Raspričao se o svojoj ratnoj Golgoti.

– Ja sam ko domobran dospio u njemačku vojsku i s njom došao do Staljingrada. Tu sam bio zarobit i poslan u Sibir. Rasporedili su me u kujnu. Rusi nisu ponižavali zarobljenike, al su prema svojim bili jako strogi. Na svoje sam oči vidio kad je ruski oficir na licu mesta ubio svog vojnika zato što je poginutom Švabi izvadio zlatni zub kad smo mrtve vukli po snigu u doline di su i' spaljivali.

"Job tvoju mat. Što trohaš u mrtva čoveka!" – kazo je oficir i gurnio ubijenog Rusa u rupu. Bilo je jako puno mrtvi Njemaca.

– U Sibiru je vladala glad i jednom je prilikom jedan mršavi zarobiti Švabo ponudio meni zlatni prsten za malo rane. Ja sam mu do ranu, al nisam tio uzet prsten. Šta će mi. A njemu je puno značio taj prsten. Dotični Švabo bio je doktor i on mi je zbog neuzimanja prstena spasio život kad sam obolio od tifusa. Do mi je likove i reko da jedem samo pripečeni kru. Da nije bilo njega, sigurno bi umro.

– Rusi su dobri i poštteni. Za Božić smo dobili krofnu – hvalio je Fila cijelo vrijeme donedavne jugoslavenske prijatelje, saveznike i uzore, a sada mrske neprijatelje i protivnike. Netko je od prisutnih dobro čuo Filine riječi.

Mladen nije pažljivo slušao Filu, jer je sve to već znao. Gledao je u vrata priželjkujući Anu. U razgovoru su polako na red došle vedrije teme i uz pijuckanje rakije umor je prestajao. Malo poslije stigla je i Ana. Premda je i ona bila umorna, odlično se uklopila u društvo. Pridonijela je dobrom raspoloženju. Nije se više govorilo o ratnim stradanjima i smrti, a sve se češće čuo smijeh. Svi su oko nje za čas postali veseli. Muškarci su joj ugađali i ona je najiskrenije izrazila emocije svojim uobičajenim riječima:

– Osjećam se kao dama.

U općem prijatnom žamoru sve češće Ana i Mladen razgovaraju međusobno, smiju se, pogledavaju i pomalo zapostavljaju ostale, ali u granicama pristojnog. Ljudi s drugih stolova zavidno ih gledaju i šapuću o njima. Glazba lagano svira i Ana primjećuje da su to pjesme baš za njih dvoje. Mladen pokušava čuti tekst, ali u njegove misli ne može prodrijeti ni jedna riječ, jer ih je Ana obuzela. Unatoč tome što je jelo ukusno, on nema apetit. I ona je zgrabila posve malo i jedva jede.

U jednom trenutku, kad su već došli kolači i kad su se svi zadovoljno zabavljali, Mladen šapće Ani na uho:

– Da ti odrecitiram jednu pjesmu?

– Može! – kaže ona iznenađeno, a on počinje smireno, polagano, zastajkujući i duboko dišući:

*Haljina modra i smeđe oči
Lagao sam Ani jedne noći.
Ana me pitala: Mećava vije
Da spremim postelju, peć da se grije?
Odgovorih Ani: Netko sa visine
Cvjetovima bijelim prekriva daljine.
Postelju spremi, peć da se grije,
Bez tebe u srcu mećava vije.⁹*

– Baš je dobra! – oduševljena je Ana najiskrenije.

– Tko ju je napisao? – pita. On ne odgovora, već uživljen nastavlja:

⁹ Autor pjesme Sergej Aleksandrovič Jesenjin.

*Čuješ, jure sanjke, čuješ, sanjke jure,
Sa mnom i sa Anom u polje se žure.
Veseo je vjetar uprego saone
Po ravnici pustoju mala zvonca zvone.
Eh, vi sanjke, sanjke! Konju ti moj vrani!
Negdje na poljani klen luduje pjani.
Poći ćemo k njemu, pitati ga – što je?
I zaplesat ćemo uz pjesmu svo troje.¹⁰*

Ana je očarana. Ovo večeras nije očekivala od Mladena. Blista i gori. Najradije bi ga poljubila pred svima.

– Zašto nitko ne pleše? – šapće uzbuđeno Mladenu.

I on bi se sad volio zaljuljati uz lagane taktove muzike, ali nema smisla plesati pred svima.

Jure je sjeo za počasni stol s Jakšom i Škiljom. Oko njih je uvaženo žensko društvo koje čine predsjednica AFŽ-a, poštarica, nova učiteljica, inače fešterova žena, i nekoliko istaknutih aktivistica koje su prije tri godine vikale da Milu treba strijeljati. Kod njih je dosta sumorno. Jakša kao i obično šuti i sve promatra. Škiljo se ulaguje Juri, a žene oko njih nisu im zanimljive. Jure pogledava prema Mladenu i Ani.

– Zašto upravitelj ne počne plesati? – opet kaže Ana ono što ju najviše tišti. Nestrpljivo cupka sjedeći.

– Ima oko sebe svoje ljubimice, al i' neće. Zna da bi mi plesali i zato neće – odvraća Mladen otrovno.

Neki gosti počinju odlaziti, a Mladen i Ana ipak očekuju da će netko zaplesati. Kad je postalo očigledno da od uživanja u plesu neće biti ništa, Ana ustaje sa stolice kako bi protegnula noge. Mladen ostaje sjediti. Tada se sa svojeg mjesta diže Jure i dotrčava po Anu za ples. Ona ga nije mogla odbiti. Mladen ih je promatrao u zrcalnoj slici prozora kako plešu. Zaključio je da Ana pleše mrzovoljno. Nepogrešivo je osjećao da ona želi igrati s njim i zato je bio samouvjeren, čvrst i nepokolebljiv. Ustao se, naslonio na zid i strpljivo čekao "svoju Anu".

Čim su počeli zadnji taktovi pjesme, Ana je ostavila Juru samog na sredini dvorane i pohitala Mladenu u plesni zagrljaj nove pjesme ne osvrćući se ni na koga i zaboravljajući sve obzire.

– S tobom bolje plešem – rekla je pri prvim koracima.

¹⁰ Prepravljena Jesenjinova pjesma.

Oboje su uživali u skladnom ritmu, ali ne dugo, jer je glazba prestala kao da se urotila protiv njih.

Ponovno su sjeli. Mladen je Ani kavalirski natočio piće, opušteno su popili i nije ih bilo briga za okolinu. On ju je večeras želio poljubiti onako pravo. Osjećao je da i ona to želi.

– Jel te mogu otpratit kući? – pitao je.

– Ako sazna moj muž, bilo bi nezgodnih objašnjenja. On je jako ljubomoran bez razloga. Nema nikakvog razloga za ljubomoru – istaknula je ovo posljednje i ponovila još jednom:

– Nema baš nikakvog razloga za ljubomoru.

Mladena je zapekla tvrdnja da Branko nema razloga za ljubomoru koju je od nje već jedanput čuo. Ako Ana osjeća prema njemu ono što on misli da osjeća, morao bi imati i te kakvog razloga.

Malo kasnije u razgovor se u najboljoj namjeri uključio Fila. Šaleći se, upozorio je da Anin Branko ima pištolj i da je opasan.

Cijelo društvo njihovog stola krenulo je zajedno iz dvorane. Mladen je očekivao Anin poljubac u mraku kradom. Izostao je. Svi su osim njega pošli u istom smjeru. On je ostao u mrkloj noći. Ana ga je ostavila samog na poledici koja je te noći bila kao staklo. Nestalo je prijašnje čari i ljepote. Teškim korakom pošao je kući razmišljajući što će ona raditi s Brankom. Neprimjetno se uvukao pokraj žene i počeo mozgati zašto Jure nije htio ni s kim plesati osim s Anom koja je bila cijelu večer pokraj njega. Imao je oko sebe plesačica koliko je htio, ali je izabrao baš nju. Još se jednom sjetio iznenadnog Anina poljupca na prijašnjoj zabavi i uspo-redbe tog poljupca s podmuklim psećim gušenjem malog mačića kao osвете mački koja ga je izgrebala. Ondašnja pretpostavka o suparništvu njega i Jure bila je utemeljena.

Drugi dan poslije večere Fila je uhićen pod optužbom da veliča Ruse. Netko ga je prisluškivao i otkucao da je za stolom prijateljima pričao kako mu je bilo kod Staljingrada i u Sibiru. Dodatna mu je otežavajuća okolnost bila što se počeo zabavljati s Milinom sestrom. Mladen se pokušao sjetiti tko je sve sjedio s njima i oko njih i tko bi mogao biti izdajica.

I Fila je u zatvoru razmišljao tko ga je optužio i izdao. Kad se vratio iz zatvora nakon dva mjeseca lupao je glavu o "Judi". Sumnjao je na Šimu Dabića, Zvrkana, pa čak i na Anu. I s Mladenom je jedno vrijeme bio suzdržan u ophođenju.

Ana je sve češće nakon dočeka Nove godine navraćala u zadrugni dom. Obično bi tražila Jakšu ili poštaricu, ali je Mladen primijetio da nastoji doći baš kad njih nema. Očito je da se najbolje osjećala kad su sami. On je za nju uvijek imao pripremljen liker, a ona je nazdravljala riječima:

– Za nas!

Ponekad je u sobu ne kucajući ulazio Škiljo i tražio od Mladena da nešto uradi, samo da bi pred mladom, lijepom učiteljicom pokazao tko je šef.

Ana je dobila od Jakše zadatak da za Dan žena napravi sa školskom djecom priredbu. Sada je birala tekstove i pjesme i slagala sve izabrano u skladnu cjelinu. Mladenu je iznosila svoja razmišljanja i on joj je davao ideje. Obećao joj je pomoći oko uređenja scene.

Učiteljica Luca i Škiljinica smatrale su se nezamjenjivima i nije im se ni najmanje sviđalo što su istisnute iz prvog plana u kulturnim aktivnostima. Nadale su se da će nova mlada frajlica zbrljati, te će one opet biti glavne za kulturu.

Ana nije imala pojma tko joj želi neuspjeh i trudila se cijelim svojim bićem napraviti što bolju predstavu čime bi ispunila obećanje dano Jakši da će opravdati ukazano povjerenje.

Priredba je počela himnom *Hej Slaveni* koju je otpjevao školski zbor, a zatim je Jure čitao govor koji mu je opet sastavila učiteljica Luca:

Drage drugarice!

Dozvolite da vas pozdravim i čestitam vam vaš dan. Vi s ponosom vedra čela možete reći da ste u velikim rezultatima žena Jugoslavije dale svoj dragocjeni prilog kao ogroman dio napora naših svjesnih žena. Za vrijeme narodnooslobodilačke borbe događao se nečuveni heroizam naših žena, a sada koristim priliku da istaknem prilog žena u izgradnji naše zemlje. Kad govorim o naprednim ženama, ja mislim na žene-borce koje su se s puškom u ruci borile za slobodu naših naroda ili one koje su radile u pozadini i koje sada požrtvovno rade u fabrikama ili na poljima, a mislim i na mnogobrojne majke, žene i sestre koje su dale svoje najmilije, svoje sinove, kćeri, svoje muževe, braću i koje ne žale te velike žrtve, već se ponose njima. Ja mislim i na žene koje rade u kancelarijama i u školama i na sve žene koje vole novu Jugoslaviju i svoju ljubav ispoljavaju u korisnom radu za dobro naših naroda. To je ogromna većina naših naprednih žena koje su svjesne svoje velike uloge u našem novom društvu i koje su svjesne svoje dužnosti i odgovornosti prema narodnoj zajednici.

Razumije se da postoji mali dio žena koje nisu svjesne svoje dužnosti. Tu ne mislim samo na razne gospođe i gospođice koje ne vole novu Jugoslaviju, već i na one koje misle da su za vrijeme rata dovoljno dale i sada ne učestvuju ni u raznim radovima ni u društvenom životu. Takve žene poprimaju navike žena-neradnica iz starog društva. Nepravilno je i štetno da drugarice koje su se u ratu dobro pokazale, sada, u miru, ne učestvuju u javnom, političkom i stvaralačkom radu za zajednicu.

Drage drugarice! Antifašistički front žena Jugoslavije predstavlja u Narodnom frontu Jugoslavije jedan od najjačih njegovih stupova, pa je vaša odgovornost za politički i kulturni rad među ženama velika. Vi ne smijete žaliti truda u radu na buđenju svijesti onih žena koje stoje po strani umjesto da budu aktivne učesnice u historijskom preobražaju Jugoslavije od zaostale do jedne od najnaprednijih zemalja u svijetu u svakom pogledu. Dozvolite da vam na kraju stavim na srce kao važan zadatak brigu o djeci i o mladom naraštaju. Nije dosta da djeca budu nahranjena i odjevena, treba da budu i pravilno odgajana u duhu nove Jugoslavije. Ne dajte da nam neprijatelji truju i otuđuju našu djecu. Čuvajte ih i bdijte nad njima da postanu dostojni građani nove zemlje socijalizma.

Naša lijepa budućnost može biti samo djelo naših ruku, naših napora, umnih i fizičkih, kao što je i naša sloboda došla kao rezultat nadčovječanske borbe i žrtava naših naroda. Naši su narodi pokazali u jednom vrlo kratkom periodu po svršetku rata što mogu učiniti postigavši takve rezultate u političkoj i ekonomskoj izgradnji zemlje, kojima se divi svijet.

Nakon Jure govorila je kratko predsjednica AFŽ-a, a zatim je sve pozdravio Jakša i najavio Anin umjetnički dio koji je počeo dirljivim stihovima *Na jezera dva iz bajke liče oči moje majke...*

Slijedile su pjesme i recitacije posvećene majkama, a potom su omladinci izveli šaljivi ljubavni igrokaz. Program je završio spletom bunjevačkih plesova koje je Ana naučila igrati još kao dijete, dok je išla u osnovnu školu u Rumi. Nabavila je čak bunjevačke nošnje i mještani su s oduševljenjem prihvatili pjesme i kola: *Oj djevojko Bunjevko, Sirotica i Bunjevačko nadigravanje.*

Poslije priredbe svi su čestitali Ani, a Jurin govor nitko nije ni spomenuo. Mladen je čekao priliku da joj priđe.

– Bilo je odlično! – rekao joj je i poljubio ju.

Anin Branko nije ni došao na priredbu.

Na zabavi poslije priredbe Mladen je i ovaj put sjedio pokraj Ane. Plesali su zajedno nekoliko puta. Po Anu su dolazili i drugi za ples, naročito

stariji, i ona je veselo *igrala* sa svima. Mladen nije zbog toga bio ljubomoran. Uvijek se vraćala njemu. On je uglavnom sjedio i promatrao samo nju. S Ivkom nije plesao. Ana je kući ponovno išla s kolegicom što je Mladenu postalo razočaranje na koje se počeo navikavati.

Bližio se 24. travnja, Anin rođendan. Mladen se prije šest godina zarekao da nijednoj ženi neće pokloniti cvijet. Veri je htio prilikom polaska u vojsku darovati ružu, ali ona nije izašla pred kuću kako su se dogovorili i on je ružu bacio. U vojsci, a i poslije, puno je razmišljao je li pogriješio što joj nikad ništa nije dao za uspomenu.

U vlaku iz Rume primijetio je narukvicu na ruci nepoznate djevojke što se opraštala s vojnikom. Tu noć odlučio je da će Veri kupiti narukvicu, ali je bilo kasno. Vera je već imala narukvicu, muža i pun trbuh.

Sada je Mladen spoznao da je onda bio mlad i neiskusan i da je besmisleno držati se cijeli život obećanja koja unesrećuju i njega i druge. Ana sigurno nije kriva što Vera nije bila u pet sati na klupčici ispred kuće davne '45. kad je on kretao u vojsku. Zato će svjesno pogaziti riječ i Ani darovati ružu. Nije mu bilo jednostavno nabaviti ružu i sakriti ju tako da nitko ne vidi kad ju kupuje i nosi. Isplanirao je svaki detalj bolje od kriminalca kad pljačka banku i realizirao svaku sitnicu zamišljenog plana. Pojavio se u školi malo poslije pola dvanaest sa svojom velikom starom torbom i našao Anu u maloj kuhinji s nekoliko gostiju. Ozbiljnim ju je tonom pozvao na hodnik:

– Čestitam ti rođendan – rekao je i iz torbe izvadio ružu. Poljubili su se, a zatim ga je pozvala na gozbu. Ružu je odnijela u zbornicu i privremeno ju stavila u ormar. Poslije je pronašla vazu i ružu postavila na sredinu stola. Trudila se prikriti sreću. I Mladen je glumio ravnodušnost. Popio je jednu rakiju, uzeo kolač i otišao praveći se da je samo obavio obvezu.

Ana je za Prvi maj opet dobila zadatak od Jakše da napravi što bolju priredbu i opet se svojski potrudila. Jakša je imao u nju potpuno povjerenje i ona je imala pravo sve uraditi po svojoj volji. Angažirala je brojnu ekipu za izvođenje i pripremu predstave. Osjećalo se da će ta priredba biti zapamćena. Nitko osim nje nije točno znao kako će sve izgledati. Ana je neke dijelove držala u tajnosti i Jure se u svojstvu odgovornog upravitelja škole pobojavao da će biti neprimjerenih reakcionarnih sadržaja, te je tražio cijeli tekst na pregled uz napomenu da se ne smije izgovoriti ni jedna riječ koja nije zapisana. Iako se trudio, nije uspio pronaći nešto što treba prekrižiti.

Bilo je predviđeno svečano otvorenje doma, iako su u njega uselili još lane. Na proslavi će prisustvovati prvi čovjek Republike Hrvatske, Vladimir Bakarić koji je bio jako zauzet pa nije mogao doći ranije. Formiran je *Izvršni odbor za organiziranje svečanosti* s Jakšom na čelu. Ostali su dobili različita zaduženja: Jure će držati govor, Škiljo mora pripremiti jelo, piće i sve za gozbu, Anin je zadatak organizirati i uvježbati umjetnički dio svečane akademije, a financijski poslovi povjereni su blagajniku zadruge. Određeni su ljudi koji će biti odgovorni za sigurnost, a drugi opet za pozivanja i prijam gostiju, te za propagandu i izvještavanje.

Dva dana prije otvorenja doma trebao je doći šef protokola Milutin Aleksić iz Zagreba, odobriti ili izmijeniti sve što su oni zamislili. Cijeli ga je Odbor čekao, a on je kasnio dva sata.

Jakša je bio jako ljut što nije došao na vrijeme. Izlazio je van i dok je hodao parkom pred oči mu je došla bivša žandarmerija u plamenu i odnošenje mrtvog Roke. Sjetio se nogometa i utakmice s Andrijevcima. Mile je dao tri gola. Ne bi ih dao da nije bilo Barice. Zbog nje je Mile *ginio*. Iz Barice je tada zračila nevidljiva energija koja je Mili, a i ostalima, davala snagu i sreću da pobijede. Barica je najzaslužnija za pobjedu.

Jakša je pogledao u dva bora u školskom dvorištu između kojih je Mile stajao kada su odjeknuli pucnji. Vratio se u čitaonicu doma mrzovoljan, s uvjerenjem da je sve moralo biti baš tako i nikako drugačije. Morao je Mile dati tri gola, morao je Roka poginuti, morali su žandari pobjeći i Mile je morao biti strijeljan. Tako su htjele zvijezde.

Jakšino smrknuto lice razvedrila je Ana zapažanjem da je noć prekrasna, topla, puna zvijezda, mirisna i ispunjena glasanjem zrikavaca. Jakša ju je prvo pitao za susjedu, a zatim za proslavu praznika rada u Rumi. Ona mu je pričala o Barici i o postavljanju *majbauma* u Vojvodini. Jakša se udobrovoljio i počeo se šaliti, ali se opet uozbiljio kad se pojavio Bakarićev šef protokola.

Dovezao ga je automobil. Premda poslovan i vrlo ozbiljan, fizionomijom je podsjećao na malo većeg dječaka. Tražio je da netko od prisutnih nabrzinu, ukratko opiše kako će izgledati cijela ceremonija. Kreće Jure.

– Druže Milutine. Mi smo zamislili da druga Bakarića dočekamo ispred parka.

– Dobro, može – slaže se Milutin s prvom rečenicom, pa Jure hrabrije nastavlja:

– Kad drug Vladimir Bakarić izađe iz auta, jedna drugarica omladinka u narodnoj nošnji stavit će mu oko vrata šokački otarak.

– Ne može. Otarak ne dolazi u obzir – reče autoritativno drug Aleksić.
– U redu, onda ćemo otarak izbacit. Nismo znali da drug Bakarić ne voli imat oko vrata otarak – prihvaća Jure bespogovorno primjedbu. Tada ustaje Jakša:

– Otarak nećemo izbacit. Ako Bakarić ne voli otarak, nek ga baci i s njim obriše cipele!

Milutin se iznenadio, ali je pokušao oštro odgovoriti:

– Nije uobičajeno da se najvišem funkcionaru Narodne Republike Hrvatske daje otarak. Još jednom ponavljam da otarak ne dolazi u obzir.

Jakša je stajao, a zatim objema rukama lupio o stol. Pogledao je u druga Aleksića, opipao pištolj za pojasom, a zatim ljutito progovorio:

– Nemaš ti pojma šta je uobičajeno. Ako se Bakariću ne sviđa kako ćemo ga dočekat, ne mora doć.

Škiljo koji je nabavio otarak i najviše se zalagao za njega, sada je pokušavao ublažiti situaciju kompromisnim rješenjem, da se otarak pokloni, ali ne javno. Jakša nije htio ni čuti za takvu pogodbu. Svi prisutni uvjeravali su ga da treba popustiti i da bude kako traži drug Milutin. Jedino je Ana samo šutjela. Kad je Milutin rekao da otarka neće biti i da više nema rasprave o tome, Jakša mu je odgovorio:

– Ti si jedan bezobrazni balavac koji nama neće određivat! Otarak će bit!

Izbila je žestoka svađa u kojoj Jakša nije bio spreman odstupiti ni pedalj. Na kraju je mladi nadobudni Milutin rekao neka to pitanje ostane otvoreno, pa će se još vidjeti. Nakon toga tražio je neka netko kaže, ali kratko, program i sadržaj priredbe. Ana je uzela riječ:

– Prvo će školski zbor otpjevati *Internacionalu*.

– To je u redu.

– Nakon zbora, upravitelj škole, drug Jure Lišić, pozdravit će sve prisutne i održati govor. Poslije njega govorit će drug Vladimir Bakarić.

– To je u redu. Nemam nikakvih primjedbi.

– Kad drug Bakarić završi svoj govor, ugasit će se svjetlo.

– Ne može!

– Zašto ne može? – skače odmah Jakša.

– Iz sigurnosnih razloga. Hoćete vi odgovarati ako se što desi?

– Ti se ne sekiraj. Ja ću odgovarat. Ništ se neće desit, a Bakarić, ako se boji, ne mora doć. Svetlo će se ugasit kako je Ana zamislila.

Milutin je opet morao ustuknuti. Pitao je je li sadržaj u redu. Javio se Jure.

– Ja sam pročitao sadržaj i mislim da je sve previše općenito. Malo se spominje NOB, revolucija, drug Tito, socijalizam i socijalističke ideje.

– Da li biste mogli, drugarice Ana, učiniti korekcije koje predlaže drug Lišić?

– To bi bilo jako nezgodno, jer je sve već ovako naučeno, pa bi možda došlo do grešaka i zabuna.

Milutin Aleksić se na samo jedan smrknuti Jakšin pogled složio da se tekst ne treba mijenjati.

– Pregledajući tekst, ja nisam našo ništ reakcionarno, al za ostalo ne odgovaram. Oni spominju nekake skele, prozirna platna, seljačka kola i baklje. Ja s tim nisam upoznat i nek svi znaju da, ako tud nešt ne bude u redu, ja nisam kriv – rekao je Jure skidajući sa sebe odgovornost za eventualne ideološke propuste.

– Ima li tu spornih pitanja? – upitao je Milutin mekim tonom.

Jakša je odmahnuo glavom, a Ana je slegnula ramenima i rekla uvjerljivo:

– Nema.

Nakon razgovora o jelu i ručku gdje nije bilo nikakvih dvojbi, šef je protokola zaključio da su sve dobro zamislili i organizirali. Na odlasku se sa svima rukovao, rekavši Jakši da se ne ljuti i da će sve biti dobro. Jakša nije mogao sakriti pobjednički smiješak.

Ana je s Mladenom dogovorila određena iznenađenja, a ubačene su i neke njegove ideje. Bilo je puno stihova i pjesama koje je on pronašao i predložio. Tajanstvenost u vezi s rekvizitima i režijom povećala je zanimanje za cijelu svečanost, tako da se u predvečerje Prvog maja u dvorani skupilo puno gledatelja, a došli su i uvaženi visoki funkcionari. Ani je bio zanimljiv Vlado Dionić. Nije ga zaboravila.

Kad se otvorio zastor, na pozornici je bio zbor. Složno je zapjevao pjesmu koju većina prisutnih nikad nije čula:

*Ustajte, prezreni na svijetu,
Vi sužnji koje mori glad.
To razum grmi u svom letu
Strah u ognju bukti sad.
Prošlost svu zbrišimo za svagda,
Ustani roblje, diži se.*

*Sav svijet iz temelja se mijenja
Mi nismo ništa, bit ćemo sve.
To će biti posljednji i odlučni teški boj,
Za Internacionalu sloboda zemlji svoj.*

Nakon otpjevanje *Internacionale* Jure je uz tradicionalno zamuckivanje čitao referat o Prvom maju koji mu je po starom običaju napisala Luca. Čim se pojavio, netko mu je iz publike dobacio:

– Lako je govor napisat. Teško ga je pročitat.

Te su ga riječi malo zbunile, ali je krenuo, nastojeći sakriti tremu.

Drugarice i drugovi!

Sakupili smo se ovde da pozdravimo nama najdražeg gosta druga Vladimira Bakarića.

Bakarić se ustao i mahnulo publici koja mu je pljeskala.

Udarničkim radom pri izgradnji našeg doma došle su do izražaja ogromne stvaralačke snage koje su latentno postojale kod naših građana u našem selu, jer su oslobođene kapitalističko-eksploatatorskih okova. Udarništvo i dobrovoljni radovi naše omladine imali su veliki značaj pri ovoj izgradnji, ali će imati i ubuduće pri izvršenju našeg petogodišnjeg plana. Udarništvo može biti ostvarivo samo u zemlji u kojoj narod ima vlast u svojoj ruci, u zemlji gdje se ne radi za profit pojedinca, već za potrebe naroda, u zemlji koja ide k socijalizmu i gdje je izvršena nacionalizacija svih proizvodnih sredstava. Biti udarnik znači imati visoku svijest i dati sve od sebe u korist čitavog naroda. Udarništvo ima značaj stvaranja više plodova za narod, za radničku klasu, za seljaštvo i za našu narodnu inteligenciju.

Naša vlast, to jest narodna vlast, vaša vlast. Svi mi koji smo izabrani da rukovodimo imamo želju da istrajemo na putu na kome se nalazimo da bismo mogli voditi naš politički život kako su željeli i oni koji su se borili za ovu današnjicu, a kojih više nema među nama. Mi hoćemo da u novom socijalističkom društvu svatko tko radi bude prema tome i nagrađen i da može živjeti životom dostojnim čovjeka. Kroz plansku privredu stvaraju se takvi uslovi da obični ljudi mogu živjeti visoko kulturnim životom. Kod nas je kriza nemoguća. Neka živi naš radni narod, radnici i radnice, seljaci i naša narodna inteligencija. Živio drug Tito! Smrt fašizmu – sloboda narodu!

Poslije Jure riječ je uzeo Vladimir Bakarić:

Drugarice i drugovi!

Ovih dana praznuju naši narodi svoj najveći praznik, praznik socijalističke zemlje – Prvi maj. On će osvanuti ove godine ljepši i radosniji za sve nas zbog toga što je u godini olakšanja naših dosadašnjih ogromnih napora, u godini kada su ti naponi već najvećim dijelom realizirani u najdragocjenijim, za našu zemlju izgrađenim fabrikama i objektima od kojih već mnogi rade i proizvode za potrebe naših građana. S ponosom će se naši radni ljudi toga dana osvrnuti na teški, ali slavni pređeni put u svojoj socijalističkoj izgradnji. S ponosom može toga dana naša Narodna omladina kazati da je u teškom periodu dostojno zastupala mladu generaciju naše zemlje, da je u socijalističkoj izgradnji pokazala sjajne primjere radnog heroizma i dala svoj bogati prilog zajedničkim naporima naših radbenika. Mnogi i mnogi objekti stvoreni rukama naše omladine nisu samo njen ponos, već su i ponos svih građana nove socijalističke Jugoslavije. Oni će ostati kao trajan spomenik radnog heroizma naše omladine.

Povodom ovog velikog praznika – Prvog maja, ja stavljam na srce našoj omladini da i dalje gaji svoje radne tradicije koje su u prošlom periodu dale tako sjajne rezultate i ponijele ime naše omladine širom svijeta. Želim da svi novi i novi naraštaji stalno slijede stope omladinaca i omladinki na izvršenju našeg grandioznog projekta koji potpuno preobražava lik naše zemlje. Neka naša omladina i u tome posljednjem naporu učestvuje sa svojim mladenačkim poletom.

Divim se vašem izgrađenom novom Domu kulture i proglašavam ga otvorenim. Vašoj mladoj generaciji želim svestrani napredak i radostan život.

Čestitam vam Praznik rada – Prvi maj. Živjela Federativna Narodna Republika Jugoslavija!

Oba su govornika stajala ispred zatvorena zastora tako da je Ana mogla pripremiti scenu za svoj recital, koji je za nju bio najvažniji dio proslave.

Na sredinu pozornice postavljena su žuta svatovska seljačka kola i na njih je pričvršćeno šest baklji koje su simbolizirale šest republika Jugoslavije. Stražnji je dio pozornice bio odvojen prozirnim platnom i iza njega se nalazila visoka zidarska skela na kojoj je ležao mladić s trorogom partizanskom kapom i šokačkim odijelom u kojem se isticao pršnjak s ogledalcima. Kad se nakon političkog govora otvorio zastor, u potpunom su mraku gorjele samo baklje. To je bilo iznenađenje.

U tami je protrčalo nekoliko momaka i uz pucnjeve iz prave puške M-48 jedan je mladić uz snažan krik pao glumeći da je pogođen i ubijen. Poslije je sve utihnulo. Upaljena su sva svjetla. Izašla je djevojka odjevena svečano građanski, stala uz rub i recitirala glasno da se čuje svako slovo:

*Sve što se rađa, grob u sebi nosi
I svoju zoru i prolaznosti prah,
A mjesec kad se nad selom nasmije
Nije me više kao prije strah.*

Djevojka je ostala na pozornici stojeći kao ukopana, a s druge strane došla je žena u crnini noseći križ. Progovorila je tužnim glasom:

– Srce moje jedino, mamino, teretu moj najteži, eto tebe doma, eto tvojeg urlaba zadnjeg bečarskog. Cura te čekala.

Zatim je počela naricati:

– Prokleti bili ubojice! Idite u muke paklene! U pako idite dabogda! Prokleti bili, kuga vas napala, kolera vas spopala, poplava vas progutala, u more pakleno propali s tim mašingeverama! Da Bog da matere ne plakale za vama, suze ne pušćale, kapi duše dabogda ne istiskale, kad su srca vaša od tvrda kamenja.

Žena je za čas ušutjela brišući suze i milujući križ. U publici se u mukloj tišini čulo šmrcaje, jer neki nisu mogli ne zaplakati. Žena je nastavila šapćući:

– Šutite. Ušutite. Šutit treba, on je mrtav, šutit treba. Joj, mati moja, mati moja, moje jedino! Šutite, njega zovem, njega više nema. Odneli ga. Njega nema. Srce moje puknit oće, njega nema, sina jedinog...

Pozornica je iza ovog monologa opet bila zamračena. Govorile su samo baklje na kolima. Mladić na skeli bio je osvijetljen baterijom, te je kroz prozirno platno izgledalo kao da je na nebu. Progovorio je sablasnim glasom:

– Ako ti suze pomute vid i rane potamne lice, ne traži, majko, groba moga. Slobodna zemlja živ je lik mrtvoga sina tvoga. Ja slobodu nisam dočeko. Mene, tvog Matu, momčinu od dvadesetdvi godine, ubili su podmuklo. Kugle su me pogodile u leđa, probile štrikanu reklju i pršnjak s ogledalcima na kojima sam se ogledao i namješto kapu. Pogodile su me pokraj mladeža po kojem si me škakljila poljupcima, dok si me kupala u koritancetu ko svog jedinca i ranitelja. A prije dvadesetdvi kad si me majko rodila...

Svirači s tamburama počeli su svirati laganu, rastegnutu slavonsku pjesmu, a pozornica se postupno osvjetljavala i na nju je došao kosac mašući kosom kao da kosi žito. Za njim je mlada snaša srpom rukovetala. Na drugom su kraju pozornice dvojica drvosječa rezali drvo velikom ručnom *testerom*, a iza njih je kovač čekićem kovao željezo. Jedan je seljak u kola nosio vreće i odnosio zapaljene baklje, a tu je bio i pastir sa psom koji je čuvao stoku.

Istodobno, dok svatko radi svoje, djevojka s ruba pozornice govorila je stihove:

*U travi se žute cvjetovi
I zuje zlaćane pčele.
Za sjenatim onim stablima
Krupni se oblaci bijele.*

*I nebo se plavi visoko
Kud nečujno laste plove
Pod brijegom iz crkvenih krovova
Podnevno zvono zove.*

*A dolje iza tih krovova
Zlatno se polje stere
Valovito, mirno i spokojno
I s huma se humu vere.*

*Vedro nebo, vedro čelo,
Blaga prsa, blage noći,
Toplo ljeto, toplo djelo,
Bistre vode, bistre oči.*

*Žanju srpi, mašu kose
Djed se žuri snope broji
Škriplju vozi, brašno nose
Snaša preduć malo doji.*

Malo prije pretposljednje kitice pred publiku je došla žena koja je u početku plakala za sinom, sada obučena u vezenku i oplećak. Nosila je tek rođeno dijete. Gledala je blaženo u njega i uživala smješkajući se. Počela je dojiti dijete. Tada se pozornica ponovno zamračila, a osvjetljen je bio samo njezin poginuli sin. On je opet progovorio sablasnim tonom:

– Kad smo bili deca, igrali smo se ringe-raja. Ja, Franja, Mara, Tuna, Kata, Stipa, Mirko, Nada, Branko...

Pozornica se osvijetlila. Došla su mala djeca držeći se za ruke i zapjevala:

*Ringe, ringe, raja,
Puna zdela jaja,
Došo čika Paja
Pa razbio jaja.
Jedno jaje muć
A mi djeca čuč.*

Djeci je prišao starac s korpom jabuka.

– Ko prvi do mene, dobi nešto od mene! – povikao je djed iz sveg glasa i mališani su potrčali prema njemu.

– Kako se ti zoveš? – upitao je djevojčicu koja je bila prva.

– Kata – odgovorila je ona brzo.

– Šta ćeš ti, Kato, bit kad narasteš?

– Ja ću bit kad narastem princeza i dama!

Starac joj je dao jabuku, a zatim se obratio drugoj djevojčici.

– Kaži ti meni, Maro, štaš ti bit kad narasteš, pa ću i tebi dat jabuku.

– Ja ću bit mama.

– Mirko, štaš ti bit?

– Ja ću bit kada narastem kralj – rekao je najviši dječak.

– A ti, Mata, oš bit sluga, il kralj?

– Neću bit ni sluga, ni kralj! – odvratio je osorno dječak i nastavio:

– Ja bi volio da svi budu sretni.

– Kako sretni?

– Tako. Da ne bude ni sluga, ni kraljeva, nego da svi budu jednaki. I da bude pravda. Ja ću se kad narastem borit da svi ljudi na svitu žive u sreći i blagostanju. Daću život za pravdu.

– Neš dat život! – suprotstavila se Mati djevojčica Kata.

– Ma nemoj! – odvratio je on.

– Zakuni se ako smiješ! – rekao je mali Stipa, na što je Mata izgovorio zakletvu:

– Kunem se da ću dat život za pravdu.

Poslije ovih riječi svi su se uhvatili u kolo i još jednom otpjevali i otplesali *Ringeraja*. Tada se sa stropa javio Matin duh:

*Ima li zemlje ljepše od sna garavih dječaka?
Ima li put preko svih voda iznad oblaka?
Ima li pjesme što se u ognju ne rodi?
Ima li zemlje u kojoj čovjek ne sanja o slobodi?*

*Malo kamena i puno neba.
Bez kruha možda, bez slobode nikad.
Ponos je mrijeti da drugi žive,
Da stanu duge kolone sive.
Da teku vode, da trave rode,
Da bude sunca i slobode.*

U mraku omladinci su nosili baklje, a školski je zbor pjevao:

*Padaj silo i nepravdo,
Narod ti je, narod ti je suditi zvan.*

*Bjež' te od nas noćne tmine,
Svanuo je, svanuo je i naš dan.*

*Pravo naše ugrabljeno
Amo natrag, amo natrag dajte nam.*

*Ne date li, ne molimo,
Uzet će ga, uzet će ga narod sam.*

*Kud narodna vojska prođe
Sretna će se, sretna će se zemlja zvat.*

Djevojka koja je recitirala kao pripovjedač, nastavila je vedrim glasom:

*I opet travanj, zelen travnjak, kad višnje procvjetaju.
Evo me, evo, sviralo svijetla, sunce u zavičaju.
Kako si družo? Miluje me vjetar, zove i kosu mrsi.*

*Jablani, jablani, visoki jablani u istom redu na podvornici.
Kladim se kad tako vijećate živo, i vi ste danas odbornici.*

*A vrba, stidljiva djevojka moja, čuva li vjerne riječi za me?
Hoću li vidjeti svoje ime urezano u njeno rame?*

*Umuče bitka. Ognjištu svome vraća se ratnik mladi.
Umjesto puške, alatku prima, slobodnu kuću gradi.*

Počinje udarnički rad. Omladinci i omladinke krampaju, zidaju, tovare
i voze kolica, a zbor pjeva pjesmu radu:

*Drugarska se pjesma ori,
Pjesma koja slavi rad.
Srce gromko nek nam zbori:
Da nam živi, živi rad.*

*Podignimo uvis čela
Mi junaci rada svog,
To su naših ruku djela,
Da nam živi, živi rad.*

U seljaka srp i čekić...

U pozadini se pojavila maketa sagrađene kuće i tvornice, a recitatorica je progovorila:

*Tragove tenka na plodnoj njivi, brazda za brazdom briše.
Prosuto sjeme budi se, klija, miju ga tople kiše.
Fabrika svirnu, zadimi odžak, veselo točak leti,
U tami krenu rudarski pijuk, pođoše vagoneti.
Čitava zemlja moćan stroj, složno se krenu u novi boj.*

U dijalog se uključio Matin duh:

*Ne traži, majko, groba moga,
Slobodna zemlja živ je lik
Živoga sina tvoga.
Ja sam izvršio zakletvu iz djetinjstva,
Dao sam život da svi ljudi budu sretni.
U ovoj zemlji vladat će pravda,
Više nikad neće biti sluga i gospodara.*

Dopunila ga je recitatorica stihovima:

*Rasti sretna pod suncem, rasti u jaslama dječjim,
Rasti i cvjetaj zemljo radnih ljudi.
I neka mir nad tvojim poljima vlada,
Mir tvojim lađama na pučini i tvome danu što se vedar budi.
Rasti sretna da svi narodi vide, sa strana svih, sa juga i sjevera,
Kako se rađa, kako se voli, kako se brani zemlja proletera.
I nek mir nad tvojim ljudima vlada,
Mir tvome rudaru i tvome rataru, mir graditelju i tvome čuvaru,
Mir tvojoj sreći u vodi i u zraku
U pjesmi strojeva i u sjaju žita.
Rasti i cvjetaj pod zvijezdom slobode,
Pod rukom partije i pod srcem Tita.*

*Lijepa si, zemljo moja i skladna ko vodarica s krčagom na glavi.
Bijela stada i lađe na pučini i zuj pčelinjaka i ulje maslinika.
Volim tvoje svijetle pjesme i tužne u kojima me majka zibala,
Svjetlost tvoju, ovo proljeće što je moralo doći,
Proljeće tvoje i naše s traktorom preko njiva.
Lijepa si, zemljo moja, kao sloboda,
Kao oči tvojih junaka što i preko smrti gledaju.*

Svirači su zasvirali neku nepoznatu opernu ariju. Na pozornicu dva mladića donose stol i stolicu. Dolaze svi udarnici i presvlače se. Mladić Mirko, koji je kao dijete htio biti kralj oblači odijelo i kravatu, sjeda za stol i počinje telefonirati. Djevojka Kata se preoblači u kratku suknju. Skida opanke, baca ih i gazi nogama prijašnje odijelo. Obuva štikle, te sjeda za stol i tipka na pisaću mašinu. Mirko zavaljen u fotelju više u slušalicu:

– Sami rešite problem! Ne mogu doć! Prezauzet sam! Zdravo.

Spušta slušalicu, odguruje telefon i iz ladice vadi bunt stodinarki. Stavlja ih sebi u džep, a zatim uzima narukvicu i stavlja ju djevojci-tajnici na ruku. Ona mu sjeda u krilo. Maze se.

Ostali postaju socijalistički radnici. Traljavo nešto prenose amo-tamo, dodaju jedan drugom prazne kutije i usput piju i razbacuju ispijene boce. Nakon toga dolazi najvažnije. Direktor Mirko, nesuđeni kralj, i tajnica Kata, princeza i dama, sjedaju u kola, žuta svatovska, a radnici vuku i guraju ta paradna kola vozeći ih u krug po pozornici. "Kočijaš" zamahuje kandžijom, a upregnuti *konjotrudbenici* ulažu veliki napor da bi se kola kretala. Svirači jednolično sviraju.

Publika je zapljeskala od srca. Jure i Škiljo su se počeli ispričavati kako za ovo nisu znali, a Bakarić je šutio i pratio s neodređenim izrazom lica. Zanimalo ga je što će dalje biti.

Kola s birokratima izvučena su izvan pozornice, a glazba je prestala. Opet se pojavio Matin duh na stropu i započeo dijalog s djevojkom-pripovjedačem:

*Za svjetsku slavu dao sam glavu.
Mirko je postao kralj nevaljali.
Sve je loše, dan je siv.
Zato je bolje što nisam živ.*

*Oni što se zaklinju i što izvršavaju svoje zakletve
ne postaju ni sluge ni kraljevi. Oni su na nebu.*

Poslije svake zime dolazi proljeće. Iza svake jeseni dolazi zima.

*Sve što se rađa, grob u sebi nosi
I svoju zoru i prolaznosti prah,
A kad se mjesec nad selom nasmije
Nije me više kao prije strah.*

*Sigurno će opet doći
i historijom proći
borci za sreću
i jednakost veću.
Neki će za slavu
ostati kraći za glavu.*

*Ološ će
vladati
kratko,
slatko.
I fotelju će
izgubiti
svatko
glatko*

Poslije svake jeseni dolazi zima, a poslije zime proljeće.

Svirači su zasvirali valcer, a parovi momaka i djevojaka zaplesali držeći knjige u rukama. Na sredinu pozornice, ispred plesača, došli su djevojka i mladić noseći velike slike Tita i Bakarića. Glazba je prestala, plesači su stali gdje je tko bio, a recitatorica je glasno progovorila:

*Nаш vijek će proći, otvorit će se arhivi
i sve što je bilo skriveno od nas,
što u povijesti od laži živi,
pokazat će slavu i užas.*

*Bogova raznih potamnit će lik.
Koliko bijede skrivao je vijek!
A onaj što je bio zaista velik,
ostat će velik zauvijek.*

Dvoranom se prolomio pljesak koji dugo nije prestajao. Ana je cijelo vrijeme bila iza pozornice, vodeći računa o tisuću detalja. Htjela je da sve bude besprijekorno, a pomagao joj je Mladen, naročito oko rekvizita i postavljanja i promjena scene. Trebalo je, također, paziti na paljenje i gašenje svjetala, paljenje i nošenje baklji, osvjetljavanje baterijom Matinog duha, preoblačenje i šminkanje.

Kad je završilo, Ana je prošla kroz izlaz iza pozornice i došla ispred doma kako bi čula mišljenje publike. Svi su bili oduševljeni.

– Samo da je bilo duže – rekla je jedna obična nepoznata žena, što se Ani najviše svidjelo. Zanimljiv je bio i komentar jednog seljaka u štrikanoj reklji:

– Glupani su na vlasti. Uvijek. Čuvaju znanje i tajne od naroda. Narod ne smije doći do znanja. Sami sebi grade spomenike i pevaju falopojke. Ubijaju pametne i poštene. Da je Ferda Pavošić živ, sve bi bilo puno bolje.

– Nikad neće biti bolje. Da se svi slože, moglo bi se dosta toga promijeniti, ali teško se možemo složiti. Ferdu su ubili zato što je bio pametan i dobar – dodao je stariji čovjek. Netko ga je dopunio:

– Najveći problem svita je u tome što su budale tako sigurne u se, a mudri su ljudi puni sumnji. Glupost je da drugima upravlja najko ne zna sam sa sobom upravljati, a to je kod nas.

– To je svagdi i uvijek – dobacila je jedna žena pomalo svađalački, a druga joj je pomirljivo biblijski protumačila:

– Šumska stabla zaželila su imati kralja. Nijedno stablo koje je nešto vridilo nije tlo vladati nad drugima. Maslina je bila ponosna na svoje ulje,

smokva na slatke plodove, loza na grozdove i vino koje ljude kripi i veseli. Kad ni jedno vridno stablo nije tilo vladat, vlast je priuzeo trnoviti, beskorisni glog. I odma je pritio svakom ko mu se nije tio pokorit.

– Nesposobni vole vladat – dopunila je treća žena, te nastavila:

– Ko god nešto zna dobro radit, ponosi se svojim radom i njegovim plodovima i neće se tog odreć radi vladanja. Za vlasti hlepe najviše oni koji se drukčije ne mogu dokazat. Taki ni vladat ne znaju.

Zanimljive izjave u mraku parka gdje je izgorjela žandarmerija izgovarali su ljudi koje do sada Ana nije ni čula, ni vidjela.

– Vlast kočijaši narod. Tako nas i treba. Nismo bolje zaslužili.

– Svaka vlast kočijaši. Za pedeset godina bi' će i gorje.

– Škiljinica je izula opanke i obula štikle.

– Bilo bi jako korisno da je i Bakarić čuo glas naroda. Dobro bi mu došlo.

Anin recital potaknuo je narod na razmišljanje. Dobroj većini se nije išlo kući, već su u grupama vodili žučnu raspravu. Ana je u mraku naslonjena na spomenik Ferdi Pavošiću prisluškivala. Divila se pameti naroda koja je bila sveobuhvatna. Zakonitosti netrpeljivosti slušala je s posebnom pozornošću. Iz tame su navirale mudre riječi nepoznatih ljudi:

– U svakom ratu između država i naroda, ili bilo kojem sukobu između grupa ljudi, pa i u tučnjavi nogometaša dvaju sela, bar je jedna strana negativna, a puno puta i obje. Ratnici najčešće ne vide svoju zabludu, već se bore za pobjedu zaslijepljeni ideologijom, vjerom ili nečim drugim. Pozitivnim je pojedincima u ratobornim grupacijama teško. Pojedini ljudi ili društva pozitivni su dok su potlačeni, a kad dođu na vlast, postaju negativni koliko god im prilike dozvoljavaju. Primjeri su crkva i vjerske frakcije, đaci u razredu i na školskom dvorištu, funkcionari i birokrati u državnoj upravi, te narodi porobljivači. Đaci će prepisivati zadaću, ako mogu, birokrati će krasti dok ih se ne strpa u zatvor, funkcionari će ubijati da bi se održali na vlasti, popovi će propovijedati jedno i raditi drugo, a Napoleon i Hitler su osvajali države i carstva dok nisu slomili vrat. Ne može se fino doći na vlast, niti pošteno vladati služeći narodu, osim u bajkama. Agresivna politika koja dovodi do promjene vlasti privlačna je za siledžije i budale koji prvo uništavaju protivnike, a kad njih nestane, obrušavaju se na svoje koji ne misle ludo i ne rade naopako.

– Hrabri i poštteni, ali i rijetki pojedinci koji se iskreno i nesebično zalažu za proklamirane ideale bivaju na ovaj ili onaj način razapeti na

križ poput Isusa Krista i pobjedu prisvajaju ulizice i kukavice izvitoperujući svetinje. Stare izrabljivače zamjenjuju novi, još gori. Slično je i u obitelji. Negdje jedan član žrtvuje svoj život i sreću za blagostanje, pa i bančenje svojih najbližih, najmilijih, najčešće sinova. Efekt žrtvovanja pretvara se u suprotnost priželjkivanog. Raskalašeni željeni sinovi postaju propalice.

Živu i poučnu narodnu raspravu u tami lijepog parka prekinula je glasna psovka iz mraka:

– Jebem majku Bakariću i Titu.

Odmah je nekoliko ljudi potrčalo u smjeru iz kojeg su dolazile uvredljive riječi kako bi identificirali prekršitelja. Za takve incidente dobivalo se obično dva mjeseca zatvora.

Ana je prisluškujući iz mraka uspjela još čuti da je sve na priredbi bilo odlično zahvaljujući lijepoj i vrijednoj učiteljici iz Rume. Prije nego što je do nje doprla informacija da ju traži Šima Dabić, primijetila je Brankov veliki motor pred birtijom. Sjetila se nakratko i sina. Znala je da je dobro, te se vratila u dvoranu. Bila je prezadovoljna komentarima koje je čula, ali se bojala mišljenja "guzičara".

Za vrijeme predstave u prvom redu, pokraj Bakarića, sjedio je Jure, a kraj njega Škiljo. S druge je strane bio Vlado Dionić i vinkovački funkcionari. Jakša se nalazio na kraju reda i jedva je Bakariću i ostalima pružio ruku. Anin je Branko i ovaj put dežurao sam za svojim stolom u birtiji, a ni Stevo nije bio na otvorenju doma, jer ga nitko nije pozvao.

Jure je stalno Bakariću nešto objašnjavao i bilo ga je smiješno vidjeti kako gleda više u gosta, nego u glumce. Nakon scene s kolima počeo se ispričavati da mu je to promaklo, te se odmah uhvatio kritike recitala.

– Premalo ima socijalističkih elemenata, NOB se uopće ne spominje, Tito i partija su se čuli samo jednom. Meni nije jasno čijoj vojski je pripado poginuli mladić. On je mogo bit Kinez il Japanac, a mogo je živit i prije sto godina.

Škiljo je dopunjavao Juru, a Vlado Dionić oprezno je šutio. Nije se htio zalijetati u ocjenjivanju recitala koji mu se sviđao. Neki dijelovi su i njemu sporni. Neprihvatljivo je da radnici vuku kola i da istaknuta omladinka baca opanke u kojima je odrasla i sjeda u krilo neodgovornom rukovoditelju s kandžijom, iako nažalost postoje i takvi slučajevi. A nisu baš ni rijetki.

Bakarić je zagonetno šutio. Pitao je samo, kad se krenulo van, tko je sastavio i uvježbao predstavu.

– Jedna mlada učiteljica. Ona nije odavde. Nama je poslana iz Rume – odgovorio je spremno Jure.

– Da li bi ju mogao vidjeti i s njom razgovarati? – pitao je Bakarić, nakon čega je Šima Dabić pošao u potragu za Anom. Ana se iznenadila i uplašila čuvši da ju treba drug Vladimir Bakarić. Bojažljivo se približavala, dok su je svi promatrali nekim zagonetnim pogledima. Nitko se nije usudio s njom rukovati i izraziti joj divljenje. Bakarić je prvi pružio ruku i čestitao. Izjavio je da još nije vidio tako dobar scenski nastup amatera. Tada je nastalo naguravanje u rukovanju s Anom i hvaljenje njezinog umjetničkog ostvarenja.

– Da li je profesionalna glumica ona žena što je glumila majku poginulog? – zanimao se prvi čovjek Hrvatske.

– Ne, to je supruga jednog našeg zadrugara. Radi na govedarskoj farmi. Muze krave – rekla je skromno Ana.

Tada je Ani prišao i Vlado Dionić. Rukovali su se.

– Čestitam! Bilo je izvrsno! – rekao joj je. Poljubio ju je i ona se zacrvenjela. Ni sama nije znala tko ju je pozvao na večeru, a potpuno je zaboravila na Branka i Mladena.

Nitko nije imao pojma koliki je bio Mladenov doprinos ukupnom uspjehu. On je osjećao da sad Ana za njega ne mari, već uživa u čestitkama onih koje je u recitalu kritizirala. Ali svejedno se radovao zbog njezina trijumfa. Nije mu palo na pamet ulagivati se karijeristima koje prezire pa se nakon zatvaranja zastora prihvatio posla. Sa Zvrkanom i trojicom prijatelja skupljao je rekvizite s pozornice i odvezio ih po selu vlasnicima. Namučio se s dijelovima rastavljenih seljačkih kola i sastavnicama zidarske skele.

Ana je za vrijeme objeda primijetila da su se uvaženi funkcionari šalili sa svojim kolegicama uspoređujući ih s tajnicom što je na pozornici sjedila u direktorovom krilu i vozila se u svatovskim kolima. One su njima odgovarale da ih točno podsjećaju na glumca iz predstave koji je kočijašio i mahao kandžijom.

Na proslavi otvorenja doma bilo je i onih koji su bili nezadovoljni što je sve uspjelo kako je Ana zamislila. Luca, fešterica i predsjednica AFŽ-a tražile su zamjerke i međusobno se uvjeravale da je igrokaz trebalo napraviti potpuno drugačije. Mira je čestitala Ani dosta suzdržano.

Mladen nije mogao sutra ne naići kod Ane.

– Znala sam da ćeš doći – rekla je.

Sjeo je na dvosjed, a ona pokraj njega. Zagledali su se dugo jedno u drugo, a zatim bez riječi istovremeno primaknuli usne.

On je uzbuđen, ona gori. Dodiruju im se bedra. Ona još jednom ljubi polako, nježno, a on, poslije čarobnog, u životu najljepšeg poljupca postupno dolazi k sebi i polagano ju grli oko struka. Obuhvaća rukom njezine bokove i ponovno ju ljubi. Prestaje disanje. Anine ruke obavijaju se oko Mladenova vrata. Usne su im spojene, a oni nesvjesno stežu jedno drugo svom snagom, želeći da trenutak ljubavi traje vječno.

– Jel ti lijepo? – šapće Ana.

Požar stasti zahvatio je Anino tijelo i vatra ljubavi gori cijelim njezinim bićem. Krv joj ključa i ljubi ga punim ustima žarom žeravice toplije od usijanog željeza na nakovnju. Pohlepno, nezasićeno, brzo, kao da se boji da usne ne pobjegnu. Zatim se odmiče.

Gledaju se i šute. On joj miluje ruke, bedra, koljena, listove nogu. Zaliježe na dvosjed i nju povlači na sebe. Noge su im izmiješane. Ona je na njemu.

– Može netko naići – kaže Ana odjednom, ali ne mijenja položaj. On duboko uzdiše, a zatim ju nastavlja uporno ljubiti po vratu i iza uha. Ona uživa, ali ipak šapće:

– Sad moraš ići!

Ustaje žurno, pomalo panično i sjeda na svoje mjesto za stolom. On na dvosjedu zavaljen sretno prede i uživa dok ju gleda zapaljenu. Bez žurbe se diže i staje ispred nje. Prilazi joj i ljubi ju preko stola. Jedanput, dva puta, deset puta. Kreće prema izlazu i vraća se. Opet poljupci i čvrsti stisak. I opet polazi prema vratima i ide natrag.

– Sad stvarno idem – kaže, te konačno otvara vrata. Vani nema nikoga i on se ponovno okreće. Na zadnjem su se odlasku dugo gledali kroz odškrinuta vrata.

Oboje su o neplaniranoj avanturi kasnije puno sanjali. Predivan doživljaj ne bi mijenjali ni za kakvo bogatstvo, niti za slavu, a ni vlast. Činilo im se da na svijetu ne postoje sretniji čovjek i žena od njih dvoje.

Mladen je cijelu noć smišljao na koji će način sutra usrećiti Anu. Jedva je dočekao jutro i trenutak kad ju je ugledao kako ulazi u praznu školu. Došla je puno prije početka nastave i ostalih, a on se odmah došuljao, tiho pokucao i polako otvorio vrata njezine učionice. Sjedila je za katedrom, sjećala se lijepih trenutaka i maštala o budućima.

– I sad sam znala da ćeš doći – zacvrkutala je.

Oboje su pogledali u rođendansku ružu koju je ona donijela iz zbornice u svoj razred.

– Predivna je – izjavila je i brzo ga *cmoknila*.

– Idemo danas kod zlatara. Želim ti kupit nešto – direktan je i energičan Mladen.

– Lud si! Lud si! Baš si lud... Stvarno si lud! – ustreptalo ponavlja Ana nakon njegove iznenađujuće ponude.

– Znam. Sigurno bi se naljutio da mi je to kazo neko drugi – ležerno odvraća on shvaćajući uvredljive riječi kao kompliment.

Ana ga hvata za ruku kao dijete i uvodi u zbornicu, pa u susjednu, upraviteljevu sobu. Ostavlja odškrinuta vrata. Obavija ruke oko njegovog vrata. Spajaju im se usne, a zatim od grčevitog stiska prestaje disanje. Mladen zavlači ruku ispod bluze. Nježno miluje голу kožu na leđima. Ona otkopčava dugmad bluze, a on odmiče grudnjak. Prvi put joj vidi grudi.

Ana je gola do pasa. Preljepa je, posebno ženstvena. On ju gleda otvorenih usta, a zatim ljubi svuda. Navalio je na jednu dojku kao da ju želi pojesti. Drugu mazi rukom.

– Može netko naići! – kaže Ana odjednom i energično se izmiče. Nevjerojatno brzo zakopčava bluzu. Mladen se uživio u igri s grudima i ne može se smiriti. Nastavlja ju cjelivati po ramenima i vratu. Raskopčava svoju košulju i ona prihvaća inicijativu. Miluje ga usnama po prsima, igra se maljama. On nesvjesno prebire rukom po njezinom trbuhu.

– Netko lupa na prozor zbornice – čuje odjednom Ana. Opet popravljajući odjeću i prilazi prozoru. Vani je kolegica Mira.

Mladen se ne može smiriti i nastavlja s nježnostima. I Ana je uzbuđena, ali se kontrolira.

– Treba biti normalan kad dođe Mira – kaže i ne da mu više da ju dira.

Kad je Mira ušla, Mladen je pokušao glumiti ljutitost, ali mu se lice žarilo i govorilo suprotno. I Anine su oči sretno blistale. Mira nije bila radosna zbog njihove sreće, ali oni to nisu primjećivali.

Malo poslije su Ana i Mladen izašli zajedno van uz dogovor da će popodne ići zlataru. Kad su krenuli tamnim hodnikom škole, Mladen je ponudio Ani ruku i ona ga je intimno uhvatila ispod pazuha. Privila se uz njega i bili su presretni. Tih nekoliko koraka pripadali su jedno drugom i sjećat će ih se valjda dok su živi. Osjećali su se kao muž i žena, kao vjenčani koji će do groba živjeti u dobru i zlu. Kroz park su morali hodati razdvojeno. Pokušavali su pri susretima s poznanicima sakriti svoju zaljubljenost.

Popodne u Vinkovcima, kad su se približavali zlatarnici, Ana je iznenada upitala:

– Zašto mi hoćeš kupiti dar?

– Oću da imaš od mene jednu uspomenu – odgovorio je Mladen nespretno, a ona je spremno rekla da voli bijelo zlato.

Kad su ušli u radnju s nakitom, jedna grupica djevojaka birala je nakit i oni su strpljivo čekali.

– Izvolite – obratio im se zlatar.

– Trebali bi neki prsten ili broš ili... – izgovorio je Mladen nekim umjetnim glasom nepoznatim i njemu samom.

– Ali od bijelog zlata – dodao je zbunjeno.

Zlatar je izvadio jednu tablu s prstenima, drugu s broševima i treću s narukvicama.

Pokazivao im je najljepše primjerke.

Ana je pažljivo birala, usput probajući na sebi. Mladen je sa strane smireno promatrao i čekao njezinu odluku.

– Jeste li vi muž i žena? – upitao je prodavač.

Ana je pocrvenjela, a Mladen se zadovoljno nasmiješio. Pogledali su se i ona je odgovorila da su prijatelji.

– Je li to za vas? – upitao je zlatar Anu.

Oboje su se našli u neugodnoj situaciji. Mladen nije znao izustiti ni riječ.

– To je, znate, – prva se snašla Ana – za jednu prijateljicu.

– A koliko godina ima prijateljica? – pitao je zlatar dalje u namjeri da im pomogne pri izboru.

Oboje su bili potpuno zbunjeni. Iskusni je prodavač shvatio o čemu se radi, ali se pravio da ništa sumnjivo ne primjećuje, te nije inzistirao na odgovoru, već se malo odmaknuo kako bi oni sami pronašli što im se najviše sviđa. Ana je probala prsten. Bio joj je malo prevelik. Narukvica koju je stavila na ruku pristajala joj je kao da je za nju napravljena, ali je bila dvostruko skuplja od prstena.

– Uzmi nju, ako ti se sviđa – šapnuo je Mladen.

Čim su izašli iz radnje, Ana je otvorila ukrasnu kutiju i stavila narukvicu na ruku.

– Nemoj na ulici, metni je u džep, poslje ćeš, neko će vidit – bojao se Mladen, ali se ona nije obazirala. Žarila se od sreće i željela je imati narukvicu što prije na ruci.

Nakon kupovine Ana i Mladen krenuli su na piće. Njemu nije bilo jasno zašto je ona bezrazložno odbijala ući u hotel koji im je bio usput, jer nije imao pojma da ju je u taj hotel prije udaje izveo Vlado Dionić i poljubio. I onda i sada nakon priredbe, iznenadila se i dok se snašla, njegove su usne već bile na njezinima. Nekadašnji joj je poljubac prijao, a jučerašnji je bio protiv njezine volje i zato je osjećala neku vrstu grižnje savjesti i odvratnosti. Mladenu nije rekla ni riječ o Vladi, jer bi možda bio ljubomoran. Bolje ne "izazivati vraga", već bez objašnjenja poći u gradsku kavanu.

Sjedeći u kutu kavane, Ana je raskopčala rukav ispod kojeg je zaspala narukvica. Uživala je u Mladenovim pogledima dok je ispijala omiljeni liker. On je pio konjak. Narukvica je sada bila ljepša nego u zlatarnici i na ulici.

– Jel ti se više sviđa ruža il narukvica? – odjednom je upitao Mladen.

– Narukvica – odgovorila je ona bez dvoumljenja.

Mladen je noću o ovom pitanju i odgovoru puno razmišljao.

– Ruža košta tri dinara i uvene za nekoliko dana i onda je ona baci u smeće il metne na orman da se osuši i da ja mislim da je čuva ko uspomenu. Narukvica košta petsto dinara. Cviće ženama darivaju ludi pjesnici i recitatori koji si umišljaju da i' žene zato vole. Ženama cvijeće ne znači ništa. Važan im je novac i nakit, zlato i dukati.

Mladenu je odjednom u polusnu u gluho doba noći sinulo da Ani treba novac.

– Zato me ljubila. Iz interesa je dala da je drpam, u besparici je. Ona ne voli nikog. Ima čoveka s kojim spava svaki dan. Kurve u kupleraju su poštenije od nje – pomislio je i odmah se smrknuo i naljutio sam na sebe zbog crnih i ružnih misli. Ovo ga fantaziranje ne vodi nikamo.

– Kad bi Ana znala šta mislim o njoj, skinila bi narukvicu i vratila mi – pobojavao se i nastavio strahovati:

– To bi mi bila najveća uvreda. I kazna.

Pred jutro je Mladenu u san došla Ana. Ljutila se na njega jer loše misli o njoj. Mogla je čitati misli i zato je skinula narukvicu i vratila mu je. On ju je pozvao prema Bosutu. Šutke su došli do sredine mosta i tu se zaustavili.

– Oćeš je ti bacit il ću ja? – pitao je Mladen, a Ana je šutjela. On je zamahnuo iz sve snage. Oboje su složno gledali dugi let narukvice. Bez riječi su promatrali mutnu vodu bosutsku. Tada je Mladen sišao na rijeku i počeo hodati po površini vode koja je bila visoka skoro do mosta. Stao je uz ogradu nasuprot Ani i izvadio novčanik. Izbrojao je pet stodinarki.

– Evo ti, da ne misliš da mi je žo novaca.

Ana je odgurnula ruku.

– Ako neš, zapaliću i'!

– Lud si!

Kresnuo je šibicu i novčanice su planule. Dok su crvene stodinanke nestajale u vatri, Mladena je probudila zvonjava sata. Jasno se sjećao svakog detalja iz sna.

Čim se Ana sutradan pojavila u školi, Mira je primijetila novu narukvicu.

– Odakle ti? – upitala je znatiželjno.

– Sama sam si kupila – lagala je Ana vješto.

– Hoćeš se mijenjati sa mnom za zlatnu? – predložila je Anina najbolja kolegica.

– Ne – odbila je bez razmišljanja.

Kad je Mladen došao, njih su dvije razgovarale o muškarcima. Mira je naivno izjavila da ne zna zašto muškarci skrivaju cvijeće kad iznose iz cvjećarnice.

– Jel ti znaš? – pitao je Mladen Anu pogledavajući u ružu koja se nalazila na stolu u zbornici. Ona je potvrdno kimnula i pozvala ga u upraviteljevu kancelariju da mu nešto "kaže i pokaže". Čim je zatvorila vrata usne su im se opet čvrsto, grčevito spojile. Narukvica je zablistala na njezinoj ruci.

Ana obično svoju sreću ne dijeli s prijateljima, ali se ovaj put pohvalila susjedi darom. Barici su razgovori o ljubavi bili lijek za dušu. Pažljivo je gledala Aninu narukvicu, divila joj se i uspoređivala ju sa svojom. Ona se s Anom ne bi htjela mijenjati za narukvicu od Mile koju nosi samo u crkvu i čuva kao najveću dragocjenost. Raspričala se o noćima prije deset godina provedenim s dragim i o ružmarinu koji je od njega dobila. Stalno se pravdala jer je iznevjerila Milu. Nije ga vidjela od '43., čula je da je ubijen kod Dravograda i udala se da ne ostane cura. Svidala se Stevi,

ali između nje i Steve nikada nije bilo ljubavi, niti će biti. Bilo joj je svejedno, možda i drago, kada je čula da je imao drugu i da je zbog nje bio na Golom otoku. Od života joj je ostala briga za djecu koju nije rodila s voljenim čovjekom i njegovanje ružmarina za groblje. Stevo joj nije branio odlaske na misu za razliku od skoro svih partizana i komunista koji su to činili i koji nisu krstili djecu, niti svetili kuću. Bez obzira na to što joj crkva puno znači, ona ipak nije časna sestra. U njoj tinja vatra i dovoljan je mali vjetrić da ju rasplamsa. Unatoč tomu što je Jakša presudio Mili, šalje mu pozdrave po Ani. I druži se s Anom u nadi da će na njega naletjeti. Bez te nade dani bi bili sivi, noći crne, sablasne. Ana razumije i podržava Baricu. Život je kratak i treba se veseliti, pjevati, igrati, ljubiti. Svoj djeci na ovome svijetu gdje nije ružičasto trebaju sretne mame.

Barica je Ani često donosila voće i povrće, a nedjeljom kolače. Čuvala joj je sina kad god je trebalo. Stevu su sve češće hvatale psihičke krize. Povlačio se u samoću. Dosta je pio i onda je pijan bježao od ljudi. I trijezan je također izbjegavao susrete i razgovore sa svima. Uvijek je bio nervozan i ljut i bilo je teško s njim živjeti. Jednom je prilikom primijetio Jakšu kako zastajkuje oko njihove bašće i zaprijetio mu da će ga ubiti ako se još koji put približi.

– Mene je strpo u zatvor da se može s tobom kurvat – napao je Baricu koja je kopala i pravila se nezainteresirana. Barica je znala da mora prešutjeti izazov jer će biti zla. Sklonila se pred njim kod Ane. Bila je jako uznemirena. Muž joj je nagovijestio nemile događaje i podsjetio ju na nekadašnje pucanje, strijeljanje i ubijanje. Iznenada je upitala Anu o čovjeku koji je ubio njezine. Ana joj je ispričala kako je mama molila i preklinjala tog groznog čovjeka s petokrakom na kapi da im poštedi živote. Nije vrijedilo. Odonda mrzi sve koji su bili na partizanskoj strani. U duši još uvijek nije ni Ani oprostila udaju za partizana.

– A kako sad živi taj čovek? – zanimalo je Baricu. Ana je rekla isto što i Mladenu. Detaljno je opisala kakav je i kako uživa i on i svi njegovi.

– Ja sam sanjala da će poginit – rekla je Barica.

Ana nije vjerovala u snove i praznovjerje. Barica joj je navela nekoliko svojih snova koji su se obistinili. Prešutjela je strašan san o vlastitom još nerođenom unuku.

Idući je dan Ana Barici uzvratila posjet. Dok su čavrljale o snovima, sudbinama i Božjim kaznama, u susjednoj je sobi Stevo drijemao. Do njega su doprle ženine riječi:

– Ubojica tvog oca i brata poginit će u autu, zajedno sa svima svojim. Nestat će njegova loza zauvik...

Sjetio se po tko zna koji put detalja s Milom i ženina ondašnjeg sna koji ga svakodnevno dovodi u očaj. Promatrajući svoju veselu i razigranu trogodišnju djevojčicu i dvije godine stariju gluhonijemu kćerku, vidio je sebe i njih kao granu drveta koja će postati suha i mrtva. Nije se kao obično ljutio na Baricu, ni na Jakšu, već je samo duboko uzdahnio zatvorivši oči. On ne bi bio ni malo sretniji ni kada bi znao da će mu se kćerka za dvadeset godina udati za Anina sina, jer mu je djed čovjek kojeg mrzi i kojemu od djetinjstva ne može oprostiti poniženje i batine. Svjestan je da ne valja mrziti, već opraštati i zato malo poslije ustaje s namjerom da izađe iz kuće među ljude, ali istog trena odustaje. Njemu, kao i Jakši, dolazak u park gdje je prije bila žandarmerija evocira loše uspomene neuspjelog napada i pogibije prijatelja. Kad god pogleda u školske borove, tijelom mu prođe vrućina i počne drhtati. Lijek za liječenje ratnih i poratnih trauma isti je kao i za ljubomoru – alkohol. Poslije nekoliko popijenih pića postaje razdražljiv i traži kavgu. Barica je dežurni krivac, ali je spremna nositi svoj teret i ispaštati grijeh. Ana joj savjetuje da pokuša navesti Stevu na razgovor o onome što ga muči i malo po malo je krenulo. Stevo je nakon trogodišnje šutnje vrativši se iz podruma progovorio.

– Jakša je naredio da se napadne žandamerija. Mene je odredio da vodim napad, a on je samo gospodski zapovidio da se pobiju svi žandari i zapali zgrada. I taj je put bio kod Škiljinice. Ja sam odabro Roku. Reko sam mu nek dođe kroz bašću i toljagom ubije stražara, jer je najbolje pozno dvorište žandamerije. Roka se izgovarao da neće moć ubit i da još nije nikog ubio. Molio me da odredim nekog drugog, a ja sam reko: "Moraš!" Ko da je pridosećo. Poslje je njegov otac mene optužio da sam kriv što je poginuo. Pritio je da će me ubit. Ne moram ni ja živit, kazo je, kad nije živ njegov sin. Nisam tio bežat prid Rokinim ocem, već sam ošo sam k njemu da se razjasnimo. U džepu sam držo pištolj sa metkom u civi i prstom na okidaču, ako zatreba. Ubio bi ga da nije uspilo uveravanje. Sve sam pokušo ričima i lipim i odonda smo se sprijateljili i pozdravljamo se izdaleka kad se sretnemo. Prid Rokinim ocem i materom sam i plako za Rokom i lago da se Roka sam javio i da je taka sudbina.

Stevo je najviše sebe krivio za neuspjeh i tragediju. Trebao je, kaže, napraviti bolju pripremu napada, naročito izviđanje terena i promatranje ponašanja žandara i predvidjeti sve mogućnosti, pa i ovu da će netko biti u drvarnici. Na kraju svoje ispovijedi samo je zaključio da se za njega lijepi nesreća i zlo. Milina ga smrt ipak najviše muči. Zapravo, ne smrt, već to što mu je mrtvom pucao u glavu. Mile je, po njegovom mišljenju, krvoločno zaradio visoki ustaški čin. Nevažno je i što je ubio

Roku i što je njega izdao učitelju. Bez obzira na to što je spasio Branka, i taj je put ubio petoricu drugih. Njegovi kolege ustaše koje su partizani likvidirali kod Dravograda, bili su zlikovci. I oni, kao i Mile, svoja odlikovanja nisu dobili humanitarnim radom, već ubijanjem. Kad se sve uzme u obzir, Mile je zaslužio strijeljanje. Problem je samo pucanje u njega kad je pao na zemlju. To nikako nije trebao učiniti. Možda i ne bi da Barica nije tražila za njega pomilovanje i da sve ostale žene nisu vikale: "Ubijte bandu ustašku!"

Stevo je nedvojbeno smatrao da je Mile bio uvijek jako opasan. Da nije strijeljan, sigurno bi nekoga ubio. Pojedinih ne bi bilo ni šteta.

Nije u redu što su partizani poslije rata kažnjavali bez suda, ali ustaše su prvi počeli. Ustaše su prvi smaknuli Ferdu Pavošića i još sto iz sela po logorima i okolo.

– Mi smo ubili njiovi pet puta manje. Morali smo – pravdao se i sutradan Stevo pred Baricom nastavljajući živjeti u stalnom strahu da će se kazna za pucanje u Milinu glavu izvršiti na njegovom unuku.

Desetak dana nakon Baričina sna o smrti ubojice Aninih najmilijih, osvanuo je veliki natpis u novinama kako je poginuo poznati revolucionar i prvoborac iz Rume zajedno sa ženom, sinom, trudnom kćerkom i njezinim jednogodišnjim djetetom. Išli su autom na more i survali se u duboku provaliju. Samo zet nije bio s njima. Stevu je jako potreslo ispunjenje ženinog sna. Nije htio da ona vidi novine, ali joj je napis o pogibiji pokazala Ana kojoj je i mama to javila. Na mjestu je poginulo pet živih ljudi i dijete koje se trebalo roditi. To je strašna tragedija koja je morala sve ražalostiti. Aninu majku izgleda da je obradovala. Ana je sumnjala u pravdu kad je vidjela kako dobro živi ubojica njezinih i svi njegovi, ali sada se nije veselila, jer možda i nju čeka kazna zbog vlastitih grijeha. Pomislila je na Mladena. Pokazujući Barici članak sa slikom očekivala je da će ona biti zadovoljna što joj se ostvario san i prognoza o sudbini ubojice. Veselje je izostalo, potekle su suze. Stevi je samo rekla da joj se san ispunio. On je nijemo gledao u strop. Steglo ga je u grlu, maglilo mu se pred očima, osjećao je nesvjesticu.

– Otići kod Milini' i moli za oproštaj – predložila je Barica.

Stevo se nekoliko dana lomio. Hodao je sam poljem, zavlacio se na skrovita mjesta i ni s kim nije komunicirao. Prošlo je dosta dana dok je smogao snage ispričati se i priznati pogrešku. Barici je nakon toga samo rekao u prolazu:

– Bio sam kod Sučevića.

Ni kod nje, a ni kod njega nije bilo prevelikog olakšanja. Teška mora je možda samo malo ublažena. Bolji lijek su rakija i vino za Stevu, a molitva i odlazak u crkvu za Baricu.

U sklopu zadruge oformljena je jesenas govedarska farma i Škiljo je na Jakšinu zapovijed Stevu postavio za upravitelja. Na farmi je bilo sto pedeset krava i osam bikova.

U početku su krave i bikovi išli na utvaj u ispašu. Prije polaska trebalo je podojiti krave, pa su žene koje su muzle počinjale raditi već u pet sati ujutro. Govedari su istjerivali krave u sedam. Čorda se vraćala predvečer i onda je opet slijedila mužnja. Vera, Mladenova prva i nikad zaboravljena ljubav bila je zaposlena u mužnji krava, a njezin je muž Ilja radio s bikovima.

Zimus je započela svinjogojska proizvodnja s tristo rasplodnih krmača. Svinjci su napravljeni na pašnjaku dosta primitivno i rezultati su od prvog dana bili skromni. Ugibalo je puno prasadi, jer je bila loša ishrana i smještaj. Krala se stočna hrana i odnosila kući, te prodavala onima koji su poput Mladena držali vlastite svinje. S peradarstvom se krenulo nedugo zatim u ograđenom voćnjaku starog bečkog opernog pjevača kojem su Mladenov otac i Franja Sarmin *uštrojili* psa i time ga zauvijek zamjerali s učiteljem Mikom. Kokoši nesilice hodale su i kokodakale po voćnjaku, a upraviteljica peradarnika bila je Škiljina žena. Ona je Andri Krivoliću išla posebno na živce dok je podređenim radnicama zapovijedala kako se kupe jaja.

Pri zadruzi su bile i dvije trgovine. Jure se zalagao da selo izgleda poput grada i kao što je htio da strijeljanje Mile bude kao vješanje Tolja u Vinkovcima, tako je sada inzistirao da se na trgovinama naprave izlozi. Škiljo je ispunio njegovu želju i na niskim kućama u koje su smješteni dućani zablistali su ogromni izlozi uzduž cijele fasade. Kad se čorda vraćala s paše jedan se bik zagledao u izlog. Vidio je sebe u ogledalu i počeo frktati, pjeniti se i lupati ljutito prednjom nogom o zemlju. Zatim se zaleteo u izlog. Trgovci su premrli od straha, a susjedi su se gušili od smijeha. Dugo su se pravile rugalice na Škiljin račun zbog bika koji je u ogledalu vidio suparnika i protivnika. Škiljo je nakon tog incidenta za *štrof* zabranio svim bikovima izlazak na pašu, te su ostajali u štali i kosila im se trava. Opasnost za izloge nije prestala, jer je išla i seoska čorda, pa su se morale napraviti roletne koje su zakrilijavale stakla dok prođu goveda.

Posao Verinog muža s bikovima bio je težak i opasan. Stevo mu je stalno objašnjavao da se ne smije bojati on bikova, već oni njega. Mora imati dobar teški štap i svaki neposluh ili agresivnost kažnjavati nemišrno.

– Ako bik krene prema tebi, udari ga po njuški da mu izbiješ zube. Više neće nameštati rogove i prititi. Čim ti čuje glas, pokorno će okreniti na drugu stranu. Gotov si ako ti u očima vidi stra.

Ilja je nekad i na nogometu bio bojažljiv i Jakša ga je uvijek hrabrio. Igrao je dobro, ali je imao veliku tremu na važnijim utakmicama, te je zapravo zbog straha bio rezerva. S curama ga nije bilo strah. Dosta mlad oženio je Mladenovu ljubav dok je Mladen bio u vojsci. Znao je da ju je Mladen volio, ali za to nije mario. Čak se veselio suparnikovoju tuzi. Nedavno mu je uputio pokvareni osmijeh. Iako su se poznavali odmalena, nisu se nikada družili.

Ilji je bilo žao tući bikove. Kad bi i udario kojeg, to je bilo blago i Stevo mu je govorio da će nastradati. Spominjao mu je za uzor Bartola Katanića kod kojeg su bili smješteni seoski bikovi. Bartol odlučno stane pred bika, kao što je legao u brazdu pred Škiljin traktor, i udari ga štapom po nosu prije nego bik pomisli krenuti prema njemu, a onda još na njega napucka psa. Pas se obično biku objesi za rep ili ga grize za trbuh, a Bartol ga udara po leđima iz sve snage. Nekad se polomi debeli štap.

Jedne svibanjske večeri kad su govedari doveli kravu na parenje i pustili bika k njoj, ona još nije dobro "tražila", te je pobjegla na utvaj, a bik za njom jer je netko slučajno ostavio otvorena vrata. Budući da bi na pruzi bika mogao pogaziti vlak, Ilja nije htio da on prenoći vani. Upregnuo je konje i poveo Veru sa sobom da uhvate i dovedu kući bika Miloša koji je od svih bio najljući i koji je razbio izlog na zadružnom dućanu. Dok su ga pronašli, potpuno se smračilo. Vera je ostala sjediti u kolima držeći kajase, a Ilja je sišao dolje i pošao svezati bika. To je uspio, ali kad je dugački konopac pričvrstio za kola, bik se počeo opirati jer ga nije vezao pravilno. Trebao je to učiniti s dva konopca, jedan za jednu stranu *šaraglje*, a drugi za drugu, i kratko, da bikova glava bude prislonjena uz same *šaraglje*. U slučaju da bik pokaže najmanji neposluh, u pripravnosti je trebao biti dobar štap.

Ilja je svezao konopac samo za desnu *lojtru* i sjeo pokraj žene. Bik je s lakoćom odmah prevrnuo prazna kola, istrгнуo *šaraglje* i pobjegao. Vera je pala na zemlju. Sreća u nesreći je bila što su konji ostali mirni.

Vera i Ilja su se jako uplašili. Ispravili su kola i Ilja je savjetovao ženi da zapregom ode kući, a on će bika dotjerati pješice. Uzbuđeni kravin ljubavnik nije se dao odvojiti od žuđene drage, a kako je kod gospodara osjetio strah i neodlučnost, navalio je nemilosrdno na njega praveći se važan pred kravom poput Steve prilikom strijeljanja Mile. Ljubavni nagon mužjaka kojem se hoće uskratiti ženka i užitak tjerao je temperamentnu, ali pitomu životinju da ubije onoga koji je prema njoj dobar.

Vera je čula izdaleka nejasno muževo dozivanje i obraćanje biku imenom: "Miloše, Miloše". Kasnije je sve utihnulo. Vikala je "Ilja, Iljaaa!", ali se on nije odazivao. Nije se usudila sići s kola i eventualno se sukobiti

s razjarenom životinjom, već se vratila u selo. Javila je Stevi što se dogodilo i on je odmah s trojicom govedara pošao u potragu. Bilo je oblačno i mračno pa nisu pronašli stradalog Ilju. U svanuće su krenuli ponovno zadružnim traktorom i prikolicom. Izdaleka su ugledali bika kako stoji na mjestu koje im je opisala Vera. Približivši se, suočili su se sa strašnim prizorom mrtvog, izmrcvarenog Ilje i bijesnog bika krvavih očiju. Izgledao je kao da hoće napasti traktor i prikolicu.

Iako su imali puške, svi su se osim Steve uplašili njegova divljeg i zastrašujućeg pogleda. Stevo je skočio s traktorske prikolice s karabinom i kleknuo nasuprot biku. Gledali su jedan u drugoga s udaljenosti od dvadeset metara. Bik je ljutito frknuo kao pred izlogom, zabacio glavom, zapjenio se i udario nogom. Poletio je prema Stevi. Stevo je munjevito digao pušku i opalio. Bik se srušio. Ostali su odahnuli, a Stevo se smrknuo ustao, okrenuo i prislonio na stranicu prikolice. Tražio je rakije. Dodali su mu skoro punu litrenku i on je dobro *potegnio*. Tada je pogledao u mrtvog čovjeka i bika, pomislio kako se za njega lijepi zlo, te opet podigao bocu. Kad ju je vratio ostalima, bila je *dopolak* prazna.

Vera je ostala mlada udovica s četverogodišnjim sinom. Mladen je bio na sprovodu. Veru nije vidio od '47. godine kad se vraćao iz vojske na odsustvo, iako su živjeli u istom selu. Više puta je u ove četiri godine razmišljao hoće li se pri susretu s njom pojaviti stara strast i srce zatutnjati.

Sada joj je prišao, izrazio sućut i sam sebi priznao da prema njoj nije ravnodušan. Iako se Veri dogodila strašna tragedija, njihov je susret bio tako prisan i prijateljski kao da su svaki dan skupa i kao da su se jučer ljubili na njezinoj klupčici.

Ilja je jedanaesti koji nije živ iz nogometne ekipe koja je pobijedila Andrijevice.

Mladenu je ova godina u financijskom i gospodarskom smislu bila uspješna. Uspio je osposobiti veliki štagalj koji je pred rat sagradio otac. Prasci kupljeni u Rumi brzo su narasli i od njih je othranio čopor svinja čime je počela zarada. Potpuno je uredio kuću, kupio novi namještaj, obojao je stolariju, zidove i fasadu, nabavio novu kuhinju i spavaću sobu, složio knjige i razvrstao fotografije, izradio police i poslagao alat.

Uvijek se Ani pohvalio kad je nešto uspješno uradio. Jednom ga je ona pitala može li joj posuditi tri tisuće dinara na dva mjeseca i on joj je istoga dana donio novac. Sjetio se svog nedavnog predosjećaja u vezi s Aninom besparicom.

Ana je uzimajući novac izrazila želju da posjeti njegovu kuću i Mladen je čekao priliku za to. Žena je dovodila susjede, prijatelje, rodbinu, pa i

uvažne goste kako bi im pokazala kuću i ostalo. Mladenu pohvale tih ljudi nisu ništa značile.

Krajem proljeća ukazala se prilika za Anin dolazak u obnovljenu Kri-volića kuću, jer je Kata sa sinom otišla kod svojih na dva dana, otac u Zagreb kod brata na pet dana, a maćeha je posjetila bratića u Strizivojnoj. Mladen je ostao sam i pozvao je Anu. Još joj je dan prije nagovijestio takvu mogućnost. Neočekivana zgoda ne smije se propustiti i zato je isplaniran svaki detalj dolaska, boravka i odlaska. Mora biti lijepo, očaravajuće, nezaboravno i tajno, naročito zbog Ane.

U početku se sve odvijalo po planu. Mladen je od ranog jutra bio priseban i nije zaboravio ni na jednu sitnicu. Zvat će Anu u trinaest sati i mogu biti sami cijelo popodne bez straha da će netko kucati na prozor ili otvoriti vrata. Nestrpljivo čeka dogovoreno vrijeme. Ivka je nekud otišla, što je dobro, a Škilje nema već dva dana i sigurno se ni danas neće pojaviti.

Mladen je sam u kancelariji i ništa mu se ne radi. I nema važnih poslova. Mogao bi jedino praviti nepotrebne planove koji nikome neće koristiti osim eventualno inspekciji da se može reći kako se radi planski i evidencijski, što kao najvažnije u svojim dugim govorima traže Vlado Dionić i Mirko Kosović.

Vrijeme ide presporo i Mladen stotinu puta ustaje, šeta, pogledava kroz prozor. Poslije crkvenog zvona koje je označilo podne dolazi Ivka, a malo kasnije i poštarica. Obje imaju vremena na pretek i raspredaju Markove konake, a on je na iglama. Najradije bi Ivki rekao neka ide k vragu. Nema baš nikakve potrebe biti ovdje.

Ivka konačno odlazi. Tri minute prije jedan Mladen hrabro uzima slušalicu i traži školu. Javlja se odviše poznati muški glas.

- Trebam Anu – kaže Mladen.
- Nije ovde – odgovara Jure mrzovoljno, neprijateljski.
- Reci joj nek me nazove.

Veza se prekida.

Mladen čeka poziv, ali ga nema. Izdaje ga strpljenje. Polazi k njoj i nalazi ju samu. Upravitelj joj nije prenio poruku. Ona izjavljuje da ne može ići s njim.

On predlaže da sve to ostave za sutra i Ana pristaje, ali želi povesti kolegicu Miru što Mladen odlučno odbija. Odlazi ljutito. Ana mu dovikuje da se sutra čuju u isto vrijeme.

Bio je kod kuće sam samcat i maštao o njoj. Da je tu, mogli bi se voljeti do mile volje. Jedva je dočekaio sutrašnji dan i vrijeme javljanja. Kad ju je

nazvao, opet se nije javila ona, već Mira priopćivši mu da je Ana tu negdje. Ni sada nije čekala. Vjerojatno je bila tamo, ali je kolegici kazala: "Reci da me nema!".

Mladena je probio znoj. Utrobom mu je počeo harati orkan jer se Ana nije htjela javiti. Pravi od njega majmuna. Zar je to zaslužio?

Slomljen, jadan i razočaran kreće opet k njoj hodajući kao po trnju.

– Rekla mi je Mira da si zvao – čuje kao u bunilu Anine riječi čim se pojavio.

– Idemo sad! – predlaže.

– Ne mogu! Moram biti ovdje! – odvrća ona, što ga ubija.

Mladen je uvjeren da ne mora biti tu i da ne želi ići s njim. I siguran je da je maloprije rekla Miri da kaže kako je nema.

– Što da se vrati tvoja žena? – pita Ana.

– Neće se vratiti – kaže Mladen.

Ana hoće potpunu sigurnost.

– Niko ništ ne može stoposto garantirati. Ako očeš taku garanciju za sve, onda ne trebaš živiti. Stra od nesreće i nepredvidivosti ubit će te. Moš izać na drum i da ti pade criep na glavu i nema te. Il ledenica s krova kad se počne topiti snig. Može te ubiti zalutali metak kad pucaju u svatovima. Kad bi mislila o svim opasnostima, poludila bi od stra. A zapravo, od nečeg se mora i umrt.

Ana sluša Mladenovo objašnjenje, ali joj njegove riječi ne dopiru do mozga.

– Što ako sazna moj muž? – pita iznenada smrtno ozbiljna.

Mladen gleda suprotni zid. Smrknutog lica sjeća se odjednom novaca i izriče nepromišljeno ono o čemu danas nije ni pomislio.

– Za mene bi bilo strašno saznanje da me ljubiš radi novaca.

Ana se iznenađuje.

– Što si rekao? – pita u šoku.

– Kad ti treba novaca, poljubiš me dvaput i ja odma dajem koliko trebaš – odgovora tvrdo.

– Kako možeš tako reći? – kaže Ana podrhtavajući, a zatim počinje plakati.

– Odvratno je to što spominješ novac – progovara u histeričnom plaču.

Mladena ne fasciniraju njezine suze. Budući da su malo prije popili po čašicu likera, pomišlja da je to zbog alkohola, iako je siguran da nije pija-

na. Šuti i promatra ju ne osjećajući se krivim. Ona je kriva i sad hoće njega optužiti za teške riječi.

– Vratit ću ti sutra sve! – izjavljuje Ana brišući suze. Skida narukvicu.

– Neću je uzet. Ako ti je mrska, baci je u Bosut.

– Zašto si mi davao darove? – pita ona ne očekujući ipak takvu njegovu energičnost. On joj ne odgovora direktno, ali je odrješit:

– Nisam reko da mi vraćaš novac. Ako ga sutra vratiš, nikad više neću doć.

– Uvrijedio si me.

– Nisam reko da me ljubiš zbog novaca, već da bi za me bilo strašno, porazno, tragično, ako si me ljubila radi novaca. Jel jesi?

– Nisam.

Ana nije rekla zašto ga je ljubila, a on nije pitao. Otišao je ljutito ne shvaćajući težinu spominjanja novca i boli koju je nanio Ani. Novac je potpuno nevažan. Bitno je njezino odbijanje posjeta koji je ona ustvari željela. Ženski strah od reakcije okoline bio je jači od ljubavi i strasti. Sada je spominjanje novaca sve zasjenilo. Nakon pola sata Ana je obrisala suze, pogledala u narukvicu i stavila ju na ruku.

Mladen nije mogao izdržati sam u svojoj kancelariji. Vratio se za sat vremena u školu i našao Anu samu na vratima zbornice. Odmah je uočio narukvicu na ruci i strasno su se poljubili.

– Ja tvoje poklone neću vratit. Oni su mi draga uspomena. Čuvat ću i' do kraja koji nije daleko. Jako bi me uvridilo da mi i' vratiš. Neću i' primit. Ako ti je narukvica mrska, baci je u Bosut. Zajedno smo je kupili. Možemo zajedno otić do mosta, il ako se stidiš odat sa mnom kroz grad, ić ćemo odvojito s razmakom od pet minuta. Čekat ću te na sredini mosta kraj ograde.

– Zašto si mi poklonio... – počela je Ana s pitanjem, a on je odgovorio ne dajući joj da ga iskaže do kraja.

– Smatro sam da se volimo. Mislio sam da smo bili sretni kad smo je kupovali. Primetila si svaki put moje veselje čim ugledem narukvicu na tvojoj ruci. Ako je ta ljubav bila samo s moje strane, onda je to poraz, užas, grozota. Onda su svi naši poljupci lažni, kupiti, odglumiti, bezvridni...

Ani su zaigrale suze u očima. Gledali su se dugo ne trepćući, a on je nastavio svađalački:

– Mislila si valda da ću te dovest u praznu kuću i silovat. Jesi zato tila povest kolegicu?

– Nisam se bojala da ćeš me silovati.

– Niko me ne može uverit da nisi mogla ić sa mnom. Ja sam samo tio bit sam s tobom sat vremena. Kad sam sad ošo od tebe, bio sam ko pijanac koji odluči pristat pit, il ko pušač koji neće više zapalit cigaru. Ko što je pijancima i pušačima teško bez pića i cigara, isto tako je meni bez tebe. Vataju me krize. Maloprije sam više put kreto u školu i odustajo. Neću više izmišljat ispravljanje pravopisni grešaka u dopisima – rekao je Mladen ozbiljnim tonom, a zatim nastavio tužno:

– Nije važno, proći će ta rana. Brzo će doći kraj – kaže Jesenjin u pjesmi.

– O kakvom to kraju stalno govoriš? – zabrinula se Ana.

On nije odgovorio, već je počeo recitirati:

*Očito je, u sudbini piše –
u tridesetoj vješala predstoje.
Ko sakati mi smo sve to više
za živote privezani svoje.*

*Ano, i meni skoro trideset bije
i zemlja je sve milija meni.
Zbog toga i moje srce snije
da izgara plamenom rumenim.*

*Kad već gori – da gori do kraja,
ne uzalud, pod lipom što pupa.
Uzeh narukvicu ja od papagaja –
znak da ćemo izgorjeti skupa.*

*Ovu narukvicu Ciganka mi dade.
Sad na tvojoj dragoj ruci sije.
Harmonika kada jecat stade
ja na tebe mislim ko i prije.*

*U glavi mi šumi vir, i tone,
na srce je mraz i magla pala:
Možda već si nekome drugome
Ovu narukvicu sa osmijehom dala.*

*Može biti, ljubeći te nježno,
pitao te, ne znajući mene,*

*Što je bilo tom luđaku smiješnom.
Recitirao je pjesme zaljubljene?*

*Nije važno! Proći će ta rana.
Gorko je životu znati kraj.
Prvi put je takva huligana
prevario kleti papagaj.*

Ana nije shvatila što je Mladen htio reći ovom malo prepravljenom pjesmom velikog ruskog književnika, ali nije tražila objašnjenje. On je otišao ne okrenuvši se. Sutra su se vidjeli i pozdravili kao stranci. Nakon par dana ipak je navratio. Bila je gužva. Ona mu je prišla i pitala ga:

– Jel se ljutiš na mene?

On je šutio, a ona je šapatom nastavila:

– Neću ti vratiti darove. Nisam ni onda mislila. Samo sam rekla.

Mladen je na ove Anine riječi uzvratio tiho, šapatom da ostali ne čuju:

– Ako ti šta treba, reci! Pomoću ti!

Malo po malo uspostavili su se stari odnosi između njih dvoje, ali je Mladen cijelo vrijeme bio siguran da ona namjerno nije htjela poći s njim i to joj je zamjerio, iako se tješio da se bojala. Mučilo ga je gdje je bila kad je zvonio telefon. Ona ga je uvjeravala da je izašla na trenutak van. Povjerovao joj je, iako se sjećao da je jednom dok je s njom sjedio na dvosjedu rekla Miri kad je zazvonio telefon:

– Kaži da me nema!

Kod Mladena se opet pojavio kompleks seljaka i neželjenog djeteta.

– Ja nisam školovan. Imam samo četir razreda osnovne škole i dvome-sečni kurs za knjigovođu. Otranjivam svinje i orem. Ona je učiteljica. Do sad me niko nije volio. Od rođenja. Čak i prije. Mama je proklinjala dan kad me zanela. Bio sam smetnja njenoj sreći. Baka je volila brata. Kad on dođe, sva se ustrči. Kaže mu: "Dite moje, jesi gladan?" Meni nikad nije rekla "dite moje", nit me pitala oću jest.

– Volio sam Veru. Vera se udala za Ilju koji mi se podsmijavo. Ostala je udovica s malim ditetom. Kata nijedanput nije rekla da me voli, al je stoput ponovila da se udala da ne ostane još deset godina cura. Mislio sam da će me Ana zavolit.

Ana je sve češće navraćala kod Stevine Barice. Sa Stevom bi se obično u prolazu samo pozdravila. On bi ljut i mrzovoljan odlazio u drugu sobu

da im ne smeta. Jedne sparne lipanjske večeri dok je Ana razgovarala s Baricom, a djeca se zadovoljno igrala, začulo se zavijanje vatrogasne sirene. Stevo je istrčao iz sobe, sjeo na bicikl i odjurio.

Gorjela je govedarska farma. Stanje je bilo panično. Skupljali su se znatiželjni ljudi, ali nitko nije poduzimao ništa. Kad je Stevo dojurio, prvo se izderao na govedare:

– Otvarajte torove! Šta čekate! Brže!

Krave su izašle i otišle dalje od vatre. Bikovi su bili vezani i nitko se nije usudio ući u goruću štalu oslobađati ih.

Stevo je duboko udahnuo i krenuo u dim i vatru. Za čas je odvezao četiri bika koji su istrčali van. On se pojavio iza njih sav opečen. Udahnuo je nekoliko puta, a zatim je ne obazirući se na opekline, pošao osloboditi preostale tri zatočene životinje, iako su mu svi govorili neka ne ide u vatru. Uspio je krajnjim naporom. Preplašeni su bikovi izjurili iz buktinje, a za njima i on. Malo poslije srušilo se cijelo goruće krovište staje. Kad su došli vatrogasci, požar se toliko razbuktao da nije vrijedilo gasiti zapaljeno, već samo štititi da se vatra ne širi na druge zgrade. U velikoj su nesreći ipak spašena sva goveda.

Bez obzira na to što je u toj katastrofi Stevo pokazao izuzetnu hrabrost, sposobnost i požrtvornost, nitko ga nije pohvalio. Škiljo je iskoristio nastalu situaciju da ga se riješi, jer mu je smetao u obavljanju mutnih poslova koji su se množili. Sutradan mu je priopćio da više nije šef govedarstva, neizravno ga okrivljujući za požar koji je netko podmetnuo.

Podmetnuti požar nije bilo teško jer je svugdje bila suha slama. Ne zna se tko bi mogao biti diverzant, a teško je i posumnjati na nekoga. Ima previše razočaranih, uvrijeđenih i povrijeđenih, ima pokvarenih i zlih, ima ludih koji bi s motivom ili bez njega mogli zapaliti štalu u kojoj je sto pedeset krava. Možda su farmu zapalili oni što se kunu da rade za dobrobit zajednice i naroda kako bi prikrili krađe.

Stevu je uhvatila strašna depresija. Ratnim i poratnim ožiljcima na duši i tijelu pridružile su se opekline, naročito na licu, i nove duševne rane. Požar na njegovoj farmi još je jedna potvrda da je uz njega zlo od đaćkih dana i učiteljevih batina, preko neuspjeha u nogometu, lažnog svjedočenja, nijemog djeteta, ženidbe za ženu koja je voljela i još voli drugog, a smišlja avanture s trećim, neuspjelog napada na žandarmeriju, informbiroa i Golog otoka, do pogibije Verinog muža Ilje i požara na farmi. Svi su ti događaji mogli završiti dobro uz zrno sreće. S malo drugačijim početnim djelovanjem tragični ishodi bili bi ne samo povoljniji ili obični, svakodnevni, već neki i izvanredno pozitivni.

Stevo panično traži izlaz iz vlastite krize. Počinje pomišljati na molitvu i crkvu. Najviše ga mori Milino strijeljanje.

– Pucio si u mrtvog čoveka, pička ti materina! – odzvanjaju mu ponovno riječi koje su njemu s pravom uputili susjedi. Muči ga Baričin san da će nestati Jugoslavija i da će mu Srbi ubiti unuka koji se još nije ni rodio. Hodajući po polju kao luđak sjeća se točno svakog detalja kad se Barica u predvečerje šetala s Milom istim ovim lenijama kojima on sada tumara. Bili su sretni, a on je tugovao. Želio je Baricu više od svega i dobio ju je, ali ju nije usrećio. Osjeća se kao Milina zamjena. Boji se da Barica zamišlja Milu dok s njim vodi ljubav.

S druge strane, i Mili je bilo strašno '47. vidjeti ju trudnu s njegovim djetetom. On ga je progonio kao vuka koji je poklao čopor ovaca. Kad mu je mrtvom pucao u glavu i kad je ugledao njegov mozak na travi školskog dvorišta, nije imao ni najmanju iluziju da će ga žena voljeti, razumjeti, s njim razgovarati i u krevetu gorjeti. Žao mu je što ju je udario i uvrijedio, ali joj se nikada nije ispričao i neće. Ona je odnijela ružmarin u kosturnicu i položila ga na Milino tijelo. Ne predbacuje joj što njeguje ružmarin i što ga nosi na Milin grob. Dapače, on uvijek na godišnjicu strijeljanja izbiva cijeli dan od kuće kako bi ona nesmetano mogla pripremiti cvijeće i otići na groblje.

Barica je pod Aninim utjecajem bolje od bilo koga razumjela njegovu depresiju, usamljenost i razočaranje, iako on to nije znao. Počela ga je žaliti i shvaćati alkoholizam i cjelokupno njegovo stanje kao bolest. Nije znala kako bi mu pomogla. Rekla je Ani da ju je Stevo iznenadio kad joj je priznao da je bio kod Sučevića i molio oprost od Miline majke. On ima srce, veliko i ranjeno. I dušu, iznevjerenu.

Za odlazak u Sučevićevu kuću i molenje oprosta u starice treba veća hrabrost i snaga nego za stati pred pobješnjelog bika ili ući u goruću štalu. Još je gore spavati sa ženom koja te ne voli.

Ana je počela gledati Stevu drugim očima. Željela mu je i ona najiskrenije pomoći. Htjela je s njim stupiti u kontakt, ali je bilo teško doprijeti do njegovog duha. Pitala ga je uobičajeno kako je, i o vremenu, je li zima, je li vruće, o zdravlju i o djeci. Njegovi su prvi odgovori bili šturi i u prolazu. Bježao je. Ana ga je jednom pozvala da sjedne s njom i Baricom i on je nakratko pristao. Njezin vedri duh ipak mu je prijao. Progovorio je o problemima u zadruzi. Jako su mu smetali lopovi i karijeristi. Bio je svjestan da ga se ljudi boje i to ga je s jedne strane boljelo, a s druge je strane bio ponosan što pred njim bježe Škiljo i slični.

Ženi nikad nije pričao o doživljajima u ratu, a sad je odjednom otvorio dušu. Progovorio je o svojim partizanskim strahovima vrlo sličnima Milinim ustaškima.

– Nemate pojma kaka je to sreća kad dočekaš novi dan. Navečer i u noći misliš oš vidit sunce. Veseliš se ujutro ko malo dite kad otvoriš oči i ugledaš iza brda zlatnu loptu. Sjajnu. U ratu nema veselja. Samo ubijanja i smrti. Kad je eksplodiralo skladište municije na Papuku, poginila su tri partizana tako da od nji nisi mogo nać mali prst. Poslje sam dobio pismo matere jednog od nji trojice u kome moli da joj se pošalje nešta njegovog za uspomenu, jer je bio jedinać. Nije imala nikog više i do smrti bi ćuvala sinovu ćuturicu il neku drugu stvar koju bi joj ja poslo. Nisam našo ništa njegovo i nisam tio slat tuće. Mogo sam uzet bilo šta i ona bi to ćuvala i pokazivala da je od njenog Mate.

Stevo je pitao Anu kako bi ona postupila na njegovu mjestu.

– Lažna ćuturica, tko zna ćija, veselila bi staricu. Pismo u kojem joj kažete da od njegovih stvari nije ostalo baš ništa dovelo ju je u još veći oćaj za sinom. Neka laž ćini dobro djelo.

Stevo je bio protiv svake laži i opet bi postupio jednako grubo istinom koja strašno boli. Nije htio priznati pogrešku, a Ana nije inzistirala na tome. Složila se da je rat grozota. Barica je moralnu dvojbu htjela potpuno razjasniti i stala je na Aninu stranu. Podsjetila je muža da je i on slagao Rokinom ocu rekavši da se Roka sam javio za ubijanje žandara na straži. Starac se nakon te laži smirio i dobro je prošlo.

– Da si reko istinu i da je Rokin otac saznao za Rokino izmotavanje i odbijanje izvršavanja tvoje zapovidi, ubio bi te, il bi ti moro njega – rekla je Barica. Dodala je da bi se i žalosna majka njegovog stradalog druga radovala sinovoj ćuturici.

Ana je nastojala utišati slučajno razbuktane tonove i malo je skrenula s teme.

– Kad je došlo osloboćenje, bili su posebno sretni oni ćiji su svi ukućani ostali živi. Meni se ćinilo da mojoj mami zavide susjede u crnim maramama zato što iz naše kuće nitko nije poginuo. Nakon smrti oca i brata nestala je zavist – rekla je u najboljoj namjeri.

Stevo se odmah sjetio pogibija svojih prijatelja i neprijatelja. Anine je rijeći shvatio kao predbacivanje i između njih dvoje opet je jedno vrijeme nastao muk. On je nastavio odlaziti u samoću. Zažalio je zbog svoje ispovijedi pred Anom. Sve je više pio.

Kraće u zadruzi poprimile su ogromne razmjere. Na vrhu piramide lopova bio je Škiljo kao predsjednik. Njegov ćovjek bio je blagajnik koji uplate nije zapisivao u knjigu prihoda, već je dobiveni novac stavljao sebi u džep. Nije znao kud će s tolikim parama. Dijelio ih je šakom i kapom. Zagrabio bi rukom *banke* i *stodinarke* u džepu i kazao Škilji:

– Evo ti jedna šaka novaca. Oš još jednu?

Osim novaca, krao se građevinski materijal, žitarice i sve potrebno za prehranu i odijevanje. Kupovao se namještaj i odjeća, pa čak i nakit, na zadružni račun. Tobožnjim pomaganjem školi puno je zadružnog novca otišlo u Jurin džep i džepove njegovih pomagača. Šumarija, na čelu s fešterom, bila je zlatna koka.

Jakša je iz dna duše mrzio lopove. Do sada je uvijek za protivnike imao uspješno oružje i iz svih je okršaja izlazio kao pobjednik. Ovaj put osjećao je da se kradljivcima ne može oduprijeti. Shvaćao je da ne bi urodila plodom doktrina diktature proletarijata, jer je previše lopova i jaki su, a on sve slabiji. No nije bio voljan prepustiti svoje prijestolje nekom drugom, uspješnijem. Radije će nepopravljivim negativcima progledavati kroz prste dok njega ne diraju.

Po novom zakonu, školom je kao najviši organ trebao upravljati Školski odbor u koji ulaze četiri učitelja i tri mještana koje bira Zbor birača. Na Zboru birača Jure je sve organizirao da u Odbor uđu Škiljo, lugar i rođak Jakšine sestre Eve koji je bio njegov kandidat za knjigovođu. Jedan je zadrugar predložio i Mladena.

Mladen je kod kuće razmišljao što će učiniti ako ga netko kandidira za upravu Anine škole. Iako ni s kim o tome nije progovorio ni riječ, dogodilo se upravo tako. Kako je svatko od predloženih morao dati pristanak za kandidaturu, on je, kad su ga pitali, rekao da prihvaća. Prije njega neki su odbili. Luca je još jednom pojasnila značaj pristanka da netko bude kandidat Odbora i ponovila pitanje Mladenu pristaje li. On je hladnokrvno rekao: "Da". Dobio je najviše glasova, a otpao je Evin rođak. To je bio šok za "intelektualnu kremu", u selu znanu kao "krema za cipele".

Iz škole su u Odbor ušle Luca, Ana, Mira i čistačica.

Ana je bila presretna zbog Mladena. Iako je htjela sakriti, na licu joj je blistao smiješak, a Mladenu to nije promaklo. Zbog tog smiješka bio je sretniji nego zbog pobjede na izborima i velike podrške suseljana. Nije se naročito veselio ni zbog poraza nekorektnog suparnika za mjesto knjigovođe koji je, sad se još jedanput potvrdilo, Jurin i Škiljin nepošteni igrač. Luca je na izlasku iz doma dobacila Mladenu:

– Al ćemo se svađat!

Budući da su državni funkcionari zastupali plansku privredu, Škiljo je naređivao Mladenu da pravi planove svih radova od ranog proljeća do kasne jeseni i planove korištenja strojeva, gospodarskih zgrada i zemlje koje nikad nitko nije ni pogledao. Ako bi se negdje dogodili propusti i

loši rezultati, govorio je da je to planirao "drug knjigovođa", a kad bi uspjeh bio koliko-toliko dobar, onda je zasluge pripisivao sebi.

Prvih godina jedan manji dio zemlje orao je zadružni traktor, a ostalu većinu konji. Svi su se kočijaši obično dijelili u pet grupa i u svakoj ih je bilo desetak. Jedan je od njih bio određen za šefa i taj je zapovijedao kad se kreće od kuće, a kad se prestaje s poslom.

Već u samom početku bilo je dosta otpora složnom radu. Kad bi grupovođa naredio da plugovi zaoru jedan za drugim, uvijek se našao netko tko mora obaviti nuždu. Drugi opet nije htio raditi dok ne popuši cigaretu. Treći je odugovlačio zato što se jučer nekome četvrtome nije radilo i tako unedogled. Umjesto planiranih deset jutara, grupa orača poorala je dvostruko manje. Sljedeći se dan nastavljalo tamo gdje se stalo jučer. Obično su uvijek isti počinjali praviti probleme, a onda su i oni vrijedni shvatili da im ništa ne donosi marljiv rad. Proljeće je ove 1951. godine bilo pogodno za poljske poslove, te je do 5. svibnja posijan sav kukuruz. Kiše je bilo točno onoliko koliko je trebalo, pa su proljetni usjevi dobro poniknuli i brzo došli za kopanje koje se organiziralo po istom principu kao i oranje, s tom razlikom što je u svakoj grupi bilo desetak proarača i pedesetak kopača, uglavnom žena. Dok su jedni proarači prilikom proaranja ostavljali uski dio za kopanje, drugi su namjerno suzili plug, te je ostajao široki pojas za ručno kopanje.

I kod žena je bilo sličnih razlika. Supruge aktivista maksimalno su se trudile, a ostale su zabušavale. Nemotivirane i lijene zadrugarice ostavljale su travu, zaostajale i često stajale naslonjene na motiku. Nitko im nije mogao ništa. U početku su im ove marljive pomagale, ali kad su vidjele da one namjerno sporo i loše rade, tražile su da se njiva podijeli, te da svaka grupica dobije svoj dio i kad ga završi, ide kući. Takav pokušaj pokazao je odmah nedostatke. Po zakonu zadruge trudodani kojima se plaćao rad bilježili su se i obračunavali prema vremenu provedenom na poslu, a ne prema učinjenom. Događalo se da lijene žene svoje poslove uopće ne naprave, a dobiju isto kao one koje besprijeckorno obave posao. Na taj je način dio njive ostajao potpuno neokopan ili je brigadir molio vrijedne da završe kopanje.

Žene su u kopanju, kupljenju sijena i sličnim radovima zarađivale do dvadeset i pet trudodana mjesečno, a administracija i majstori imali su dva trudodana dnevno. Na kraju ili tijekom godine dijelilo se prema trudodanima žito, kukuruz i ostalo, te obuća i odjeća, a i novac.

Milina majka i sestra nisu bile u zadruzi, već su išle raditi u nadnicu kod *kulaka*. Zarada im je bila mala, ali su one bile zadovoljne vjerujući da će doći bolje vrijeme. Stevo je Milinoj majci rekao kako ona kao majka

poginulog partizana ima pravo na penziju, ali je ona to odbila. Većina ljudi nije mogla shvatiti njezin postupak. Neki su ga objašnjavali kao revolt zbog strijeljanja Mile, drugi kao otpor protiv naplaćivanja smrti i uživanja na račun poginulog sina, a treći su govorili kako ona ne želi biti u istom košu s pokvarenjacima koji koriste privilegije, a nisu ni bili u ratu.

Milin je otac umro 1949. godine. Sahranjen je pokraj sina.

Početkom lipnja, pred kraj školske godine, organiziran je u šumi Panjik Dan sporta. Djeca su s nastavnicima u dugoj koloni u redovima po dva krenula iz škole na izlet. Svi su uživali prolazeći kroz čistu stoljetnu hrastovu šumu. Dan je bio prevruć, te je i đacima i učiteljima prijala hladovina. Nakon kilometra hoda došli su na pašnjak. Tu su uz rub šume bila pripremljena igrališta za nogomet i odbojku. Većina učenika osjetila je odmah glad, te se prvo moralo pojesti sendviče. Poslije jela počela su natjecanja u nogometu, odbojci i atletici. U podne je bio predviđen ručak za odrasle koji je pripremila zadruga. Dovezeni su stolovi i klupe. Na ručku će osim učitelja biti značajniji zadrugari i općinski funkcionari, tako da se očekivalo više od trideset uzvanika.

Jakša je došao nešto ranije od ostalih gostiju, te je promatrao djecu. Za oko mu je zapeo dječak koji je najbolje igrao nogomet. Odnekud su mu bile poznate njegove kretnje i učinilo mu se kao da ih je već vidio, iako nikad nije gledao djecu. Pitao je Anu čiji je i ona mu je rekla da je on sin Tome Govedarovića.

Jakša se trznuo na ovu informaciju i ušutio. Uozbiljio se. Motrio je netremice samo tog dječaka. Zadnji ga je put vidio '47. godine na orahu kad se strijeljao Mile. Odonda se jako promijenio.

Mladen je također bio pozvan na ručak u šumi kao član Školskog odbora. Jučer je naišao kod Ane i ponudio joj se da ju vozi svojim malim motorićem koji je nedavno kupio. Ona se nećkala. Na kraju ga je ipak odbila jer nije zgodno da ih svi vide kako dolaze zajedno na motoru.

Kad je Mladen stigao na školski izlet, većina je prisutnih već sjedila. Njemu su napravili mjesto preko puta Ane malo ukoso, tako da su mogli razgovarati i gledati se. Raspoloženje nastavnika i gostiju bilo je suzdržano. Svi su se držali ukočeno, praveći se fini. Nekako su se podijelili na muške i ženske. Mladen je s muškarcima razgovarao o prijateljstvu.

– Gdje su prijatelji, tamo je i bogatstvo – izjavio je netko.

– Stari ljudi kažu da svi kojima pomažeš polako prestaju bit tvoji prijatelji. Čovek ima puno prijatelja sve dok mu ne zatrebaju – dodao je Mladen pokušavajući na sebe svratiti Aninu pozornost, ali malo kvareći započeti dobronamjerni razgovor.

Tada se netaktično umiješala učiteljica Luca i grubo mu se suprotstavila u mišljenju. Čak ga je počela vrijeđati da nije prijatelj i da nema prijatelja i on je ušutio. Potpuno mu je pokvarila raspoloženje. Malo poslije stiglo je za njega novo neugodno iznenađenje. Na sredini ručka dojurio je poput vihora Anin Branko. Mira je Anu upozorila da dolazi, čim je izdaleka čula brujanje motora.

– Ja uvijek na vrijeme primijetim kad on ide i kažem Ani, da ju ne zatekne u nezgodnoj situaciji – pojasnila je Mira Mladenu svoju ulogu.

Mladenu je ovo zasmetalo. Bio je u dvojbi šali li se Mira i želi li ga napraviti ljubomornim ili je Ana često u istim neprijatnostima i s drugima kao s njim.

Branko je otišao za drugi stol svojim poznanicima, ne pogledavši Anu. Ona je do tada bila raspoložena malo bolje od drugih i trudila se promijeniti sumorno ozračje, ali se sada uozbiljila.

– Jel tvoj čovek zalazi u vo društvo? – pitao ju je Mladen.

– Ne – odgovorila je.

– Zašto je došo?

– Ne znam.

– On je uhodi – prostrujilo je Mladenu mozgom. Počeo je žaliti Anu, a i Branka.

– Nikad ne bi bio taki – pomislio je i prestao jesti. Zagledao se u tanjur. I Ana je također izgubila apetit. Rezala je sitne komadiće mesa držeći u jednoj ruci nož, a u drugoj vilicu, ali nije jela. Mladen se podlaktio i upiljio oči preko stola, ali ne polulijevo, gdje je bila Ana, već poludesno. U početku mu je pogled bio prazan i nije ništa primjećivao, a kasnije su ga zainteresirala djeca. Pokušao se sjetiti na koga mu slični dječak u crnim klotanim gaćama. Sinulo mu je i pitao je Anu je li onaj mali u plavoj majici Marijević.

– Ne. On se preziva Govedarović – odgovorila je ona kad je bolje pogledala dječaka za kojeg se malo prije zanimao Jakša. Odmah je dodala:

– On najbolje igra nogomet. Danas je i u trčanju bio najbrži.

Mladen se zagledao u dijete. Smetalo mu je kad žene procjenjuju na mališanima čije imaju oči ili uši i kad kažu da je isti ujak, a sad je sebe

uhvatio u takvom razmišljanju. Pomislio je da je dječak sin pokojnog Blaža Marijevića koji je igrao nogomet kad je Mladen bio dijete. Blaž je bio jako brz. Kao kroz maglu počeo se sjećati da je bilo nekih ljubavnih afera kod Marijevića, ali i kod Govedarovića. Nije znao detalje, jer ga to onda nije zanimalo, a i kuće su im dosta daleko. Pričalo se da je Ljubica, žena Tome Govedarovića, koju su zvali Nena, na početku rata ostavila muža i dijete od dvije godine i otišla živjeti kod Blaža Marijevića koji je prije toga otjerao svoju ženu Evu i tada šesnaestogodišnjeg sina Grgu. Kako je Eva bila Jakšina sestra, kažu da se Jakša pobojavao da će kuća pripasti Neni i njezinoj djeci, pa je jedne noći poslao bivšeg slugu Garu po šogora. Naredio je da ga se ubije ovdje u Panjiku. Vratio je sestru i dijete kući, a Nena je otišla sa svojim tek rođenim drugim sinom u drugo selo u jednu staru napuštenu kuću. Mladen ne zna što je s njom poslije bilo. Sada mu je sinulo da je dječak Govedarović, koji po svemu podsjeća na Blaža Marijevića, Nenin sin. On je ustvari Grgin brat. Ima isto držanje kao Grga, iste pokrete i oblik tijela. Ana ga je kao mlada, neiskusna učiteljica istukla jer je pravio psine. Nepodopštine su mu bile u krvi kao i Grgi. Grga je lažnim novčanikom nasamario Anu i šamare je zato taj puta dobio Lovro koji ih je možda i zaslužio zbog prozora koji je opet razbio netko treći. Blaž je navodno napravio neslanu šalu s Jakšom, kad je Škilju uputio u Jakšino ljubavno gnijezdo gdje su bili on i Škiljinica. To mu je Jakša zamjerio više od varanja sestre. Sklonost ludorijama i podvalama Blaž je platio glavom.

Mladen se sažalio nad sudbinom dječaka, ali i nad sudbinom njegove majke, stvarnog oca i službenog oca. Bile su to velike ljubavi zbog kojih je nastalo puno patnje. Padale su glave.

Jakša na drugom kraju stola nije komunicirao ni s kim. Slične su mu misli bile u glavi. Prepoznao je dva hrastića između kojih su Garo i ostali razapeli Blaža i mučili ga do smrti. Djeca su baš ta dva drveta izabrali za stative gola. U školskom dvorištu borovi među kojima je pogubljen Mile ponekad također služe za gol.

Mladen je pogledao u Anu, pa u Branka i Juru. Sjetio se Aninih poljubaca i pomislio zabrinuto: "Šta ako Ana rodi jednog malog Krivolića koji će se zvat Kolarić?"

Mladen je do polaska u školu bio Ajdinić. Primijetio je Jakšu kako sada njega odmjerava i učinilo mu se da procjenjuje na koga sliči.

U dosta sumornoj atmosferi za stolom Ana se ustala i pozvala Miru da zajedno odu Branku. Brzo su se vratile. Kasnije su iz Brankovog društva pozvali Mladena i on se odazvao. Ponudili su ga vinom. Iskapio je punu čašu na dušak, pa još jednu. Branko ga je motrio zagonetnim, otužnim

pogledom, a možda i sažalnim. Sličan je bio i Mladenov prema njemu. Nisu progovorili ni riječ. Mladen je još jednom samog sebe pitao: "Zašto je Branko došo? Jel uhodi Anu?"

Počele su sportske aktivnosti odraslih. Većina je prisutnih znala da postoji netrpeljivost između Mladena i Jure. Prije rata su se izvanredno slagali u nogometu. Nadopunjavali su se u igri, *ginili* u ispravljanju pogrešaka jedan drugom, nesebično dodavali loptu i veselili se uspješnim potezima. Razlog sadašnjeg razilaženja sigurno nije Mladenovo nesudjelovanje u partizanima, nepripadanje članstvu Komunističke partije, niti što je, kako Jure kaže, iz kulačke obitelji. Dugotrajna netrpeljivost ne može biti ideološke prirode.

Budući da je Jure upravitelj škole, glavni u nogometnom klubu, član Narodnog odbora Općine i još dosta toga, gotovo svi aktivisti stalno mu se ulizuju i u svemu podilaze, a njemu to godi. Ti se isti natječu u pokazivanju što veće odbojnosti prema Mladenu.

Mladen je odavno nepoželjan na nogometnom terenu. Dok nije pre-stao igrati, tražili su mu pogreške u igri, prigovarali mu i ljutili se na njega, tako da je morao otići iz kluba. Slično je prošao i Anin Branko. Škiljo je već nekoliko puta kad se povede razgovor o čuvenoj utakmici s Andrijevcanima pred rat pričao priču koja je imala cilj ružiti Mladena. Završavao ju je navodnim Mladenovim za vrijeme utakmice upućenim riječima golmanu, pokojnom Zvonku Koviću:

– Nemoj meni dodavat loptu. Danas mi ne ide.

Poslije naručenog smijeha nekolicine ulizica, slijedilo je hvaljenje Jure kao nogometaša:

– Tolko je jako puknio loptu na treningu da se Zvonkov palac od siline udarca izvrgnuo na drugu stranu.

Sada su se na izletu Mladen i Jure našli u istoj nogometnoj ekipi. Jure je svaki Mladenov potez komentirao s "Odlično, bravo!", te su i ostali Jurini ljudi za čas promijenili retoriku. Mladen se u prvi mah nije mogao načuditi što se sad odjednom počelo događati u tvrdim glavama.

Neke su žene igrale odbojku na drugom igralištu, a Ana je sjedila i sa strane promatrala nogomet. Mladen ne zna kad je i s kim otišla kući. Njezin Branko nije igrao nogomet, ali se dugo zadržao i on ju nije vozio kući motorom.

Poslije nogometa pričinilo se da su Mladen i Jure uspostavili stari drugarski odnos. Neki su se zbog toga razveselili, ali njih su dvojica znala da je to privid koji neće dugo trajati. Poput Mladenovog psa Cige i mačke Lune, oni ne mogu zajedno.

Par dana poslije izleta Mladen i Branko sreli su se na ulici. Išli su jedan ususret drugom. Branko je prijateljski s osmijehom pozdravio:

– Zdravo, zdravo!

Mladen je smrknuto promrmljao:

– Zdravo!

– Od njega sam zaslužio da me ubije. Treba me ubit. Da je pravi, izvadio bi pištolj i puco mi u srce. Ne bi se smješko i zdravo, zdravo. On je mlakonja. Zato ga i vara – progundao je sam sebi.

Ana i Jakša su se unatoč preprekama i razlikama i dalje dobro slagali. Jakša je bio uvjeren da se njezina poruka iz recitala prigodom otvorenja doma o nesposobnima i pokvarenima na vlasti ne odnosi na njega, već na Škilju i Juru. Kad god mu je bilo teško, Ana ga je svojom veselošću i vedrinom oraspoložila. Imao je potpuno povjerenje da će dobro napraviti svaku priredbu i davao joj je pravo samostalnog odlučivanja o sadržaju i izvedbi. Njoj je dobro došla njegova zaštita od primitivaca i karijerista kao što su upraviteljica peradarstva Škiljinica, najutjecajnija učiteljica Luca i nova rospija u školi, fešterova žena. Ana se često sastajala s Jakšom u Općini ili u školi. Nekoliko dana iza izleta navratila je k njemu.

– Kako vam se sviđalo na izletu? – upitala je umilnim glasom koji mu uvijek otjera umor, ljutnju i loše raspoloženje.

Raspričali su se o događajima u šumi. Jakši nije promaklo da se ona i Mladen gledaju. Jakša je zalazio u Krivolića kuću za vrijeme rata, a i prije, iako nije imao idilične odnose s Mladenovim ocem. Koncem '43. došao je neočekivano i bez okolišanja rekao Andri Krivoliću:

– Sina ti nećemo dirat, al ga ne smiješ dat ni bandi, jer ćemo vas ubit obadvojicu. Pomoćeš nam!

To je istovremeno bila prijetnja i pomoć, a i poziv za suradnju. Poslije rata Andra je, za razliku od ostalih seljaka, izazivao i vrijeđao Jakšu, naročito kad se napije, ali mu se on nije svetio jer je među njima postojao poseban odnos koji su samo oni znali. Anu su zanimali Krivolići, te je zapitala Jakšu:

– Od čega je umrla Mladenova mama?

On je ušutio.

– Ako ne želite reći, ne morate – dodala je.

Nakon dvoumljenja, Jakša je prozborio:

– Radila je abortus i od toga je umrla.

Ana je i mislila da je to bilo u pitanju. Nastavila je s propitkivanjem:

– Zašto Mladenovi nisu dozvolili da se oni ožene?

Jakša je jako dobro poznao situaciju, ali je u odgovoru ostao nedorečen.

– Mladenova je mater prije imala ozbiljnog momka s kojim se posvađala i odma se spetljala s njegovim ocem. Zato nisu dozvolili.

Anu je zanimalo tko je bio taj momak, ali je Jakša namjerno izbjegao odgovor. Jučer je gledao malog Lovru Govedarovića na koga slič i bilo mu je teško. Promatrajući kasnije Mladena, shvatio je da je ista pokojna majka. To je sada rekao i Ani uz dodatak:

– Dobro je kad dite liči na mamu. Onda nema zbrke.

Ana je polako "slagala sve kockice" o Mladenovoj majci koja se zvala isto kao ona. Već sutradan se slučajno našla s Mladenom u Vinkovcima.

Otišli su na bosutski most, naslonili se na ogradu i upiljili pogled u vodu. On se sjetio lanjskog sna u kojem narukvicu baca u Bosut i hoda po površini vode. Nju je rijeka navela na razmišljanje o vraćanju narukvice zbog spominjanja novca i prijetnji da će ju zajedno s mosta bacati u Bosut. Oboje su istovremeno pogledali u narukvicu. Pročitavši si misli blago su se nasmiješili.

– Baš smo bili ludi – razmišljali su istovremeno. Mladen se zagledao u njezin madež i najljepše oči na svijetu kako sretno blistaju. Poželio je poljubac. Ona je osjetila što on želi i brzo ga je *cmoknila* nastojeći da nitko od prolaznika ne vidi. Zatim je počela ozbiljno.

– Jakša kaže da ličiš na svoju mamu – rekla je promatrajući Mladena i zamišljajući kako je bilo ženi kad je umirala napuštajući dvoje male djece.

Mladen je Ani počeo objašnjavati zašto se ne vole previše Jakša i njegov otac.

– Moj stari kad se napije, onda Jakši pridbaciva što je ubijio. Do je ubit Milu. Da je kazo ne, Mile bi bio živ. Jakša je ubio oca od nog tvog malog iz razreda.

– Kojeg? – iznenadila se Ana.

– Malog Lovre – izustio je Mladen, na što se ona žestoko usprotivila braneći argumentima gazdaričina brata i svog zaštitnika.

– Milu Sučevića je sud osudio i Jakša nije mogao ništa – rekla je te dodala:

– Otac Lovre Govedarovića je živ! Ja ga poznam. Dolazi u školu i brine se za sina više od bilo kojeg oca.

– Toma Govedarović nije Lovrin otac – protuslovio je za čas Mladen. Počeo je objašnjavati Ani što je znao o Jakši. Ona je čuvši sve to bila šokirana. Sjetila se čudne jučerašnje Jakšine reakcije kad mu je odgovorila čiji je mali koji najbolje igra nogomet. Prestala je dvojiti u istinitost Mladenovih riječi. On je nastavio:

– Jakša je pobio dosta ljudi u partizanima. Od mog školskog druga ubio je ujaka kad se vraćo kući ko domobran iz vojske. Pričekao ga je u šikari kraj šume i skinio ko zeca dok je polako odo drumom.

Ana je Mladenu zauzvrat u povjerenju ispričala sve o Barici. Rekla mu je za ružmarin i za Milinu narukvicu što on nije znao.

– Zbog ljubavi ljudi ratuju, ubijaju i gube glavu i obraz – zaključio je Mladen, a Ana je nadodala:

– Prema Homeru, u *Ilijadi* i *Odiseji* Trojanski se rat vodio zbog lijepe Helene.

Mladen je Anu uhvatio za ruku kad nikoga nije bilo i ona ga je na brzinu još jedanput poljubila. Krenuli su pokraj Bosuta, udahnući miris trave i malo dalje sjeli na klupu u hladu breze. Poslije su dugo šetali praznim ulicama. Prolazeći pokraj cvjećarnice, on je navalio da uđu unutra i da joj kupi cvijet. Izabrala je neobičan izuzetno lijep cvijet kojem on nije upamtio ime i koji se jako dugo održao u vazi. Tjednima su uživali diveći se cvijetu i prisjećajući se ugodnog boravka u gradu.

Mladen je kod kuće čekao priliku kako bi upitao oca o obiteljima Marijević i Govedarović. Stari je jedva dočekao da sinu može reći što zna i čega se sjeća. Raspričao se naširoko bez ustručavanja:

– Nena je bila zaručita za jednog momka koji je poginuo u šumi slučajno kad su rušili rastove za grede, a Toma je imo divojku koja je umrla prid same svatove. Obadvi ljubavi su bile prave, velike i lude, za nezaboravit nikad. Toma je poslije curine smrti počeo pit, a Nena nikud nije izlazila iz kuće. I jedno i drugo su mislili kako nikad više nikog neće moć volit. Nagovorili su i' da se ožene i probaju skupa ličit tugu. Odma se vidlo da neće ić. Toma je nastavio pit, a Nena se sve češće viđala sa Blažom koji je do onda živio kako-tako sa Jakšinom sestrom Evom. Imali su samo jednog sina Grgu. Blaž je tio još dece, a Eva nije tila rađat.

Blaž je do tog vremena bio najbolji drug s Jakšom i odmalena se volio s Evom koju je oženio dosta mlad. I njiova je ljubav u početku bila velika. Jakša se u to vrime potajno sastajao sa Škiljinicom, a Blaž je uživo nasamarit bilo koga i tako je jedanput namestio da Škiljo naiđe na nji dvoje pod gamarom u slami. Poslije je od tog pravio viceve. Ja sam bio na svinjokolji kod Filinog oca kad se Blaž javio za pripovijdanje vica. Kazo je da vic ide vako:

Jedan čovek našo pod gamarom svoju ženu sa komšijom. Reko joj je: "Kad si dala njemu, moraš i meni", a ona je kazala: "Dobro, oću." Pošli su u kuću i žena je odma legla i digla noge, a čovek je kazo: "Prvo metni ruku ovdi na raspelo i zakuni se da š njim neš više".

"Kako ću kad sam mala, pa ne mogu dokučit raspelo" – rekla je jadnica. Bila je jako niska.

Svi su se za sinijom zgledali kad su čuli Blažov tobožnji vic, a Jakša je onda reko: "To ni vic. To je podjeb".

– Odonda Jakša mrzi Blaža. Dolaskom Nene u njiov komšiluk, nasto je pakov. Nena u početku s Tomom nije imala dece, a kad se njena veza s Blažom rasplamsala, zatrudnila je. Odma se počelo šaputat da je dite Blažovo. Toma se nije triznio. Poslje rođenja malog Lovre, ljubav između Nene i Blaža je nastavita istim žarom. Viđali su se u bašći, u polju, u kukuruzima, pod gamarom i na štaglju. U zadnje vrime Blaž nije ni tajio da ima švalerku. Žena ga je ostavila. Ošla je sa sinom bratu. Jakša je bio na sestrinoj strani i šogori su se zakrvili. Nena je prišla živit u Marijevića kuću, a svog malog sina od dvi godine ostavila je Tomi i svekrvi za prvo vrime dok prođe medeni mesec. Brzo se vidlo da joj raste trbu. Jakšinu sestru je vato očaj i taka mržnja prema bivšem čoveku da je od brata otvorito tražila da ga ubije. Par dana poslje Neninog poroda, Jakša je poslo Garu i još dvojicu da na spavanju uvate Blaža i dovedu ga u Panjik. Naredio im je da ga muče i ubiju. Stevo mi je pripovido da se ni moglo gledat šta su š njim radili.

– Šta su radili? – pitao je Mladen.

– Svezali su ga jednim debelim dugačkim lancem za ruke. Lanac su omotali nekoliko put oko ruku, a onda ga pričvrstili za rastić. Drugi, isti taki lanac, svezali su mu za noge i privezali za drugi rast. Na taj drugi lanac su metnili rajz i stezali ga. Blaž je brzo došo u ravan položaj okrenit trbuvom prema zemlji. Garo je stezo rajz i Blaž je zaurlavo od bolova. Rastići deblji od noge počeli su se savijat. Garo je i dalje bez milosti zavrto rajz. Kad se svaki rastić savio dva pedlja, svezo je rajz za lanac žicom i uzeo debeli štap. Svom snagom je udaro Blaža po leđima, dupetu i slabinama. Jakša je ošo duboko u šumu da ne čuje šogorovo jaukanje. Kad je Garo pristo sa udaranjem, okrenio je rajz još par puta i ostavio Blaža razapetog visit sat vremena. Poslje ga je opet tuko. To je ponovio još triput. Blaž je pridvečer davo još samo znakove života, a ujutro je bio potpuno ladan.

Nena je te noći pobegla u drugo selo i počela sama živit s malim ditektom bez igdi ičeg. Godinu dana poslje dite joj se razbolilo i umrlo. Ona i sad provodi dane pokajničkim životom. I da znaš. Nena nije kurva. Kurva

je Škiljinica, a Nena je prava i poštena, al nesretna. Jakša i svi njegovi su sotone. I sestra i brat. Loše su prošli svi koji su s njima imali bilo kaku vezu. Sve se to, a i drugo dešavalo radi Jakšine bake. Ona se ko cura udala za Jakšinog didu udovca, kad mu je žena umrla poslje poroda, a dite ostalo. Mrzila je pastorče i ugušila ga je jastukom. Metnila je na dite jastuk i mali je osto bez zraka. Zbog gušenja tog nevinog anđela biće još zla.

Mladen je cijelu priču kasnije ispričivjeda Ana, ali ona nije promijenila svoj odnos prema Jakši. Sve je objašnjavala nevidljivim pozitivnim i negativnim silama na koje ne možemo puno utjecati. Jedino ju je grizla savjest što je ošamarila malog Lovru. Sada je shvatila da je on svojim neprimjerenim postupkom htio na sebe svratiti pozornost jer pati što ga je ostavila majka. Ana se još jednom zarekla da više nikada neće udariti ni jedno dijete.

U poplavi svih mogućih kurseva i večernjih škola kojima su se stjecale čak i diplome fakulteta, Ivka se sjetila da bi članovi zadruge trebali pohađati vatrogasni tečaj kako se ne bi događali propusti kao na govedarskoj farmi. Jure, kad je čuo za tu ideju, oduševio se. Naredio je da se i učitelji moraju vatrogasno osposobiti.

Ana je pet godina išla u učiteljsku školu i završila ju je s odličnim uspjehom, ali ne može predavati u višim razredima osnovne škole, niti bilo kako napredovati, jer je napredovanje rezervirano za one koji su postali učitelji večernjom školom. Diže joj se kosa na glavi kad joj Jure i tek pristigla fešterova žena zapovijedaju kako treba raditi. Sada je smatrala da je vatrogasni kurs glupost i rekla je da ga neće pohađati. Jure joj je zaprijetio otkazom jer ne može učiti djecu ako ne zna osnove vatrogastva. Ono što je o tome detaljno učila u učiteljskoj školi, sada ne vrijedi jer je bilo za vrijeme NDH.

Tečaj je trebao trajati dva dana po četiri sata dnevno, ali je predavač iz Osijeka sve ispričao za sat i pol i onda je bio pismeni ispit. Mladen je pisao za sebe i Anu. Svi su položili.

Za tjedan su dana u zadrugu i školu stigle "diplome". Ana je svoju čitala Miri naglas:

Uverenje da je Ana Kolarić, rođena 24. travnja 1925. u Rumi, zaposlena u osnovnoj školi Marijan Stjepanić nakon provedenog teorijskog i praktičnog osposobljavanja završila program osposobljavanja naroda za provedbu preventivnih mera zaštite od požara, gašenja požara i spašavanja ljudi i imovine ugroženih požarom u trajanju od ukupno osam časova, te da je osposobljena za zaštitu naroda i imovine ugroženih požarom. Smrt fašizmu – Sloboda narodu.

Na drugom papiru bile su ocjene na provjeri osposobljenosti: tri petice i dvije četvorke, te zaključak da je zadovoljila.

Ana je poslije zafrkavala Miru da može slušati predavanja na daljinu i polagati ispite telepatiski. Zadruga je za svaku vatrogasnu diplomu platila petsto dinara.

Ovogodišnja žetva dočekanja je bez ikakvih priprema. Za rad s kosilicama Škiljo je odredio nove ljude koji nisu imali pojma kako se radi i na što treba obratiti pozornost. Na osnovi lanjskog iskustva smatrao je da svatko može sjediti na kosilici i ne umarajući se upravljati njome. U zapregu su stavljeni konji koji nikad nisu vozili zajedno. Dešnjak je bio naročito čudne naravi i već je više puta skrivio izvrtanje kola. Kad je sve bilo spremno za početak, nemirni konj se počeo luditi, a novopečeni kočijaš nije reagirao kako treba. Istezao je *kajase*, konji su počeli curikati i kosilica se za čas našla u kanalčini. Ljudi su pritrčali i jedva smirili konje. Poslije su izvukli kosilicu i kočijaša s prignječenom nogom iz kanala, te ga odvezli liječniku. Nitko nije primijetio da je napuklo rudo. Ranjenika je zamijenio Mladenov otac koji je od ranog jutra pio i to dan na dan. Iako je jedva sjeo na sjedalicu kosilice, bio je vještiji u kočijašenju i ovogodišnja je žetva krenula. Kod trećeg obilaska okolo konji su se prilikom skretanja ponovno uzludili i puklo je debelo rudo ispod kojeg je bio treći prednji kotač. Cijela konstrukcija kosilice bila je povezana s rudom i našla se dešnjaku pod nogama. Konj je reagirao panično jer je nedavno imao slično loše iskustvo. Prije mjesec dana su mu na nizbrdici Sveta Klara s kola skliznule među noge željezne šinje od pruge i izudarale ga budući da nisu bile učvršćene. Sada se sapleo u sve polomljeno što mu se našlo ispod kopita, i u *štranjge* i *vagire*, te je pao leđima pod noge srednjeg konja. Kako su ormom bili povezani međusobno, srednji konj je napravio bočni *salto* preko ležećeg dešnjaka tako da su obojica bila na zemlji na lijevom boku s nogama udesno. Pokušavali su se ustati, ali su se *štranjge* i *orma* toliko ispleli da su bili prikovani za tlo. Bjesomučno su se ritali zadnjim nogama. Treći konj – logov – stajao je srećom mirno. U tom kritičnom trenutku pojavio se Mladen na motoru kao da je iz zemlje izniknuo. Prvo je u stranu maknuo oca. Prisebno je i polako uz pomoć nekih radnika ispregao trećeg konja, a zatim pričekao da se smire ova dva što su ležala. Sa strane su ga upozoravali da ne ide iza zadnjih nogu jer ako se koji konj baci, ubit će ga. Drugačije se nije moglo osloboditi *štranjge* i Mladen je pošao u opasnost. Znao je da na najmanji dodir konj snažno odapne nogom i zato je pažljivo otkapčao *štranjge* od *vagira*. Znoj mu je lio niz lice iako je bilo prohladno jutro. Uspio je osloboditi tri *štranjge*, a četvrta je bila omotana i zategnuta, te ju je morao presjeći

nožem. Time je obavio najopasniji dio i spriječio da preplašeni konji u bježanju vuku za sobom cijelu kosilicu koja bi ih sigurno i ozlijedila.

Konji su ležali na zemlji drhteći od straha. Mladen je prišao njihovim glavama i polako otkopčao *kajase*. Tada su se ponovno uzbunili. Kako su *štranjge* bile oslobođene, skočili su i počeli bježati vukući na ogrlju rudo s prednjim kotačem kosilice. Usput je ogrlje puklo, te je rudo ostalo na leniji.

Mladenov je otac u međuvremenu popio još rakije i bio je mrtav-pijan. Mladen ga je utovario u jedna kola i trećim konjem odvezao kući. Bilo mu je strašno.

Drugi su ljudi pokidanu kosilicu pokupili i odvukli u zadružno dvorište gdje je ubrzo obrasla u travu. Idućih se dana okišilo, tako da se žetva odužila. Prinos je bio slab, a ostalo je i nepokošene pšenice "pticama nebeskim", kako je rekao Jakša Škilji optužujući ga da je za sve kriv, jer je glup i nesposoban i brine se samo za vlastitu ženu.

Ni Jakša, iako je kritizirao, nije se previše živcirao za žetvu, za slomljenu kosilicu i za poplašene konje, već je smišljao kako će vidjeti Baricu. Dok su se sanirale posljedice nesreće, on se šuljao u njezinu bašću. Umjesto na mladu vatrenu snašu, naletio je na od jutra pijanog Stevu, u najagresivnijem raspoloženju. Stevo ga je napao pogrdnim psovkama okrivljujući ga po drugi put za Goli otok. Ponovno je zaprijetio je da će ga ubiti.

Poslije žetve počela je vršidba. Vrijeme se poboljšalo i postalo pravo ljetno, vruće, ali sparno, teško. Škiljo je lugarova rođaka odredio za šefa, a kako se on slabo snalazio, u zapovijedanju mu je pomagala Škiljinica. To je ljutilo većinu poslenika pa su zabušavali, a ona je "trenirala strogoću". Uglavnom nije imala pojma kako se što radi, ali se u sve petljala. Vladala je opća netrpeljivost.

– Slažemo se u poslu ko zadružni konji – izvalio je netko i te riječi postale su izreka za neslogu.

Jednog popodneva kad je vršalica premještena pokraj nove gamare počelo se spremati nevrijeme i svatko je osim "uvažene drugarice" znao da pred oluju ne treba razvršiti gamaru. Škiljinica je oficirski rekla:

– Ja zapovedam da vršidba počne.

Zabrujao je traktor, zatutnjala je mašina, poletjeli su snopovi, a za četvrt sata sijevale su munje i pucali gromovi. Čim je skinut krovni dio gamare, nebo se crnilo i kiša je lila kao iz kabla. Prokisla je sva pšenica i takva mokra stavljena je u veliko skladište gdje je proklijala i istrunula, a Škiljinica je dobila zadrugarsku nagradu.

To je ljeto zbog nebrige uginula jedna kobila Mladenova oca iz Škiljine fijakerske zaprege. Andra Krivolić zato je s jedne strane čak bio sretan jer njegova kobila neće voziti Škilju, a s druge puno više žalostan, budući da ju je od ždrijebljenja odgajao i mazio kao dijete. Sreća i žalost pomiješali su se i pio je više nego obično cijelo ljeto. Mladen se živcirao, ali je shvaćao alkoholizam kao zlo i bolest koja obuzme čovjeka i ne može joj se oduprijeti. Nastojao je pomoći ocu.

– Upravitelja neće biti idući tjedan. Dođi! – rekla je Ana Mladenu jednog sunčanog rujanskog dana pred početak školske godine.

On je jedva dočekao da osvane taj ponedjeljak. I danju i noću mislio je samo na nju potpuno isto kao što otac misli na piće. Kad je konačno došlo toliko očekivano vrijeme, nije ju našao samu kako se nadao. Kod nje je bila jedna starija žena koja nikako nije htjela otići. Ana se pokušala riješiti dosadne babe opraštanjem i riječima da će se vidjeti sutra i o svemu razgovarati. Nekoliko su se puta rukovale, ali stara je davež bila kao stjenica. Mladen je cijenio Anin trud i bio je strpljiv, ali kao na iglama. Dok je baba još bila na vratima, ušla je čistačica škole s namjerom da zasjedne. Opet je Ana s puno takta i njoj oprezno ukazala da treba otići. Odmah poslije nje došao je poštar. Ni njemu se nije žurilo. Ana je primijetila da je Mladenovo strpljenje pri kraju i da ga ljuti njezina ljubaznost prema posjetiteljima, ali nije mogla biti drugačija. On je ubrzo ustao u namjeri da odmah ode.

– Čekaj! Nemoj ići! Kud žuriš? – panično je reagirala. Mladen je ipak sjeo na dvosjed. Tada je stigao jedan đak koji je trebao svoju učiteljicu nešto pitati, pa iza njega mladić tražeći upravitelja radi nogometa. Svi su imali vremena na pretek.

Konačno su sami. On sjedi i dalje zavaljeno na udobnom tamno crvenom dvosjedu i gleda svaki njezin pokret. Duboko udiše i zaustavlja dah.

Ona mu prilazi. Polako, nečujno, korak po korak. Usne im se dotiču. On ju nježno miluje po kosi i vratu, a ona mu stidljivo sjeda na koljeno obuhvativši njegovu nogu svojima. Sve jače stišće bedra. Grčevito se privija i tijelo je uz tijelo. Usne se same spajaju, oči nesvjesno zatvaraju, srca tutnje. Blaženstvo bi moglo trajati vječno.

Ana prva dolazi k svijesti.

– Mogao bi netko naići – kaže uobičajenu frazu tiho se izvlačeći iz zagrljaja. Poziva ga u upraviteljevu sobu. Vadi pripremljeno piće, toči čaše i uključuje radio na kojem je sentimentalna ljubavna pjesma. Počinju plesati.

Ona ga s obje ruke grli oko vrata. On svoje ruke polagano stavlja iznad njezinog struka. Ljube se dugim, dugim poljupcem i prepuštaju osjećajima.

Ana raskopčava njegovu bijelu košulju. Gleda golo tijelo i to ju dovodi do ludila. Divlje grize po vratu i prsima, nekontrolirano čupa dlakave grudi, na koži ostaju otisci zuba, a glazba i dalje tiho svira.

Ana je sva u osjećajima. Ustreptala. Gori. Utroba joj ključa. Odjednom panično šapće da bi mogao netko doći i grubo ga odgurava. On stoji nepomično na sredini sobe. Ona prilazi prozoru i zatvara ga, a on sjeda na niski stol pokraj zida. Raširio je noge i poziva ju u krilo. Ona poslušno prilazi. Grli ga opet s obje ruke, a njegove šake same kreću pod suknju. Dira joj koljena, pa listove sve do stopala, te prema gore i opet koljena, bedra...

I ona njega miluje svuda i neprestano ga ljubi.

Mladen zaliježe na stol i Anu povlači na sebe. Mozgom mu struji misao da bi se krhki stolić s tri noge mogao slomiti pod njima. Stol se ljulja pri svakom pokretu i prijeti lomljava i stropoštanje na pod. Oboje ubrzano dišu u istom ritmu.

Ana leži na Mladenu uzbuđujući i sebe i njega do usijanja. Iznenada se opet izmiče. Staje sa strane i popravlja odjeću. Zakopčava bluzu, namješta suknju i sređuje frizuru. On ju zadovoljno ne trepćući promatra.

– Moramo se vratiti u normalu! – kaže tiho.

Mladen se lagano uspravlja na tronogom stolu, smireno ustaje i sa zadovoljnim izrazom lica dira ju po lijevoj ruci. Ona odmah svojom desnom hvata grčevito njegovu, a zatim ju pomahnitalo ljubi.

Kad su se strasti malo smirile, Ana je pošla natočiti novo piće, a on je, ne skidajući očiju s nje, *zalego* u fotelju, pozvavši ju u krilo. S dvije pune čaše ona se udobno zavalila na njega. Opet su se kucnuli, popili, a zatim se nastavili ljubiti, držeći svatko u jednoj ruci do pola ispijenu čašu. U maloj stanci on je iskapio čašu, a trenutak poslije i ona.

Nakon još jednog strasnog zagrljaja u kojem je ona ponavljala: "Volim kad me jako stisneš", odlučno je pošla k vratima i zakrenula ključ u bravi.

Sreća nije potpuna dok se s nekim ne podijeli. Otkad je umro Mladenov *dida*, on nema kome pokazati neki svoj postignuti uspjeh. Sada se htio pohvaliti *svojoj* Ani da su mu se oprasile tri nazimice. Dvije imaju osam, a jedna devet prasadi i svi su lijepi. Kod nje je u školi zatekao veliko društvo u dobrom raspoloženju jer nije bilo upravitelja. Ana je odmah ostavila sve i prišla mu riječima:

– Baš te trebam.

Uzela je dosta raznih ispisanih papira, kuverti i bilježnica i pozvala ga opet u upraviteljevu sobu ne mareći za veselo društvo koje i nije obraćalo neku pozornost na njih. Mladen nije shvaćao što želi s tim papirima od njega i stao je zbunjen iza vrata. Ona ih je sve ostavila na stol.

– Upravitelja nema. Moramo iskoristiti priliku – šapnula je i objeručke ga zagrlila. Svaki put kad je došlo do usijanja, izmicala se, gurajući ga. On je zadovoljno i zbunjeno ostajao naslonjen na zid, a ona bi si malo popravila odjeću, te mu opet prilazila. Kad je nakon petog njezinog upozorenja da bi netko mogao naići došla u zagrljaj, tiho je prošaptala:

– Želim te! Samo malo!

Poslije stišavanja strasti, sjeli su za stol. Ona je raširila papire i bilježnice. Milovala ga je po dlakavoj podlaktici.

– Jel ti lijepo? – pitala je. On je zadovoljno kimnuo.

– Moramo doći u normalu! – rekla je blaženo i sjetno isti tekst kao i jučer, na što ju je on poljubio, polako, osjećajno, blago, usne su se jedva dotaknule.

Njoj je od poljupca naletio novi val vrućine u lice. Baš tada su se naglo otvorila vrata i ušao je neočekivano upravitelj. Mladen se ukočio. Bez obzira što je s Jurom išao u školu, što su igrali nogomet i što ga je podcjenjivao u svakom pogledu, sada je zanijemio od straha. Nije mu bilo jasno otkud se pojavio, a Ana je rekla da će biti odsutan. Ona se prva snašla i počela, ne baš uvjerljivo, pričati o uobičajenim pogreškama kod pisanja velikih i malih slova, praveći se da nastavlja započeti razgovor. Jure ju je smrknuo pitao zna li gdje je bugačica i ona mu je brzo pronašla što je tražio. Uzeo je bugačicu i izašao van ne ostavljajući dojam da je vidio nešto neprikladno.

– Što misliš da je ušao malo prije? – rekla je Ana drhteći. Mladen je slegnuo ramenima, a ona je trijezno dodala:

– Mogao bi me ucjenjivati cijeli život. Moramo pripaziti. Ne bismo smjeli više ovako.

Mladen je bio izvan sebe. Samo je šutio. Zamislio se na koji bi način Jure mogao ucjenjivati Anu. Ne može joj dati otkaz, ne može joj smanjiti plaću. Novaca ona nema, a on ima koliko hoće. Nije mu baš u interesu ni razglasiti što je vidio. S Brankom je takav da mu ne može otići i reći gdje je i kako zatekao njegovu ženu. Što bi onda zahtijevao od nje? Ono najvrjednije – nju. Tražio bi da s njim legne. Bi li legla?

– Nećemo zajedno izaći. Ti uzmi ove papire i listajući ih izađi. Ja ću poslije – prekinula je Ana Mladena u razmišljanju. On je nespretno pošao

kroz vrata glumeći zainteresiranost za spise. Ni ona nije bila u stanju uključiti se u prijašnje društvo, već je brzo prošla van. Valjda ipak nitko nije ništa primijetio.

Sljedećeg je dana Mladen kroz prozor opazio kako Jure odlazi na motoru kad je završila nastava i odmah je požurio k njoj. Bila je sama i nitko nije bio na vidiku. Poletjeli su jedno drugom u zagrljaj.

– Osjećala sam da ćeš doći. Već sam pripremila piće – rekla je pokazujući dvije napunjene čaše na stolu koje su čekale da on stigne. Uzela je obje i zakoraknula k njemu. Treperilo joj je cijelo tijelo. On je uzimajući čašu osjetio njezino drhtanje, ali i svoje. Kucnuli su se gledajući netre-mice jedno drugo. Oboje su popili po gutljaj. Poljubili su se, a zatim popili na dušak. Sjeli su. Zagrlio ju je. Ona mu je počela nježno gladiti ruku, a onda se privila.

– Hajde mi recitiraj! – sjetila se odnekud. On se zamislio, te je počeo sanjalački:

*Koji smo danas dan
Mi smo svi dani
Prijateljice moja
Mi smo čitav život
Ljubavi moja,
Mi se volimo i mi živimo
Mi živimo i mi se volimo
A ne znamo što je to život
I ne znamo što je to dan
I ne znamo što je to...ljubav.¹¹*

Ovu pjesmu Mladen je dobio od Vere i malo se dvoumio da li da ju govori Ani jer pjesma na neki način pripada Veri. Ana ne može biti Veri-na zamjena. Mislio je donedavno da osim Vere neće moći voljeti nikoga, a sad mu se mijenja mišljenje. Nije bio siguran je li sretan zbog toga, ali je zažalio što je recitirao baš tu pjesmu. Mogao je neku drugu. Stotine lijepih pjesama koje je sam pronašao zna napamet, iako su zapravo i one bile namijenjene Veri. Učio ih je u vojsci i ponavljao stotinu puta zamišljajući da ih govori na uho prvoj ljubavi.

Ana je bila očarana. Izustila je tiho šaptom:

– Preljepa je. Tko ju je napisao?

¹¹ Autor pjesme Jacques Prevert.

On nije odgovorio već je ustao namjeravajući otići. Osjetio je malu vrtoglavicu. I ona je bila blago pijana. Komentirala je:

– Još ćemo se ovako naučiti piti.

Prije rastanka dugo su se ljubili na sredini zbornice čvrsto zagrljeni, a zatim je on pošao. Čim je uhvatio za kvaku, okrenuo se. Ona je stajala na istom mjestu skamenjena. Gledala je u njega ne trepćući. Oči su joj blistale, a na bradi s lijeve strane bio je njemu tako dragi madež. Morao se zbog madeža vratiti i poljubiti ju još jedanput. Nisu se mogli rastati, već su opet kao ukopani stajali jedno nasuprot drugom. Slijedio je još jedan cjelov, pa još jedan.

– Sad idi! – šapće Ana. Nakon oproštajnog poljupca kreće, pa se vraća.

– Volim se ljubiti s tobom – kaže.

Mladen ju stiže rukama za nadlaktice i grčevito ljubi. Zatim energično kreće, pa zastaje, te nastavlja prema vratima. Hvata kvaku i gleda u nju. Ona dolazi k njemu. Naslanjaju se na vrata da nitko ne može ući.

Bilo je lijepo. Izašli su zajedno kroz školsku kapiju, a zatim se razdvojili. Mladen je krenuo prema igralištu. U tijelu mu je bilo uzbuđenje od malo prije i činilo mu se da djeca, novi nastavnik tjelesnog i čistačica gledaju u njegov šlic. Nije se usudio pogledati koliko je primjetno na hlačama što je bilo prije nekoliko trenutaka.

Ana je rekla da ide mužu. Hoće li ga, dok u njoj traje vatra, pozvati u krevet i smješkat i mu se ili će ga samo poljubiti i izbjegavati. I skrivati pogled.

Ona kaže da se uvijek pri odlasku i povratku poljubi s Brankom. Mladenu su obje varijante njezinog susreta s mužem odvratne, licemjerne i lažne i čim ih se sjetio, splasnulo je uzbuđenje i oduševljenje zbog prekrasnih minuta provedenih s njom.

Sljedećeg je dana nestrpljivo čekao vrijeme kada se dogovorio da se nađu. Susret je bio gotovo isti kao prošli i pretprošli put, ali drugačiji. Da je tako još tisuću puta, ne bi bilo dosadno. Krv je ključala, a požar strasti harao je tijelima. Ana je na rastanku rekla:

– Dod i sutra!

Sutradan Mladen s Anom zatječe kolegicu Miru koja odmah izlazi kako bi ih ostavila same. Ana namiguje i prilazi mu sva ozarena.

– Ano! – šapće on.

– Kako si to lijepo rekao.

– Vidi! Danas sam pravio spisak žena za berbu kukuruza i pogrišio kod prvog imena. Napiso sam Ana mesto Roza – kaže i pokazuje joj papir. Ona ga majčinski upozorava:

– Pazi da sve tvoje radnice ne budu Ane.

– Juče sam se Ivki greškom obratio s Ana. Da vidiš kako me pogledala.

Sutrašnji je dan Mladen dočekaio lošeg raspoloženja. Probudio se tmuran i od ranog mu je jutro sve krenulo naopako. Bio je petak, i to ne 13., nego 29. rujna. Prvo je zatekao probušenu gumu na motoru. Kod svinja je bilo jedno uginulo prase, zakasnio je prvi put na posao deset minuta i baš je prije njega ušao Škiljo koji nikad ne dođe prije devet i prigovorio mu. Zaredale su sitne pogreške i pehovi u poslu. Kad je popodne pošao Ani, priznao je sam sebi da nije raspoložen za nježnosti. Pokucaio je na vrata njezine učionice i pričekao. Malo poslije uhvatio je kvaku i pokušao otvoriti vrata. Ostala su nepomična. Mozgom mu je zatutnjalo:

– Zaključala je i ošla. Kako je mogla? Dosadio sam joj. Nisam više zanimljiv. Mogla mi je javiti. Kako bi njoj bilo da je uvala za bravu zaključani vrata, a da sam je pozvo.

– Ne bi ošla bez razloga. Bi?

Mladena su jako ražalostila zaključana vrata. Ana ga je strašno razočarala. Nekoliko dana nije mogao doći k sebi. Danju je lutao poljem, a noću nije spavao. Buljio je u *plafon* i optuživao i branio Anu. Cijelo to vrijeme nisu se vidjeli i on nije ništa znao o njoj, ali mu nije bilo ni na kraj pameti tražiti ju. Mogla se barem kasnije ispričati.

Ana je osjetila ozbiljnost situacije i pošla k njemu u Dom. Našla ga je samog i bez ikakvog objašnjavanja o zaključavanju i nečekanju, poletjela mu u zagrljaj. Poželjeli su se jedno drugog i nisu imali vremena za istraživanje incidenta.

Počelo je razdoblje kad je Ana dolazila u zadružnu kancelariju i opet je bilo lijepo, posebno, drugačije. On je častio pićem i više od nje strepio da će netko ući dok vode ljubav. Nakon tjedan dana predbacio joj je zaključana vrata, a ona je mirno odgovorila:

– Nisam kriva. Branko je došao po mene. Morala sam ići i nikako ti nisam mogla javiti.

Mladena ovo opravdanje nije zadovoljilo, ali nije inzistirao na potpunom razjašnjenju jer bi se pokvarilo uživanje. Za oboje je puno bolje voljenje svaki dan bez predbacivanja i spominjanja neugodnosti. U slučaju

da je Ana koji put bila spriječena, rekla mu je unaprijed i on je bez ikakve ljutnje prihvatio kratku stanku. Sam ni jednom nije izostao.

U jeku berbe kukuruza Ana je zamolila Mladena da joj iz polja donese nekoliko klipova kukuruza, bundevu i rascvjetani suncokret kako bi dekorirala učionicu u skladu s godišnjim dobom i zavičajem. Zbog kišovite jeseni teško je bilo naći lijep kukuruz, a suncokreta uopće nije bilo i Ana možda nije bila previše zadovoljna dobivenim iako se Mladen trudio pronaći najljepše primjerke. Ponudio joj je i dublek, što je prihvatila. Iza brao je u svojoj bašći najveći i pazeći da žena ne primijeti "krađu", donio ga u vreći u školu. Ana ga je kod kuće pekla, ali je rekla da nije baš sladak. On je cijenio njezinu iskrenost premda mu nije godila.

U drugom tjednu listopada Mladen je zatekao Anu i Juru same kako analiziraju neki tekst. To mu se već jednom dogodilo. Stao je na dovratku i pristojno čekao da završe posao kako bi progovorio s njom par nevažnih riječi koje život znače. Nije uspio dočekati jer su tražili nove papire za bilješke, te se povukao izjavivši da će doći drugom prilikom. Jure je likovao.

Kad se uskoro dogodila slična situacija, Mladen nije bio spreman na popuštanje. Pozvao je Anu dosta grubo van i ona je strepeći između dvije vatre poslušno izašla i zatvorila vrata za sobom. Stala je pred Mladena. Poljubio ju je. Nije skidao oči s nje, a nije izustio ni jednu riječ. Još je jednom nježno primaknuo usne njezinima. Samo je šapnuo "zdravo" i otišao. Ona je gledala za njim. Još je malo stajala pred vratima, a zatim se vratila upravitelju iz kojeg je zračio bijes. Nije marila za njegovo raspoloženje. Bila je u sedmom nebu.

Mladenu se činilo da učiteljica Luca pretpostavlja što rade on i Ana kad su sami i da ih želi iznenaditi i uhvatiti na djelu. Ona je svaki put dolazila k njima bez kucanja naglo otvarajući vrata, čim je primijetila da se on šulja hodnikom. Zato je Mladen nastojao da ga Luca ne vidi prilikom dolaska. Ako nije uspio ući neopaženo, onda se pravio jako rastrešen ne osvrćući se na nju. Ani bi samo šapnuo da pazi jer će ona ući i nijednom se nisu našli u neprilici.

Mladen je mislio da Mira nešto zna o njihovoj vezi i da joj se Ana možda povjerila. Ana mu je pojasnila:

– Ništa joj nisam govorila. Mira samo pretpostavlja da među nama postoji simpatija.

Jednom je Mira upala kad se Ana nagnula iznad malog stola kako bi poljubila Mladena koji je zavaljen na dvosjedu baš raširio ruke da ju zagrlj. Ona se zacrvnjela i bilo joj je neugodno, a on se nije ni trznio.

– Bolje da si ti naišla i vidjela nas ovako nego netko drugi – rekla je Ana priznavši ljubavnu vezu i dodala povjerljivo:

– Jesi što primijetila?

– Na tebi da, a na njemu ništa – odgovorila je Mira peckajući kolegicu.

– Ja sam ovdi samo mirno sedio – pravio se Mladen da je nevinašce.

Sljedeća neugodna situacija dogodila se kad se on oblačio bez žurbe, zadovoljno, polako, *na tenane*. Ana se sredila kao i uvijek, na brzinu. Ušla je neočekivano njegova bivša plesačica Ivka dok je zakopčavao hlače. Sada je njemu bilo neprijatno, pa ga je Ana tješila:

– Što ima veze. Nije ništa vidjela. Ti si samo popravljao hlače.

Nakon svakog sastajanja s Anom, Mladen je letio nebom. Nije se mogao nikome pohvaliti, niti je imao prijatelja s kojim bi podijelio sreću. Kad bi nekoga susreo, činilo mu se da taj na njemu vidi gdje je i s kim bio i što je radio i da mu zavidi. I kao da mu želi pokvariti malo lijepoga u životu. Jednom prilikom, vrativši se od Ane, Ivka ga je napala što je pitao njezinu nećakinju za strinu i kazao da ju pozdravi.

– Što ti imaš mene pozdravljat po djetetu – rekla je ljutito. Drugi mu je put Škiljo nakon Aninih nježnosti naredio kao za kaznu da u posebnu bilježnicu prepisuje rješenja i uredbe što je bilo potpuno nepotrebno, naročito u subotu popodne. Treću neugodnost priredio mu je poslije Aninih poljubaca Šima Dabić. Razgalamio se na njega što nije naložio peč i što je otvorio prozor, iako je vani bilo više od dvadeset stupnjeva.

– Samo idiot ne loži u drugoj polovici oktobra – rekao mu je grubo izigravajući svemoćnog vlastodršca.

Sljedeće Mladenovo lebdenje u oblacima prizemljili su radnici koji su se došli žaliti baš njemu da im brigadiri nisu upisali sve trudodane svrstavajući ga u funkcionare. On se morao svojski založiti da se ispravi načinjena pogreška i nepravda.

U pretposljednji ponedjeljak listopada Mladen je htio vidjeti Anu iako se nisu ništa dogovorili. Kad je išao k njoj, pogađao je hoće li naći zaključana vrata ili nju i upravitelja. Dok je smišljao što će učiniti u kojem slučaju, našao se u hodniku i ugledao ju u kuhinji. Ispalo je bolje nego što se nadao. Nikoga nije bilo na vidiku i on joj je potrčao u zagrljaj. Ona se prva pribrala i otišla zatvoriti ulazna vrata. Kuhinjska je vrata pritvorila da se čuje ako netko naiđe. Kad se vratila, stavila je uho na njegova prsa kako bi čula srce. Udaralo je kao da hoće iskočiti iz grudi.

– Srcu se ne može zapovidat – kazao je Mladen provjeravajući njezine navode da je srce podivljalo čega nije bio svjestan. Srce je nemoguće

umiriti. Ruku i nogu možeš pomaknuti kako hoćeš, ali srce radi po svoje. Ana je bila presretna nakon svog otkrića. Bila je spremna dati cijelu sebe.

Mala kuhinjica postala je omiljeno mjesto za njih dvoje. Jednom ih je tu zatekla čistačica u ugodnom, pomalo poslovnom razgovoru. Nisu ju primijetili. Oboje su pomislili da bi bilo jako neugodno da je došla ranije.

Drugom je prilikom u kuhinjicu banuo bez kucanja upravitelj. I on je mogao vidjeti samo kako svatko na svom dijelu prostorijice stoji naslonjen na zid ćaskajući o nevažnim stvarima dok na štednjaku ključa voda za kavu. Ana je Juru još upitala:

– Je li sve pod kontrolom?

On je ljutito zatvorio vrata misleći da se dogovara urota protiv njega.

Sljedeće je jutro Mladen pošao na posao znatno ranije nego obično. Spremajući se za rad ugledao je Nju. I ona je danas poranila, jer je morala pripremiti nešto za nastavu. Dok je smišljala hoće li odmah kuhati kavu, on joj se našao iza leđa i poljubio ju u vrat. Voda se sama grijala do vrelišta, a oni su se voljeli. Bili su sigurni da ovako rano nitko neće doći. Poslije je Ana zakuhavala kavu. Tada se nepredviđeno pojavila i Mira. Nije komentirala njihovo druženje u svu zoru. Da je došla dvije minute prije, našla bi ih pripijene i polugole.

– Sjećaš li se kad sam ti ovdje sjedila u krilu? – pitala je Ana Mladena poslije kolegičina odlaska.

– Najviše volim kad mi sedneš u krilo. Odi! – pozvao ju je i ona se udobno smjestila. Kasnije je pokazala kako je izgledalo prvo sjedenje u krilu.

– Onda sam sjela na vrh koljena. Ovako – rekla je promijenivši prijašnji udobniji položaj.

– Ja nisam zno kud bi s rukama. Ova desna mi je nekako ostala visit u zraku. Tio sam te vako obuvatit i privući, al nisam smio. Svi su se čudno pogledavali i niko ništa nije govorio. Naj mladi učitelj što je privremeno poslan vama nije zno kud bi gledao. Malo je pogledavo u nas, pa brzo bežo očima. Pravio se da ne primećuje ništa neobično. Bilo ga je stid i brzo je ošo – prisjećao se Mladen.

– Ja čuvam vino koje si mi onda darovao. Popit ćemo ga zajedno – rekla je Ana.

Uz poljupce Ana i Mladen su još jednom ponovili nekadašnje stidljivo sjedenje. Bilo im je ljepše sadašnje.

– Ja se sva zbunim kad ti dođeš. Počne mi sve ispadati. Nemoj odmah otići. Malo pričekaj dok se raščisti gužva. Moraš biti strpljiv – dodala je Ana dobrodušne savjete koji se Mladenu nisu sviđali.

– Bil volila da mi je svedno kad si zauzeta sa drugima?

– Bit će bolja prilika. Moramo se strpiti.

– Neću se strpit. Život je kratak. Prolazi pribrzo. Propustito se ne može nadoknadit.

– Može.

– Ne može. Ti samo govoriš da se strpim, da prolongiramo volenje i da se vidimo sutra.

Ana je odustala od svađe. Milovala ga je po kosi i napipala čvorugu na čelu iznad oka za koju joj se nije pohvalio. Zaradio ju je jučer kad je neoprezno i nervozno požurio ne gledajući da je ispred njega željezna cijev. Ona je izljubila udareno mjesto da brže prođe.

– Jel te boli? – pitala je.

– Moraš me još nekoliko put cmoknit i sasma će proć.

Kad je Mladen došao Ani sljedećeg dana, ona je nešto pisala. Odmah je prekinula i prišla mu. On se zavalio na dvosjed, a ona je sjela na rub naslonjača. Mira je radila svoj posao ne obraćajući pozornost na njih.

– Jesi li me nešto trebao? – pitala je Ana tiho.

– Da. Došo sam te vidit – odgovorio je. Ona se nasmiješila. Zamolio ju je da mu objasni gdje je banka kako bi u gradu obavio neke financijske poslove. Ona je pitanje shvatila preozbiljno i počela mu detaljno objašnjavati put. On ju je za to vrijeme dirao po koljenima i bedrima. Ruke su same klizile po goljoj koži i nije obraćao pozornost na Mirinu prisutnost. Činilo mu se da su zaklonjeni i da Mira ne gleda što rade.

– To me dekoncentrira – rekla je Ana bez ljutnje tonom koji se nije razlikovao od tona objašnjavanja. Mladen se nije osvrtao na njezino upozorenje, već je nastavio milovanje, osjećajući nepogrešivo što ju pali. Ona je blago uhvatila njegovu ruku i maknula ju sa svojih nogu.

– Jel te ne smijem dirat?

– Smiješ, ali nemoj sad. Nema smisla.

Ana se odmaknula, a Mladen se namrgodio. Odmah je ustao i krenuo u grad.

– Kad se vratiš, dođi mi svakako reći jesi li našao banku – doviknula mu je, a on je sa smiješkom pitao:

- Jel te jako zanima?
- Da – namignula je. Dodala je još majčinski:
- Pazi kako voziš! Nemoj jurit! Vozi polako!

Mladenovu je uzavrelu krv ovaj put ohladio Šima Dabić ugledavši ga kako sjeda na motor. Šima je navalio da ga poveze u Vinkovce jednako energično kao kad je trebao potpis za završenu osnovnu školu s vrlo dobrim uspjehom. Mladen se nije mogao ni sada izgovoriti unatoč nedavnom incidentu i uvredi. Krenuli su zajedno i brzo stigli. Hodajući ulicama tražeći banku, Šima je pokazao trgovinu u koju ga je poslala Škiljinica '45., te se raspričao:

– Dala mi je veliku škatulju i rekla da donesem kristala iz dućana koji je osto bez gazde i bio pod upravom narodni dobara, pa ga je narodna vlast praznila. Ja sam celo dopodne svud tražio kristal, al ga nigdi nije bilo, već samo neke fine staklene vazne, zdele, flaše i čaše. Vratio sam se neobavita posla. Nisam znao da se po novom za kristal kaže šećer, a za stakloče kristal.

– Nisi ti znao ni da se sviđaš drugarici Pavić. Biće gadno kad saznaš – bacio je Mladen Šimi bubu u uho, te se Šima ponadao da bi mogao uskočiti u Škiljiničinu postelju umjesto Jakše kojem ona više nije zanimljiva.

– Jakši u zadnje vrime više prija mlađe meso – dobacio je Šima.

Mladen i Šima obavili su predviđeni posao u gradu i vratili se prije mraka kući. Šima je predvečer provjerio Mladenove riječi o simpatijama. Čapnio je malo za stražnjicu upraviteljicu peradarstva, dok je sagnuta brojala jaja. Naivno se iskesio očekujući njezin smijeh, a umjesto njega dobio je namrgođeno lice i iznenadni šamar. Ne bi mislio da žena može udariti tako jako. Zazvonilo mu je u ušima i glavi. Stao je nepomično.

– Jebote otac! Ubila bi se kad bi spala na to da me ti jebavaš! – rekla je odriješito. On je šutke opipao udareni obraz. Pošao je podvijena repa.

Mladena je ujutro u kancelariji dočekala poruka da su iz škole telefonirali u zadrugu kako će prva sjednica Školskog odbora biti sutra u devet sati. Na sjednici će biti Ana, Jure, Škiljo. Mladena je zanimalo kakav će on biti kao onaj koji upravlja, donosi odluke, troši novac. Prvi će put u životu vladati.

Kad se ujutro pojavio u školi službeno se rukovao sa svima. To mu je izgledalo smiješno. Sjeo je za stol i ubrzo je počelo. Jure je u ulozi upravitelja škole otvorio sjednicu. Rekao je kako je ona konstituirajuća, što znači da se mora izabrati predsjednik i potpredsjednik. Za riječ se odmah javila Luca predlažući Škilju za predsjednika. Poslije nje ruku je di-

gao lugar i rekao ozbiljnim tonom kako bi Luca najbolje odgovarala za potpredsjednicu. Jure je na brzinu utvrdio da nema drugih prijedloga i da sigurno nitko nije protiv ovih, čime su izbori završeni.

Tada je neočekivano htjela govoriti Ana.

– Školski odbor upravlja školom. On je najviši organ koji donosi Statut škole i druge akte, bira i razrješuje upravitelja, odlučuje o imovini škole, o ulaganjima i nabavi opreme, te nabavi osnovnih sredstava i ostale imovine. On donosi godišnji plan i program rada škole, te nadzire njegovo izvršenje. Daje mišljenja i prijedloge o pitanjima od interesa za rad škole. Također, Školski odbor donosi financijski plan i godišnji obračun. Obzirom na njegovu tako važnu ulogu, napisano je pravilo da predsjednik bude onaj tko dobije najviše glasova.

Mladen se smješкао oborene glave, a Jure je siktao. Ana je nastavila:

– Mi smo drugačije odlučili i to je gotovo, ali ja mislim da bi bilo dobro formirati jednu komisiju sa zadatkom da se brine o nabavi svega što školi treba i predlaže najbolja rješenja Školskom odboru koji će te prijedloge usvojiti, odbiti ili preinačiti.

– Na koje nabavke misliš? – upitao je Jure ne shvaćajući ništa.

– Ugljen, drva, peći, mast za mazanje poda, namještaj, spužve, krede, papir.

Slična komisija ima u zadruzi i ona je oformljena na Ivkin prijedlog, te je novi predsjednik Škiljo podržao Aninu inicijativu.

Jure je odobrio takvu komisiju, iako nije vidio neku svrhu. Lugar je predložio Škilju za člana, Mira Mladena, a Luca lugara.

Nakon ovog izbora još se dosta razgovaralo o različitim temama, skaćući s jedne na drugu bez ikakve povezanosti. Mladen je cijelo vrijeme šutio i Luca mu je na izlasku dobacila:

– Mislila sam da ćemo se svađati, a ti spavaš.

Jure je u međuvremenu predbacio Ani spominjanje izbora i razrješene upravitelja.

– Valda ne misliš ti biti upraviteljica škole? – rekao joj je podcjenjivački, umišljajući si da je on jedini sposoban za rukovoditeljsku stolicu.

Malo poslije doneseno je piće. Mladen je popio posve malo i brzo otišao uraditi sve potrebno u zadruzi, a zatim kod kuće.

Svaka kuća ima svoj križ. U Krivolića kući taj je križ otac pijanac. U pola noći starog su dovezli radnici zadruga potpuno pijanog u besvje-

snom stanju na kolima. Bio je blatan i mokar. Smrdio je na mokraću. Zadrugari su se podsmjehivali Mladenu glumeći brigu i sažaljenje.

Andri Krivoliću životni je cilj naći piće. Još prije svanuća opet je bio u podrumu.

– Danas idem u goste mom lajcmanu Prdi – rekao je ženi poslije doručka. Predvečer je Marijan Tunić javio da se dođe po njega. Mladen je uzeo *kolica-tačke* i pošao skrhan i jadan u neugodnu misiju. U uglu tuđe kuhinje na podu u lokvi mokraće i povraćotine našao je oca koji nije htio kući. Slijedilo je dugotrajno uvjeravanje i naguravanje. Uz pomoć Marijana, Mladen je jedva onemoćalu ljudsku gromadu poput vreće postavio na kolica. Mještani su zlorado gledali kako sin oca gura kući.

Mladen nije dvojio je li njegov otac teški bolesnik, ovisnik o alkoholu koji ni uz najbolju volju ne može prestati piti. Ili se mora liječiti ili će umrijeti. Njegova je bolest bolest cijele obitelji. Većina Mladenovih vršnjaka ne zna što znači imati oca pijanca.

Seriju loših dana upotpunio je uvijek nesretni 29. u mjesecu. Počeo je s pehovima od samog jutra. Toga dana trebalo je uskladiti zadružnu knjigu planiranja s općinskom, pa je Mladen otišao u Općinu Jakši koji mu je rekao da je knjiga u školi kod Ane na ispravljanju i dopunjavanju.

Ana je bila nakostriješena, a Mladen je došao ljut. Nije mu rekla kako se upravo posvađala s Jurom, ali je on primijetio da je zle volje. Izgledala je naborano, staro i umorno, te je uzeo knjigu i samo rekao grubo:

– Donet ću je za dva sata.

Pisao je brzo želeći se ipak što prije naći s njom. Dva sata je premalo za taj posao i jako je žurio. Dok je odmarao ruku, sjetio se prazne boce koju je primijetio u košu za smeće kad je odlazio od Ane. Prije nekoliko dana poklonio joj je punu i samo su jednom zajedno pili. Pitao se je li ju ona sama ispraznila ili je druge častila njegovim pićem. Još ju nikada nije vidio pijanu. Malo pića može činiti dobro, a opijanje je bolest, teško izlječiva. Kada bi znao da je Ana alkoholičarka ili da će biti poput njegova oca, ne bi joj donio više ni jednu flašu. Mira se jednom narugala da Ana voli *gucniti*. Možda je i ljubav s njim vodila zato što je bila pijana.

Mladen se odmah zastidio takve pomisli. Ružno mu dolazi u glavu sigurno zato što je danas 29. I zato je ljut i na sebe i na cijeli svijet. Kad je završio pisanje, pošao je Ani. Bila je sama. Obratio joj se ne baš maznim glasom:

– Daj mi gumicu za tintu! Moram izbrisati par grešaka.

– Hladna sam. Kad netko loše misli o meni, onda sam kao led. Popipaj me! – kazala je pružajući mu gumicu i svoju ruku.

Njezina hladna šaka podsjetila je Mladena na ledeni djedov obraz koji je htio opipati kad je umro u siječnju 1944. Prije zatvaranja škrinje stavio je ruku na mrtvo lice i primijetio neočekivanu hladnoću. Istu je takvu ledenu hladnoću osjetio kad je kao dijete milovao mrtvu mamu. Sada je bio šokiran.

– Ana čita misli. Zna šta sam mislio o njoj. Ima nadnaravne sposobnosti. Događa se čudo. Ona je svjesna da u njoj vidim pijanca sa crvenim nosom i nabreklih obrazima – pomislio je zabezeknut gledajući njezino umorno, ali prelijepo lice. Nije mogao progovoriti ni riječ, već je samo pipao hladne ruke kao da dodiruje izvanzemaljsko biće.

– Ljuta sam na upravitelja – konačno je progovorila, nakon čega je njemu pao kamen sa srca.

– Zašto? – pitao je rastreseno.

– Što on misli o meni! Danas je jednom nepoznatom čovjeku rekao: "Morate doći k meni preko Ane." On se tako ne može šaliti s nepoznatim ljudima. Ljuta sam – iskalila je bijes koji se taložio u njoj.

Mladen ju je nježno poljubio i ona se počela odleđivati. Uzeo je gumicu i sjeo na pročelje stola. Ana je ostala na svom mjestu koje je bilo uz prozor točno nasuprot vratima. Zagledali su se jedno u drugo i istovremeno se ustali. Primaknuli su usne tako da se samo taknu.

Ona pomirljivo progovara:

– Čekala sam danas da dođeš. Nisam htjela otići kući.

Njemu je drago to čuti. Postupno im se vraća dobro raspoloženje, te se opet ljube preko stola.

– Zbog tebe sam obukla ovu plavu haljinu – šapće Ana i polazi na sredinu sobe. On ju mjeri, a ona pita:

– Sviđam li ti se?

Prilazi joj i usne im se spajaju i ne odvajaju.

Ana jače nego ikad stiska Mladena oko vrata s obje ruke. I on nju. Zatim ju *čapa* punim šakama kao da joj se sveti. Po ramenima, leđima, turu, nogama. Ide grubo rukom pod haljinu odozdo skroz do grudi. Opi-pava sise provjeravajući jesu li na broju. Nesvjesno ih pritišće jako. Gnječi ih sve snažnije, a njoj ta bol prija. Grize ga osvetnički po ramenu pojačavajući stisak zagrljaja. Na koži mu i ovaj put ostaju otisci zuba, ali za to ne mari.

U jednom trenu plava suknja je u zraku, Ana samo u gaćama.

– Ludi smo. Može netko doći – upozorava ona uobičajeno. Gura ga. On se teško obuzdava i zato ne odustaje od današnjih grubih nježnosti. Ana

prihvaća vrele poljupce opirući se upozorenjima mozga, te za čas potpuno pripijeni jedno uz drugo na sredini sobe dišu u istom ritmu. I opet ga ona malo poslije odgurava s obje ruke. Zamalo je pao.

– Šta me guraš? – ljuti se. Duboko uzdiše, a zatim ju ljubi unatoč odgurivanju.

– Ludi smo – izjavljuje zadihano Ana po tko zna koji put danas iste riječi.

– Znam – potvrđuje Mladen.

Čuju se koraci u hodniku. Svatko brzo sjeda na svoje mjesto za stolom. Ulazi Jure i šutke prolazi kroz zbornicu u svoju sobu. Izgleda kao da mu je jasno što se događalo malo prije. U zraku treperi vatra ljubavi i soba miriše na milovanje i poljubce. Oni gore. Ne mare ni za što na svijetu.

Mladen pruža ruku Ani. Ona ga dira po podlaktici, a zatim mu ljubi ruku od zapešća do lakta pažljivo da ne preskoči ni jedan kvadratni centimetar. Usnama čupka dlake.

– To me uzbuđuje – šapće on i povlači ruku sebi baš u trenutku kad su se opet otvorila vrata.

Jure izlazi van, a Mladen gundā:

– Vaj će vuda prolazit još dvajst put.

Nakon par minuta Jure se zaista vraća i staje na isto mjesto u zbornici gdje su malo prije bili dvoje najzaljubljenijih. Gleda tupo u njih kako sjede za stolom svatko sa svoje strane i ništa ne govori. Mladen kao najprijebniji prvi prekida neugodnu tišinu.

– Knjiga planiranja je gotova – kaže Ani. Zatim lista knjigu tobože tražeći pogreške. Gumicu koju još nije upotrijebio usput prevrće u ruci. Jure i dalje nepomično, odsutno stoji i šuti.

Mladen lista knjigu jednolično i drugi put, a ako bude trebalo može on okretati stranice do pol noći. Konačno Jure kreće prema vratima i odlazi u svoju kancelariju. Njih dvoje se odmah halapljivo cjelivaju preko stola. U stankama ljubljenja dodiruju si prste ruku preko kojih struji čudesna energija.

– Više nisi ladna – primjećuje on.

– Sad gorim. A osjetio si me. Bila sam led.

– Podsetila si me na moju mamu kad je umrla. Prije nego što će je zaklopit u škrinji, diro sam je po licu. Bila je jako ladna i bio sam siguran da je mrtva. Ja sam se bojo da ne sarane mamu živu. Kad sam bio mali, taj je stra u me usadila moja teta. Ona je čitala da je neki čovek umro i da je

sutradan oživio i digo se iz škrinje. Teta je bila zaokupita straom da nju ne sarane živu. Navodno su jednu ženu prilikom ekshumacije našli u grobu kako leži potrbuške. Kad je umro moj dida prije osam godina, onda sam i njega opipo da vidim jel sigurno mrtav. Bio je leden ko ti.

– Od čega je umro tvoj dida? – upita Ana.

– Od ljubavi i žalosti. Imo je 78 godina i do kraja je volio komšinicu koja je živila pet kuća ispred naše. Zvala se Janja. Dida je svaki dan išo na utvaj na magarcu, a ona ga je čekala pokraj šamca. Čuvala je obično guske, il je mela drum. On bi malo zasto, progovorio par riči i obadvoje su bili sretni i zadovoljni. Kad nje ne bi bilo na drumu, dida se žalostio i onda je pio nekoliko dana. Tuga bi ga prošla poslje novog viđenja i zastajkivanja. Kad ga zadnji put nije dočekala prid kućom, dida se nije napio, već se zabrinio da joj se nešta desilo. Osećo je njenu bol. Poslje je čuo da je slomila nogu u kuku. Rekli su mu da će umrt i za njeg je to bio kraj. Pristo je jest. Umro je od žalosti deset dana poslje svoje Janje. Ništa ga nije bolilo, ništa nije tražio. Nudili smo mu sva moguća jela, pića, vino, pivo. On je sve odbijo. Govorio je da ne moramo stojat pokraj njega. Nek idemo radit svoje, on će bit sam. Ugasio se ko svića kad izgori.

Anu je dirnula priča o djedovoj ljubavi i smrti zbog ljubavi. Zasuzile su joj se oči.

– Zašto ju nije išao posjetiti kad je slomila nogu? – zapitala je.

– Nije mog. Svi su znali da se oni vole godinama. Šta bi ti da si bila na njegovom mestu?

– Našla bi neki način da te vidim.

Mladen i Ana su zašutjeli, zamislili se, a zatim su na red došle teme koje zagorčavaju život. Ana se potužila još jedanput na upravitelja kako ju šikanira i ne da joj da se školuje za profesoricu. Mladenu je savjetovala po tko zna koji put da upiše neku večernju školu i dobije diplomu.

– Bez diplome si nitko i ništa – rekla je i navela primjer svekrova tetka koji je uz malo sreće od običnog čobana postao ministar prosvjete Kraljevine Jugoslavije. I Mladen se sjećao da je u pučkoj školi učio iz udžbenika koji je on napisao. Njegov sin, učiteljev bratić, poznati je doktor. On je kao dijete dolazio u goste za vrijeme ferija, pa se družio i s Mladenovim ocem. Secirali su žabe. Jedanput su staroj Brankovoj baki, kad je nekud otišla, obojili cijelu sobu u plavo i nacrtali zvijezde i mjesec na stropu. Starica se kući vratila kasno i legla u mraku. Kad se ujutro probudila, mislila je da je u raj.

Za anegdotu o mladenačkoj vragoliji danas velikog liječnika specijalista za kožne bolesti i izumitelja masti za bebe, koju je ispričala Ana,

Mladen je već čuo, ali se sada svejedno slatko nasmijao. Ana je bila zadovoljna što ga je oraspoložila.

U tom su se trenu otvorila vrata zbornice. Pojavio se Branko s jednim čovjekom. Ana i Mladen su pribrano dočekali neočekivan i neugodan posjet. Nisu se ni malo uplašili. Branko je bio iznenađen što ih vidi same u praznoj školi. Čudno je gledao oboje, a zatim zagonetno prišao Mladenu i pružio mu ruku. Upoznao ga je s drugom iz partizanskih vremena koji živi u Bosni i sada je u prolazu. Dobročudni je prijatelj odmah izjavio da bi mogao popiti nešto žestoko. Ana ga je poznavala od prije, jer je jednom išla s Brankom u Bosnu i kod njega su prenoćili. Ispričala se da nema pića i Mladen se ponudio da će donijeti iz svojih zaliha u zadruzi.

– Daj mi tvoj ceker da ne nosim u ruki – obratio se dosta intimno Ani.

– Nađi sam nešto u čemu ćeš nositi flašu! – odgovorio je Branko umjesto Ane, na što se Mladen *obrecnuo*.

– Šta ga briga! Nisam njega pito! – pomislio je ljutito, ali se suzdržao posljednjim naporom škrgućući zubima da ništa ne kaže. Malo je poslije donoseći rakiju i liker na hodniku naletio na Anu. Nosila je iz kuhinje čaše u obje ruke. Poljubio ju je za osvetu Branku. Još malo su joj ispale čaše. Zacrvenjela se.

Branko je sjeo na dvosjed na Mladenovo mjesto, a Ana se smjestila pokraj njega kao najvjernija žena. Stigao je i Jure, te je nepoznatom čovjeku govorio o svojim ratnim zaslugama. I Branko i Mladen počeli su se mrgoditi slušajući laži.

Brankov je prijatelj imao dobar *cug*. Prijala mu je rakija i nije baš pozorno slušao Juru. Naivno je u jednom trenutku zapitao:

– Kad si ti bolan otšao u partizane?

Jure se našao u nezgodnoj situaciji. Nije mogao reći u proljeće 45. jer bi cijela priča izgubila vjerodostojnost, a laž ne bi prošla kod Branka i Mladena, te je okolišao:

– Ja sam, znate, dosta dugo surađivo.

– Jesi ti surađivao s našima ili njihovima? – dobacio je Branko drsko, svađalački. U međuvremenu je s užitkom iskapio nekoliko čašica rakije koja mu je klizila niz grlo.

Za Anu se stvorila nova neugodna situacija. Branko je postajao sve razdražljiviji i sve raspoloženiji za sukob s Jurom. Živciralo ga je što Jure pred čovjekom koji ga ne pozna izigrava velikog partizana, komunista i nepogrešivog šefa, a donedavno je bio probisvijet. Sada krade gdje stigne i usput pametuje o svemu i svačemu. Svi koji ga poznaju sigurni su da

"ne zna nabrojiti do deset". Za vrijeme rata petljao je i s jednima i s drugima. Jedino u čemu je bio dobar bio je nogomet.

Branko je za razliku od njega od '43. na Papuku i nitko mu za to nije zahvalan. Kad je granata eksplodirala tri metra od njega, postao je gluh. Sad čuje malo bolje, ali još uvijek slabo, i to mu stvara neizlječive komplekse. Stradala su mu i pluća u hladnim bunkerima i rovovima i tko zna kakvu tuberkulozu vuče u sebi. Svi su ga sadašnji funkcionari i rukovoditelji zaboravili uključujući i Jakšu koji ga je odveo u partizane obećavajući mu kancelariju i visoki položaj kad rat završi. Kako se Branku čini, i Jakši se klima stolica. Prolaze vremena kada je mrak gutao one koji su mu stali na put.

Mladen se slagao s Brankovim mišljenjem o Juri, ali mu je sada iznad svega bilo krivo što se grubo umiješao u njegov razgovor za obični ceker, a on je samo htio pomoći. Smetalo mu je još više što sjedi na "njihovom" dvosjedu, na njegovu mjestu pokraj njegove Ane. Osjetio je ljubomoru prvi put u životu. Nije ga bilo briga za partizanska stradanja i nezahvalnosti, pa je netaktilčno promijenio temu. Pod utjecajem tri čaše na dušak ispijene rakije obratio se svađalački Branku.

– Čito sam tvoje pesme o konjima. Ti nisi nikad radio s konjima i ne poznaš i' da bi mogo o njima pisat.

Branko je iznenađeno gledao smrknutim pogledom, a Mladen je popio jednu čašu rakije za dodatnu hrabrost. Ustao je i počeo recitirati rugajućim tonom:

*Kandžija fijuče i konje tuče.
Livada je poorana, grakće vrana.
U oblakovoj sjeni znoj se pjeni.
Potok teče i blista, a breza lista.*

To mu nije bilo dosta, te je nastavio napadno izazivati suparnika pred ženom i ratnim prijateljem.

– Vidi se da nemaš pojma o poeziji, a ni o konjima. Jesi ti ikad išta radio s konjima? – izgovorio je zaplećući jezikom. Namjerno je zametao kavgu koja mu je danas s rakijom došla poput lijeka za eliminiranje svega lošeg što se u njemu gomilalo.

Branka je iznenadio verbalni napad i poznavanje njegovih stihova, pa je ustuknuo. Odgovorio je pomirljivo da on samo na svoj način doživljava konje. Mladen je uporno nastavljao svađu oko poznavanja plemenitih životinja. Pitao je Branka zna li kao umjetnik koji je takt konjskog galopa,

koji hoda, a koji je takt kasa. Kako ovaj nikad nije čuo za tako nešto, održao mu je lekciju iz glazbenog odgoja:

– Konj galopira u tročetvrtinskom taktu, hoda u četveročetvrtinskom, a takt kasa je dvočetvrtinski.

Branko je blago replicirao da to sve nije važno, nakon čega je Mladen shvatio da je pretjerao. Ubuduće će izbjegavati svađu po cijenu vlastitog poniženja. Izmaknut će se zbog Ane i ako ga njezin muž uvrijedi. Ovaj nenadani susret i sukob s Brankom zbilo se zato što je danas 29. Bez obzira na sve nedaće, taj nesretni dan u mjesecu ipak je dobro prošao i Mladen će sigurno malo po malo slabiti i na kraju potpuno skrhati njegovu razornu moć.

Ani je cijelo vrijeme čudnog druženja bilo užasno. Bojala se da će nepomirljivi dueli prerasti u fizički obračun. Nije puno falilo. Kad je došla kući, osjećala je posebnu nelagodu. Branko je samo šutio. Sjedio je na otomanu i promatrao ju. Išao je uporno pogledom za njom, te je njezin trud da se ponaša uobičajeno bio uzaludan. Sinove riječi "mama, mama" dale su joj do znanja kako mali Jozo mora biti najvažniji u njezinu životu.

Za dva dana Mladen je susreo Anu na ulici.

– Više nikada neću sjesti pokraj tebe na dvosjed! – rekla je bez uvoda i objašnjenja i prošla. Njemu je bilo kao da mu je netko otkinuo komad duše. Praznina, pustoš, bezidejnost.

Za Dan Republike primaju se učenici prvog razreda u Savez pionira. Dan ili dva prije praznika organizira se školska svečanost na kojoj budu roditelji, a i mještani.

Nekoliko dana uoči državnog praznika bila je obljetnica Aninog dolaska u "najljepše selo na svijetu". Sjetila se Ane Karenjine. Uspoređivala je svoju situaciju s imenjakinjom iz romana i primijetila mnogo sličnosti. U zadnje vrijeme bilo je puno događanja i novih neočekivanih saznanja, te je pokušala napraviti inventuru u glavi.

Godišnjica je strijeljanja Baričina nezaboravljenog i neprežaljenog dragana, a Jakša je taj koji je odredio da ga se ubije. Jakša je njezinog Branka odveo od kuće u partizane obećavši njemu i njegovom ocu da će u šumi biti pisar, a u novoj državi ministar. Branko je zimu proveo smrjavajući se u bunkerima i rovovima i nitko ga nije protežirao zato što je učiteljev sin. Razbolio se tjelesno i duševno. Ana ispašta zbog njegove bolesti i postupno shvaća da se Jakša zbog toga ne žvrcira, niti iskupljuje, već se s njom zapravo najviše druži zbog Barice s kojom je najbolja prijateljica. Barica je bila Milina cura, sad je Stevina žena, a kako se situacija razvija, mogla bi postati Jakšina ljubavnica, ako već nije.

Anina gazdarica Eva dala je ubiti svog muža. Više ne voli muškarce. Zapravo, ona ne voli nikog. Mrzi cijeli svijet. Ne raduje se ni starim, ni novim blagdanima, niti želi ičiji posjet. Ni bratov, jer Jakša kod nje navraća zbog lijepe, vrcaste susjede koju ona ne može vidjeti. Smeta joj i Anina obitelj u kući, ali se trudi da ne dođe do razlaza. Jakša i sin Grga stalno ju upozoravaju da ne bude *rdava* prema Ani i da ne zanovijeta.

Jakša je do sada odlučivao poput Boga o svemu u selu, te je poslove oko organizacije svake proslave povjeravao Ani. Ona je dobivene zadatke radila s voljom. Nadala se da će i sada praviti priredbu. Ispalo je drugačije. Seoskoj se kremi prošli put nije sviđalo kočijašenje radnika upregnutih u kola i spominjanje nesposobnih koji vole vladati. Prilikom da odlučiti o priredbi dobio je Jure. Zadužio je učiteljicu Lucu za glavnu organizatoricu, a Ana može, ako hoće, uvježbati jednu točku sa starijim đacima, omladincima i odraslima.

Luca je gledajući Anine predstave smatrala da je sve to jako lagano. Djeca nauče recitacije, zbor otpjeva nekoliko pjesama i tu se nema što raditi. Uvjerenje je počela mijenjati neposredno pred početak priredbe.

Nije se znalo tko će paliti i gasiti svjetlo, tko će dizati zastor, zaboravili su donijeti kape i crvene marame za pionire, Jakša nije htio čitati zakletvu, pa su na brzinu našli Škilju koji slovka kao da ide u drugi razred. U zadnji su čas izrezivali i lijepili slova na pozornici za natpis *ŽIVIO DAN REPUBLIKE*.

Priredba je kasnila pola sata. Za to su vrijeme Jure, Luca i Škiljo ulazili na pozornicu kroz zastor i silazili u gledalište. Njihovo je defiliranje gledateljima postalo smiješno i činilo se kao da se namjerno žele pokazivati. Kad je konačno počelo, djeca su prvo otpjevala pionirsku himnu:

*Pioniri maleni, mi smo vojska prava
Svakog dana ničemo ko zelena trava.
Smrt fašizmu, a sloboda narodu
I mene će moja mati pionirovom zvati.*

*Daj mi mamo iglicu i crvenog konca
Da sašijem titovku za ranjenog borca
Smrt fašizmu, a sloboda narodu
I mene će moja mati pionirovom zvati.*

Jure je pročitao govor koji su svi čuli već nekoliko puta i pomalo se podsmjehivali što ne zna reći ništa novo, već stalno ponavlja fraze o planskoj privredi, ogromnom ekonomskom razvoju, socijalističkom odgoju i svijetloj budućnosti.

Nakon njega Luca je predvidjela da svako dijete izrecitira kratku pjesmicu. Mali su đaci govorili tiho stihove o drugu Titu, Bošku Buhi i AVNOJ-u, a u gledalištu je bio žamor, te se ništa nije čulo. Zbog galame Luca je izašla na pozornicu.

– Drugarice i drugovi! Molim vas da se umirite. Onaj koga ovo ne zanima neka slobodno izađe van! – upozorila je grubo i primitivno roditelje i goste, ali je slabo vrijedilo. Žamor je bio još veći.

Poslije recitacija nastupio je Škiljo čitajući tekst pionirske zakletve koju su ponavljali budući pioniri:

– Danas, kada postajem pionir, dajem obećanje da ću marljivo učiti i raditi i biti vjeran i pošten drug koji cijeni slobodu i rad...

Još je zbor otpjevao pjesme *Slavonski smo mladi partizani* i *Po šumama i gorama naše zemlje ponosne* i time je završio Lucin program. S nestrpljenjem se čekao Anin koji je počeo još dok je zbor bio na pozornici. Iza leđa publici, pod vodstvom Zvrkana, tri su svirača s trubama i dvojica s bubnjevima zasvirali vrlo glasno neku veselu cirkusku glazbu. Bili su odjeveni u šarene hlače i bluze. Imali su takve i kape. Svi prisutni okrenuli su se i promatrali dolazak vesele družine predvođene Zvrkanom na biciklu s jednim kotačem. Iza gromoglasnih muzikaša dva su mladića nosila vješala od svinjokolje s produženim nogama visoka tri metra. Postavili su ih dijagonalno na sredinu pozornice. Na stranu vješala koja je bila bliže publici druga dvojica učvrstila su vjetrenjaču obloženu sjajnim papirom promjera više od dva metra i vrtila ju. Sljedeći par momaka donio je visoke dvojnaste ljestve i metnuo ih iza vješala. Jedan se mladić popeo na ljestve, a drugi su mu dodavali cigle od papira, zidar-ski alat i prazni amper na kojem je pisalo *Malter*. On je slagao cigle na vješalima, a glazba je jednolično svirala taktove cirkuske koračnice. Uz te taktove složno stupajući ušla su četiri radnika i legla na zemlju. Pod glavu su stavili jastuke i zaspali. Tada je na pozornicu došla djevojka gurajući dječja kolica s bebom. Glumila je majku s djetetom. Dobila je veliki pljesak kad je počela hraniti dijete cuclom i flašicom. Glazba je prestala, a recitator je s ruba bine počeo recitirati.

*Učitelju, Meštre, Pjevaču,
Učitelju riječi neizrečenih,
Sedam se puta rodih i sedam puta umrijev
od tvoga nagla posjeta i naše kratke dobrodošlice.
I gle, opet živim.
Otađ mnoge zemlje i mora prijeđoh,
i kamo god stigoh,*

*tvoje ime bijaše molitva ili prepirka.
Ljudi te blagoslivljali ili kleli;
Kletva bijaše prosvjed zbog promašaja,
Blagoslov, pjesma ribolovca
što se kući vraća s mrežama punim.*

*Tvoji su prijatelji još s nama radi utjehe i potpore,
a i dušmani tvoji, radi snage i sigurnosti.
Tvoja je majka s nama.
Sjaj njezina lica vidjeh na licima svih majki.*

*I Marija Magdalena još je među nama.
Ona što ocat života pijaše, a zatim vino njegovo.
I Juda, čovjek bola i podlih čežnji.
I on zemljom kroči;
Još i sad vreba sama sebe kad mu glad štogod drugo ne nađe,
i traži svoje veće ja u samouništenju.*

*I Ivan je ovdje. On čija mladost ljubljala je ljepotu.
I pjeva, iako nezapažen.
I Šimun Petar nagli, što zataji te, da bi za te mogao duže živjeti.
I on sjedi za našim ognjištem.
Možda će te opet zatajiti prije sutrašnje zore,
a ipak će zbog tebe biti raspet i držati da nije vrijedan te časti.
I Kajfa i Ana još traju svoje dane
i sude krivima i pravima.
Spavaju na svom ležaju pernatom,
dok osuđenike njihovim šibama šibaju.*

*I žena što u preljubu bi uhvaćena
ide ulicama gradova naših
i gladna je kruha još nepečenoga
i samuje u pustoj kući.
A i Poncije Pilat još je ovdje:
Strahopoštovanje čuti pred tobom
i još te ispituje,
ali ne smije prokockati svoj položaj niti se oprijeti svijetu;
I još ruke pere.
Pa i sad Jugoslavija umivaonik drži,
a između njih tisuću ruku opralo bi se da pobijeli.*

*Ovdje i tamo, između kolijevke i groba,
 srećem tvoju šutljivu braću,
 slobodne ljude, neokovane,
 sinove majke tvoje Zemlje i Svemira.
 Oni su poput ptica nebeskih,
 i poput ljljana poljskih
 žive tvojim životom i misle tvoje misli.
 I ponavljaju tvoju pjesmu,
 ali su praznoruki.
 I nisu raspeti velikim raspećem.
 I u tome je njihova bol.
 Svijet ih raspinje svaki dan,
 ali samo namalo.
 Nebo se ne trese,
 a zemlja ne izbacuje svoje mrtve.
 Raspeti jesu, ali nema svjedoka njihovoj smrtnoj mucu.
 I biti će raspinjani uvijek iznova.¹²*

Dok je recitator govorio stihove koje još nitko do sada nije čuo, a dobar dio ih nije ni razumio, zidari su na vješalima sagradili maketu dvorca. Oglasili su se spavači. Prvi je pitao drugog: "Je li vrijeme?", drugi trećeg: "Je li vrijeme?" i treći četvrtog: "Je li vrijeme?". Četvrti je pogledao na sat i rekao: "Nije vrijeme", treći je rekao drugom: "Nije vrijeme", a drugi prvom: "Nije vrijeme". Tada su svi složno zahrkali. Kad je glazba ponovno zasvirala na pozornicu su došla cirkuska kola, koja su dvojica vukla, a dvojica gurala. Na njima je sjedio proleter sa srpom i čekićem. Ta su kola zapravo bila jedan sanduk s poklopcem dužine dva metra, širine i visine pola metra na četiri kotača, obojen jarkim bojama, tako da je svima bilo jasno da pripada cirkusu. Poslije dolaska kola dotrčala su dva momka i dvije djevojke sportski odjeveni igrajući se loptama, te djevojka u kupaćem kostimu koja je poput cirkusantice bacala istovremeno tri loptice u zrak. Zvrkan se između njih vozio na svom biciklu s jednim kotačem i usput dirigirao sviračima. Sve te aktivnosti trebale su biti pozadina najspektakularnijoj točki sa sandukom koja je počela tako da je proleter koji je sjedio na sanduku odložio srp i čekić i izuo cipele. Pokazao je publici da na lijevoj nozi ima crvenu, a na desnoj plavu čarapu. Otvorili su mu poklopac sanduka i on je legao u njega. Na jednoj su mu strani virile noge s različitim čarapama, a na drugoj glava. Momci sportaši koji su se igrali loptom uzeli su dugačku pilu za rezanje debelih

¹² Izmjenjeni stihovi Halila Džubrana.

trupaca u šumi i počeli po sredini piliti sanduk s čovjekom koji je ležao u njemu. Momak se derao, trzao nogama, ali nije vrijedilo. Sportaši su neumoljivo prerezali sanduk do donje daske, ostavili pilu i nastavili se loptati. Došla je omladinka s titovkom i crvenom maramom i otvorila sanduk. Počela je velikom iglom i debelim koncem šivati prerezanog. On se ubrzo ustao cijeli, ali su mu ostale viriti noge. Tada je iz sanduka izašao još jedan momak. Obojica su imala na lijevoj nozi crvenu, a na desnoj plavu čarapu i to su pokazala čime je objašnjen mađioničarski trik. Jedan momak iz sanduka otišao je sa srpom na prednji kraj sanduka-kola, a drugi s čekićem na zadnji i vukli su svatko sebi. Od ostalih momaka i djevojaka jedni su pomagali vući jednome, drugi drugome, dok su treći pod kotače podbacivali klipove kukuruza. Kola su išla malo naprijed, malo natrag, a neko su vrijeme stajala na mjestu. Djevojka u kupaćem kostimu pokušala je sjesti na sanduk, ali je prerezani poklopac propao i ona je upala unutra. Tada se zidar zaželio domoći vlasti. Sjeo je na prednji rub i kandžijom tjerao upregnute da jače vuku. Kola su krenula u njemu željenom smjeru, ali su se brzo zaustavila zbog ubačenog drveta između žbica. Borba za prevlast u upravljanju nastavljena je pojavom novog iznenađenja. Došao je konjanik na konju s kopljem i počeo se boriti s vjetrenjačom. Konj je bio načinjen tako da su na dvije okomite daske, na kojima su bili kotači, učvršćene dvije paralelne daske između kojih može stati čovjek koji sve vuče. Na daske je postavljeno sedlo, a odostrag napravljen rep. Konj je funkcionirao na principu zidarskih kolica, ali je imao dva kotača. Sedlo je bilo na visini malo iznad pasa. Dok se don Quijote borio s vjetrenjačom, ušla su dva mačevaoca. Iza njih se nalazila djevojka hladeći se lepezom u dugoj haljini. Dva su bolničara s nosilima čekala kako bi iznijela poraženog borca.

I onda je počeo rasplet. Glazba je utihnula. Kola su se prevrnula, srušio se dvorac od papira s vješala, jahač je pao s konja, a jedan mačevalac je pobijedio. Drugoga su iznosili na nosilima. Mač mu je bio okomito zabijen u grudi i pred publikom je glumio umiranje. Djevojka s lepezom sjela je na sedlo s nogama okrenutim na jednu stranu, a ruku joj je ljubio mačevalac pobjednik. Prvi se spavač podigao u sjedeći položaj i pitao drugog: "Je li vrijeme?" Drugi je pitao trećeg: "Je li vrijeme?", a treći isto to četvrtog. Četvrti je opet pogledao na sat i rekao trećemu: "Vrijeme je." To je treći prenio drugome, a drugi prvome. Tada su se svi protegnuli, glasno zijevnuli i nastavili spavati. Recitator je progovorio stihove:

*Učitelju riječi ispjevanih i izrečenih,
hramove uništive od betona grade da u njih tvoje smjeste ime,
i na svakoj uzvisini tvoj podižu križ, s uvjerenjem da tebe časte,*

*ali zaboravljaju da su pozvani za gradnju hramova neuništivih,
hramova u srcu čovječjem.
Ne štuku oni čovjeka, živoga čovjeka,
prvoga što Svoje oči otvori i zagleda se u sunce bez treptanja.
Ne, oni Ga ne poznaju i ne žele biti kao On.
Oni ga kraljem zovu
i u njegovom bi dvoru bili.
Mesijom ga proglašavaju
i sami bi bili pomazani svetim uljem.
Da, oni bi živjeli od njegovoga života.*

*Mnogi zasjedoše na prijestolje u njegovo ime
i staviše mitru s njegovim ovlastima.
I pretvoriše njegov zlatni posjet
u krune za svoju glavu i u žezla za svoju ruku.*

*Učitelju, Meštre, Pjevaču,
sedam se puta rodih i sedam puta umrijež,
a sada opet živim i gledam te.*

Zidari su preko klinova vješala stavili dva užeta s omčama. Jedan od onih što su se igrali loptom, a poslije podbacivali klipove, napravio je stoj na rukama ispod vješala. Dvojica su mu prihvatila noge i na njih pričvrstila pripremljenu užad. Dizali su ga do vrha vješala i on je visio glavom prema dolje kao kad se na svinjokolji lagodi bravac. Iz džepa je izvadio papir, nakašljao se, maramicom obrisao navodni znoj i počeo čitati:

Drugarice i drugovi! Dozvolite da vam se obratim. Udarničkim radom došle su do izražaja ogromne stvaralačke snage građana našeg sela jer su oslobođene kapitalističko–eksploatorskih okova i tako dalje. Narod ima vlast u svojoj ruci. Naša vlast, to jest narodna vlast, to jest svi mi koje ste vi izabrali, izgrađuje kroz plansku privredu socijalizam u kojem vi obični ljudi možete živjeti visoko kulturnim životom i tako dalje. Kod nas je kriza nemoguća. Imamo i slabosti. Najbolji od najboljih su vlast i oni su okrenuti u pravilnom smjeru kao ja. Svi vi tamo ste okrenuti naopako i tako dalje.

Smrt fašizmu, sloboda narodu.

Iako nije bilo rečeno ništa o autoru recitala, svi su znali da ga je napravila Ana. Čestitali su joj i bilo joj je drago što je uspjela sa svojim metaforama kako je očekivala. Nešto još i bolje. Nije predviđjela da će se poklopac slomiti, ali je ispalo odlično što se polomio i što je djevojka cirkusantkinja propala simbolizirajući bespoštednu borbu za vlast, jer

vlast je slast. Ana je znala da će se o priredbi još dugo pričati i da će njezin recital pokrenuti pozitivne procese. Mladen joj je i ovaj put, bez obzira na to što su ga pekle njezine riječi da više neće sjesti pokraj njega na njihov dvosjed, napravio i nabavio sve rekvizite i poslije priredbe sve raspremio i odvezao. Nisu se ni vidjeli. Branko opet nije bio na predstavi, već je sjedio preko puta u gostionici. Ana se nije željela susresti s Jurom i Škiljom. Požurila je kući sinu koji ju je željno čekao. Očekivala je da će joj Barica naknadno ispričati svoje dojmove s priredbe i reagiranja drugih.

– Kad sam gledala priredbu, otkrila sam nešta što još do sad niko ni otkrio – rekla je Barica kad ju je pitala kako je bilo.

– Što si otkrila? – začudila se Ana.

– Evandelje i komunizam su isti. Razlika je samo što svećenici govore kako čvrsto veruju u Boga, a partijski sekretari da nema Boga. I jedni i drugi itekako sumnjaju. I još nešta: I jedni i drugi bi poludili da im kažeš da su isti.

Za Dan Republike Mladen je imao svinjokolju. Praznici su i ove godine spojeni s vikendom uz pridodavanje jednog radnog dana, pa su bili pet dana. Praznovanje se pretvorilo u mesarski posao. Budući da je svatko to radio s prijateljima i znancima, uvodilo se pravilo da se kod jedne kuće radi svake godine 29. studenoga, a kod druge 30., kod treće u ubačeni radni dan, a kod četvrte i pete u subotu i nedjelju. Mladen je sve te dane bio zauzet "klanjem". Kad je kod njih bilo, predvečer se sjetio da bi mogao Ani odnijeti nešto. Poslao je jedno dijete da ode učiteljici reći neka ga čeka na ulici točno u pet jer ju treba hitno. On je, da nitko ne primijeti, spakirao dvije kobasice, jednu krvavicu, svježih čvaraka i veliki komad krmenadle. U jedan *štanicl* stavio je pet-šest krofni i nešto salenjaka. Iskrao se kad je posao bio pri kraju i biciklom krenuo Ani. Bilo je već dosta mračno. Ona je bila pred kućom s metlom u ruci. Pitala je zabrinuto što ju treba. Ugodno se iznenadila na daru i poljubila ga. On se odmah vratio i nitko od njegovih nije ništa primijetio. Poslije je Ani detaljno opisao kako je skrivajući se sve spakirao i neopaženo iznio. Ona se zahvaljivala i hvalila dobiveno meso. Obećala je da će ga sutra iz škole nazvati prije nego što krene kući.

Mladen je sljedeći dan nestrpljivo čekao poziv. Sumorno je listao knjigovodstvene knjige prazno gledajući u njih. Kada su ostale dvije minute do isteka roka u kojem je Ana rekla da će se javiti, krenuo je u šumariju odnijeti neki dopis osjećajući da ona neće ispuniti obećanje.

Hladno je i pada snijeg. Na stepenicama doma Mladen susreće Juru. Jedva su se pozdravili. Prolazi pokraj prozora zbornice u kojoj je Ana.

Možda je sama. Bilo bi divno naći ju, a nigdje nikoga. Samo vatra pucketa u peći.

– Neću kucati. Bolno je osjetiti zaključana vrata – mrmlja sam sebi. U njega se sve više uvlači strah od zaključanih vrata i ne skreće u školu, već nastavlja stazom očišćenom od snijega. Svuda se okolo bijeli. Brzo se vraća natrag nakon obavljenog posla. Gledajući bjelinu ispred sebe u glavu mu dolaze tmurne misli:

– Ona je sigurno već ošla kući. Ako se i zadržala, nećemo se vidit jer obično ne ide vuda, već kroz ulični izlaz.

Odjednom se Ana pojavljuje dva koraka pred njim hodajući pognute glave. Neka nevidljiva energija povukla ju je putom koji koristi jako rije-
tko.

– Ej! – iznenadila se i obradovala. Postala je u trenu vesela. Bila je kao curica s kapuljačom. I njemu se začas promijenilo raspoloženje.

– Klisko je! – rekla je.

– Jel te treba nosit? – pitao je on u šali, a ona je potvrdno kimnula. On se malo uozbiljio sjetivši se čekanja telefonskog poziva.

– Jesi me zvala? – pitao je.

Ona je odgovorila da nije, a on se sjetio da bi im sutra moglo biti lijepo.

– Imam flašu francuskog vina. Ti donesi kru, a ja ću vino i lanjski kulen, pa ćemo se malo počastit – predložio je.

– Važi!

– Pozovi i Miru.

Mladen oprašta Ani što ga nije zvala telefonom kako su se dogovorili. Srce mu opet kuca tika-taka, smiješak ne silazi s lica, u oblacima je. Volio bi se malo povaljati s njom u snijegu. Iako bi bilo neozbiljno, trebao ju je, kad je rekla da je klisko, povući u snijeg i pasti zajedno s njom. Drugi put će iskoristiti priliku.

Anino tijelo preplavio je val topline nakon susreta s Mladenom. Kaput joj je bio raskopčan kad je krenula i nije osjećala *zimulju* i sjeverni vjetar. Hodajući kući sjetila se da se treba zabundati tek kad je na *drumu* primijetila u saonicama Tomu Govedarovića s malim Lovrom. Bili su slabobučeni i smrznuli su se. Saonice je vukao jedan mršavi konj. Dijete se šćućurilo u krilu "ocu" koji ga je obuhvatio s obje ruke kako bi ga bar malo zaštitio od hladnoće. Obojica su cvokotala.

– Ja svog sina nikad ne bih mogla ostaviti. Gdje je sada Lovrina majka?
– zapitala se Ana i još se jače umotala u kaput, šal i maramu.

Mladen je sutra u svoju veliku staru kožnu torbu između spisa stavio bocu vina, kulen i nož. Kad je došao Ani zatekao je punu zbornicu ljudi različitih raspoloženja. Ukopao se zbunjeno pokraj vrata. Ana je nešto pisala, Jure je živčano stajao i gledao kroz prozor, Mira se posvađala s Lucom i šutjele su, a čistačica je ložila peć koja se dimila. Došla je i poštarica i upitala:

– Zašto je ovdje muk?

Nitko ne odgovara. Mladen tada neočekivano iz torbe vadi slike svojeg malog Joze i pokazuje ih poštarici. Malo poslije gledaju ih Ana i Mira i Mira se šali:

– Jel mali Jozo liči na dadu?

– Bolje je da dite liči na mamu. Onda nema zbrke – odvraća ne baš bezazleno Mladen frazom koja je u posljednje vrijeme bila popularna u poluizazivajućim razgovorima. Ana je tu mudrost saznala od Jakše poslije izleta u šumi. Mladen njome nije namjeravao provocirati Juru, ali se on našao prozvan zbog izvanbračnog nepriznatog djeteta koje polako postaje njegova kopija.

Jure je mrko pogledao Mladena i odmah otišao u svoju sobu. Pridružila mu se Luca. Uskoro je izašla čistačica, a za njom poštarica. Gužva se raščistila.

– Idite u kuhinju. Kruh je tamo. Doći ću odmah – rekla je Ana ne dižući glavu s posla.

– Ja ću narezati kulen – ponudila se Mira i dodala:

– Hoću li zvati Lucu i Juru?

– Ne – odlučan je Mladen. Ana je suglasna s njegovim odgovorom.

U kuhinji se nalazi pripremljeni tanjur sa salvetama i Mira sve lijepo servira. Mladen otvara vino i toči ga. Kucaju se svi troje. Mira je malo srknula, a Mladen i Ana svoje ispijaju s užitkom. Vino im prija i on odmah sipa još. Tada Jure ljutito poziva Anu da mu nađe neke dokumente. Ona odlazi izvršiti traženu zapovijed i brzo se vraća. Nakon nekog vremena Mladen kaže da mora ići. Ana ga ispraća i u predvorju kuhinje traži poljubac.

– Priladit sam – kaže on.

– Što ima veze! – odvraća ona i strasno ga ljubi ne plašeći se ni najmanje bolesti.

Pod velikim školskim odmorom toga dana Mladen je vidio djecu kako se grudaju i Juru kad je stigao u Općinu. Požurio je bez razmišljanja u

školu i naletio na Anu ispred kuhinje. Ušli su unutra i iskoristili kratko vrijeme dok su sami.

– Dođi sutra! – šapnula je ona na odlasku.

I sutra je kod Ane gužva, ali ona uzima bocu s vinom i zove Mladena u kuhinju. Sipa u čaše do pola da bude i za sutra. Ljube se držeći čaše u ruci. Prijeti opasnost da se crno vino prolije po odjeći i podu. On je bolestan i promukao, ali mu je puno bolje od Anina liječenja.

– Baš mi se sviđa kad mutiraš. Izgledaš kao dječak – kaže ona. Ovu drugu rečenicu mu je rekla i kad ga je prvi puta vidjela potpuno golog.

– Sjeti se kad sam ti točno ovdje prvi put sjela u krilo? – gugutala je mazno pijuckajući polako. On se zadovoljno smjestio na stolicu, a ona se fino zavalila u krilo zagrlivši ga s obje ruke oko struka. Zatvorila je oči i prepustila se milovanju. Odjednom je čula da ju Mira zove. Bilo je preočigledno kako Mira pazi da ih ne iznenadi. Ana je izašla na čas i odmah se vratila. Nastavili su gdje su stali. I opet puno žara, ljubavi, uzdisaja, uzavrele krvi...

– Ano! – prošaptao je Mladen.

– Kako si to lijepo rekao! – odvrtila je ona i sada potpuno istim riječima kao nedavno. Sjela je malo poslije na vrh koljena kao prvi put i počeli su razgovarati o poslu i kući. Emocije su se malo stišale.

– Jako mi je teško živjeti s Brankom. To još nikom nisam rekla. On ništa ne radi. Ja moram cijepati drva, nositi vodu s bunara i ložiti. Njega nije bilo briga kad je Jozo bio bolestan. Pješke sam ga po zimi nosila doktoru, a on je sjedio u birtiji. Nikom ne mogu kazati da mi je strašno. Ni Barici, ni mami. Mama bi mi rekla da sam sama kriva, da ju nisam slušala, da sam se protiv njene volje udala i da mi tako i treba. Nemam nikog.

– Imaš mene.

Ana je ustala i naslonila se na drugi zid govoreći i dalje o svojim problemima, a Mladen ju je pažljivo slušao. Odjednom su se naglo otvorila vrata. Pojavio se Jure. Gledao je malo u jedno, malo u drugo i šutio.

– Sve je pod kontrolom – narugala mu se Ana opet aludirajući na njegovu tobožnju brigu za školu. Jure je zatvorio vrata ne prozborivši ni riječ.

– Opet smo imali sreće – izgovorila je ona ovaj put bez imalo straha vjerujući sve više u svoj instinkt koji ju uvijek pravodobno upozorava na dolazak nepoželjnih. Kako više nema opasnosti, zajašila mu je koljeno. Dok ju je ljubio, guguknula je:

– Volim najviše ovako!

Nakon voljenja šapnula je uobičajene riječi:

– Dođi i sutra! Svakako!

Mladen se kod kuće iz čistog mira zabrinuo za Aninu narukvicu. Počeo se ljutiti na samog sebe što nije primijetio narukvicu ni danas, ni jučer. Nije mu bilo jasno kako mu je to moglo promaknuti. Nemoguće je da ju dva dana nije imala na ruci. Osjetio je grižnju savjesti zbog nebrige za narukvicu, a Ana ju sigurno nosi zbog njega. Ili ju je možda ostavila kod kuće, pa ju zato nije uočio. Htio je odmah poći k njoj i razriješiti dvojbu, ali je to bilo nemoguće jer je njezina kuća svetinja u koju on ne smije koraknuti. Sutra će svakako prvo pitati Anu je li imala ovih dana narukvicu na ruci. Još se nečega odnekud sjetio što će mu možda ona znati kazati, a to je, kako je sa svojom narukvicom prošla cura iz Rume što je pratila na vlak momka vojnika. Je li čekala momka ili je bila nevjer-na? Možda ni momak njoj nije bio vjeran. Onda su izgledali zaljubljeni i odani jedno drugom do groba.

Ana je krenuvši iz škole letjela nebom. Prizemljio ju je dolazak kući. Odmah joj je na vratima dadilja nabrojala što sve treba nabaviti od namirnica, a zatim ju podsjetila da joj nije dala plaću. Sama je vidjela da Josipu mora kupiti odjeću. Dok je razbijala glavu kako riješiti nagomilane probleme, Branko je kartao u gostionici. Kasno navečer došao je pijan i ljut. Izgubio je na kartama i ostao dužan birtašu. Tražio je dinare kojih Ana nema. Predbacila mu je što ništa ne radi i među njima je izbila žestoka svađa. Nestali su Anini lijepi dojmovi iz kuhinjice. Zaplakala je. Jedino su joj pogled na narukvicu i Josipovo nevino lice davali snagu da izdrži.

Sutra je Ana bila zabrinuta i tužna kad je Mladen došao k njoj.

– Ako imaš problema, reci! Pomoću ti – rekao je on vidjevši kako izgleda.

– Ti osjećaš. Moram posuditi novaca. Mogla bi od Jakše ili Jure. Oni imaju i sigurno bi mi dali. Posudila bi mi i Mira, ali ne volim njih pitati. Možeš li mi ti posuditi? Vratit ću ti za dva mjeseca.

– Kolko?

– Četiri, pet.

– Dobro, doneću ti pet iljada.

Kad je imao novac u džepu, Mladen je nazvao iz zadruga telefonom. Javila se Mira rekavši mu da je Ana jako zauzeta, ali će joj reći neka ga nazove. Mladen se pobojavao da u pošti ne bi krivo spojili, pa da Ana spomene novac tko zna kome, te je pošao odmah k njoj. Bilo je opet dosta

ljudi u zbornici i to većina onih koji se s njim baš ne slažu. Ana im je navodno činila neke usluge.

Mladenu se nije sviđalo Anino druženje s njegovim neprijateljima. Ona je to znala, ali se na to nije obazirala. Sada je nastojala što brže završiti posao i čim je bila gotova, uzela je bocu s ostatkom vina i pozvala ga u kuhinju. On je izvadio novac i počeo brojati.

– Nemoj brojati, vjerujem ti – kazala je želeći što prije imati u ruci neophodne novčanice.

– Oću brojiti! Za mene je neodgovorno i bahato dat nekom svežanj stodinarki bez brojenja – odvratio je i izbrojao do kraja.

– Zašto ti treba novac? – pitao je i zatim dodao:

– Ako neš, ne moraš mi kast!

Ona je bila malo iznenađena, pa čak i povrijeđena njegovim pitanjem. Odgovorila je protupitanjem:

– A za što troši tvoja žena?

Mladen više nije inzistirao na odgovoru, iako ga je dosta zasmetalo što mu nije rekla razlog posudbe ne baš malo novaca. Ana je primijetila njegovo nezadovoljstvo. Natočila je preostalo piće. Kucnuli su se uobičajeno i malo popili. On je htio nešto razjasniti, ali ga je ona u pola rečenice počela ljubiti po vratu i iza uha. U jednom trenutku Mladen je poželio reći Ani da ju voli, ali je zaustivši to pomislio na debeli svezak crvenih stodinarki i mogućnost da ga tako strasno ljubi zbog novaca. Ta će ga mora gušiti dok je živ.

– Kako ću ti vratiti? – upitala je Ana iznenada pogledavši u novac kao da je pročitala njegove misli.

– Vрати kad budeš imala. Zasad mi ne treba. Niko ne zna za te novce koje sam ti do. Ako me ne bude, pomози mom sinu.

– Nemoj tako. Možda mene ne bude.

Ušutjeli su. Ana je na kraju rekla:

– Nazovi me! Sutra ćemo izaći. Možemo otići u Vinkovce u kavanu. Tamo nas nitko ne poznaje.

On je od nje izašao smeten. Zaboravio je interesirati se za narukvicu i zaljubljeni par iz Rume. Prehlada mu je neprimjetno prošla i došao je kući zdrav. Žena ga je peckajući pitala:

– Koja te je izličila?

Mladen je sutra nazvao Anu kako su se dogovorili. Javila se Mira i rekla da je Ana oputovala u Rumu. Biti će tamo još u subotu i nedjelju. On je jedva dočekaو ponedjeljak. Došao je u školu kad je očekivao da će ju naći samu nakon završene nastave. Vrata Jurine sobe bila su otvorena i Jure je bio unutra. Vidjeli su se. Mladenu se učinilo da mu se zlobno podsmjehnuo. Zbornica je bila zaključana. U utorak Mladen nije silazio, niti je zvao, a u srijedu se dvoumio hoće li joj telefonirati. Više je puta uzimao telefon i odustajao. Mogla je i ona nazvati ako joj je stalo do njega. Uzela je novac i sad ju više nije briga kako je njemu. Ne zanima ju je li ozdravio i potpuno joj je svejedno kako mu je.

Mladen ne može izdržati bez Ane. Potpuno razumije oca kad nakon teških odluka da neće piti, odlazi u podrum iako predobro zna da ga piće ubija. I Mladen je svjestan da ga Anina ljubav ubija, ali ipak kreće k njoj. U vrijeme kad ju je obično nalazio samu, Ane nema. Nalazi samo Miru kako zaključava vrata i Mira mu govori da će Ana doći kasnije jer su joj tu stvari. Otišla je obaviti neki posao.

Mladen se vraća u svoju kancelariju. Nastoji nešto pisati, ali mu ne ide. Pogledava na prozor ne bi li ju ugledao. Pokušat će zvati telefonom, a ako se javi Jure, prekinut će vezu. Dolazi Škiljo i šuteći počinje s papirića prepisivati trudodane u knjigovodstvenu knjigu čime sprječava telefoniranje. Kad je Škiljo izišao, Mladen još jednom odlazi u školu i nalazi zaključana vrata. Svjestan je da je na rubu živčanog sloma. Nervozno lista knjigu prihoda ne znajući ni sam što traži. Telefonira. Prst mu drhti iznad aparata da prekine ako treba. Nitko se ne javlja. Još će jednom pokušati za petnaest minuta. Opet drhti, a telefon zvoni i ništa.

Moglo je biti lijepo. Sami, nigdje nikog. Sad je samo praznina i pustoš. Sve je bez smisla. Tužno. Ivka primjećuje Mladenov sumoran izraz i loše raspoloženje i žali ga.

– Ovo se mora prikinit. Sad me ne treba. Nisam prosjak. Neću kupovat ljubav. Nema više zajedničkog pića, izlazaka, cvića, darova i novaca – misli u sebi, ali se prisjeća da su zakletve prokletstvo i da je još u vojsci zaključio da nikada neće donositi "velike" odluke. Možda bi mu život bio drugačiji da je Veri napisao jedno pismo iz *armije*.

Ani je odlanulo kad je dobila novac. Kupila je potrebne namirnice, isplatila sluškinju i nabavila Josipu, Branku i sebi sve što treba, pa i nešto što nije bilo neophodno. Potpuno je zaboravila da je rekla Mladenu za izlazak u vinkovačku kavanu. Ruma joj je iskrsnula iznenada i nije ni pomislila da se morala javiti njemu. Mogla mu je i iz Rume telefonirati, ali je bila zauzeta drugim zanimljivostima. Kad se vratila, dočekalo ju je mnoštvo obveza koje su joj bile važnije od njega.

– On sad nije prioritet – pomislila je osjećajući ipak malu grižnju savjesti.

Mladen je želio s Anom izgraditi ljubav kojoj će biti temelj iskrenost i povjerenje. Ne smije proći ni jedan dan bez nježnosti. Ljubav ne smije biti obična, prosta, vulgarna, ponižavajuća, svetogrдна, već sveta. Ljubav se mora njegovati poput cvijeta. Kao što se ružu mora timariti da ne uvene, tako se njihova ljubav ne smije upotrijebiti u niske svrhe da ne umre. On je htio takav međusobni odnos u kojem joj može sve povjeriti, a i ona njemu. Za cijenu iskrene ljubavi nije pitao, ni u materijalnom, ni u duhovnom smislu. Bio je spreman Ani dati dušu. I srce. Uživao bi poklanjajući joj sitne pažnje i nježnosti. Vodio bi ju u restoran na večeru, išli bi u kino. Nitko ne bi bio sretniji od njih dvoje kad bi otputovali vlakom na more. Dok bi kotači vlaka jednolično lupali po tračnicama cijelu noć, oni bi sjedili jedno pokraj drugog na drvenoj klupi vagona. Ona bi se prislonila na njega i zaspala. Mogli bi pričati cijeli dan o svemu i ne bi im bilo dosadno.

Mladen je oduvijek bio protiv laganja. Istina je svetinja i od toga nema odstupanja ni pedlja. Sada izmišlja nepotrebne poslove kako bi vidio Anu, a to je u stvari laganje. I ona čini isto. Zvala ga je nedavno u upraviteljevu sobu s punim rukama papira da bi se ondje voljeli.

– Dođi da ti pročitam jedan dopis o zadrugama – rekla mu je drugi dan pred društvom i odvela ga u praznu učionicu na ljubljenje.

– Al znaš lagat! – dobacio je on tada pomalo se šaleći.

– A što bi ti rekao? – odvratila je ona uvrijeđeno.

– Neću lagat, osim ako je baš stani-pani.

Mladen želi nemoguće. Imati čistu ljubav s tuđom ženom nije izvedivo. Jasno je da Ana ne može reći Branku kako ljubuje s Mladenom. Ona se Branka boji. Kako vrijeme prolazi, on sve više sliči ocu i sve češće ispoljava agresivnost. Mladen pretpostavlja da ju i tuče, iako mu to nije rekla. Da Branko sazna za njihovu vezu, možda bi ju ubio.

– Što ću reći ako nas uhvati? Jesam mu mogla kazati da sam kobasice i meso dobila od tebe? Što bi ti učinio da si na mome mjestu? – mogla bi postaviti pitanja na koja on nije imao jasan odgovor, iako mu se činilo da zna što je laganje. Ona ne može Juri, Branku ili Jakši reći "šta te briga" ako ju pitaju gdje je bila ili što je radila.

– Šta bi Branko učinio da nas je onda našo kako se ljubimo na sredini zbornice? – upitao je Mladen Anu prvom prilikom, kad su raspravljali o moralnosti njihove veze i opasnostima koje ju prate.

– Poludio bi. Nasrnuo bi fizički.

- Jel Branko ima pištolj?
- Da.
- Jel ga nosi?
- Uglavnom ne.
- A nož?
- Rijetko.
- A šta bi ti da Branka vidiš u takoj situaciji da se ljubi s nekom ženom?
- Ništa. Reagirala bi kulturno. A ti? Kako bi se ponašao da nađeš svoju ženu u zagrljaju s drugim?
- Rišio bi to razumski, razgovorom i dogovorom.
- A da Kata tebe nađe sa mnom? Bil me istukla?
- Ne. Mislim da bi i ona reagirala ko ti i ja.

Mladena je počelo mučiti laže li Ana i njemu. Juri i Branku mora lagati jer su luđaci, svaki na svoj način. Puno se puta dogodilo, kad je Ana pitala Juru za izostanak s posla kako bi nešto uradila ili nekud otišla, da joj on kaže bahato i s visoka: "Ne može!" Sada mu samo javi "bolesna sam" i ode kamo želi.

Branko sjedi po cijeli dan u birtiji i smatra da Ana ne smije zaviriti u gostionicu ili restoran. On se voza BMW-om s kim hoće, a nju po njegovom mišljenju nitko ne smije povesti, jer može sama ići pješice ili njega pitati da ju preveze. Mladen ni prema jednoj ženi ne bi bio takav.

On misli da je Anu upoznao, ali je daleko od toga. Puno je kompliciranija. Ona je sve samo ne obična i ukalupljena. Jednom je smatrao da je stalno željna novih saznanja koje pretpostavlja zadanim poslovima. Drugi put ju je procijenio kao osobu jakog temperamenta i izraženog ega, tako da se s njom mogu nositi samo muškarci jake osobnosti. Glupane i ulizice s pravom podcjenjuje. Treći put sa sigurnošću pretpostavlja kako posao može ispuniti njezine zahtjeve samo ako je takav da joj dopušta istraživanje i kreativnost, ali se ne stidi ni prljavog seljačkog, ni običnog svakodnevnog. Sve što ju ograničava, ne odgovara joj. Četvrto je njegovo saznanje da joj novac nije važan, a ni bogatstvo, ali se panično boji siromaštva i neimaštine. Njezin svijet širi je od ovoga i uvijek je korak ispred drugih. Od Barice je čuo da ona ljubav poznaje bolje od bilo koga, ali joj to ne ograničava horizonte, niti ju zasljepljuje. Za nju je ljubav poticaj i stvaranje, nikako ograničavanje slobode i sputavanje. Otkrio je da je i u ljubavi kreativna kao i drugdje, no ispred svega traži svoju slobodu. Ona

živi svoj duhovni život, što ne znači da manje voli i daje. Podnijet će svaku žrtvu, ako je žrtva vrijedna ljubavi. Njezino je pravilo da treba voljeti duboko i strasno iako je svjesna da to može nekoga povrijediti, ali je jedini način da se živi u potpunosti. Ana traži ono što joj pripada, a to je sloboda i samostalnost. Prijatelji su joj važni. Teško oprašta ako je iznevjerena ili izigrana. Ona voli ljude. Teži idealizmu. To je u njezinoj prirodi i takvu ju treba prihvatiti ili odbaciti.

Mladen se sjetio rane jeseni kad ju je pozvao k sebi u goste.

– Jel onda rekla Miri da je nema, a bila je? – zapitao se stoti put. Možda je nekad namjerno otišla kad je znala da će on doći. To se sve od nje može očekivati.

Ana je potpuno svjesna svojih osobina i sve ih smatra vrlinama. Za Mladenu misli da joj je jako sličan. Pokušavala ga je okarakterizirati tražeći u čemu je drugačiji od nje. Pošten je i principijelan više nego ona, što mu je mana. Teško odstupa od zacrtanog cilja. Dobar je organizator i svaki posao dobro osmisli i isplanira. Uspješan je u radu i zaradi. Jako je osjećajan iako na prvi pogled izgleda proračunato. Bez obzira na to što ga dobro poznaje, Ana smatra da je nepredvidljiv i stalno se boji da će napraviti nešto što će mu zamjeriti i onda mu neće moći oprostiti. Previše je iskren. Hrabar je. Neki misle da je bojažljiv, ali je ludo hrabar. Ne podnosi lopove i licemjere. Spreman je na sve. Ana ne bi mogla ubiti, on bi. Njegovo je pravilo da u prašumi treba biti zvijer. Etičkim idealima suprotstavio je emotivnu stvarnost. Tu nailazi na nepremostive suprotnosti, jer je nemoguća iskrenost s tuđom ženom. Za njega nije isto prešućivanje istine i laganje. On za razliku od Ane svakom može reći "šta te briga".

Poštenje je Mladenu ispred svega. Nema ni novca, ni slave, ni vlasti zbog koje bi se odrekao poštenja. Ljubav s tuđom ženom po njegovu mišljenju nije nepoštenje. Ljubavna ovisnost nadjača razum i tu se ništa ne može. Snažnija je od moralnih vrijednosti. Kao kod alkoholizma, ali još više.

Srcu se ne može zapovijedati. Ukradeni poljupci i tajna ljubav najljepši su. Možda su kupljeni. Nisu. Život bez ljubavi bio bi sivilo. Sve jednom završi, prije ili poslije. Kad bude najteže, Ana će ga šutnuti. Odbaciti kao staru krpu. U taj je svoj instinkt siguran. Ona je takva. Kad bi joj Branko rekao jednu lijepu riječ, darovao malo pažnje ili izveo nekud, ne bi Mladenu više ni pogledala. Bila bi vjerna Brankova žena. Prije je izjavila da je Branko ljubomoran bez razloga. To "bez razloga" razdire Mladenu. Anin bi muž trebao imati razloga za ljubomoru. Ona njihovu ljubav možda smatra poslom od kojeg ima koristi. Možda ima još takvih kao on.

Tko zna koliko ih je imala prije. Iskrenost i povjerenje među njima nemogući su. Možda i nisu. Ne može mu sve reći. Ona je žena koju se ne smije ograničavati. Ona traži svoju slobodu. Svaka veza ograničava slobodu pojedinca, ali donosi sreću i uživanje udvoje.

Ni Mladen njoj ne govori sve. I on nešto prešuti, a nešto joj ne spomene ili jednostavno kaže da o tome ne želi pričati. On je seljak, a ona učiteljica. Pomogla mu je da postane knjigovođa i nagovara ga da nastavi školovanje. Napredak u obrazovanju nije moguć na pošten način. On neće dobivanje fakultetske diplome kupovati ulizivanjem i pokvarenosti. Oko toga nema dvojbe.

Anin sin ima skoro tri godine. Najviše voli mamu. Presladak je i svašta zna. Ana ga je naučila pjesmice o zeki i smrznutom potočiću, zna brojati. Prije spavanja moli:

Sveta mala Terezijo, ponizno te molim, reci dragom Isusu da ga puno volim. Dragi Isuse, čuvaj mene malog. Anđele moj, kraj mene stoj, savi svoje desno krilo, pokri moje malo tilo.

Nekoliko dana prije Božića osjećalo se pretprazničko raspoloženje, iako blagdan nitko nije spominjao ni u školi, ni u zadruzi. Ana je rekla Mladenu da bi joj trebalo malo pšenice. On joj je donio na svetu Luciju, jer je to dan kad se stavlja da iskljuje kako bi bila najljepša na najveći kršćanski obiteljski blagdan. Nekoliko dana poslije, nazvao ju je telefonom i pitao kako napreduje posijana pšenica. Rekao je da će doći za sat vremena na piće. Ona je spremila dvije čaše i čim je došao, zacvrkutala je:

– Hoćemo li piti iz jedne?

Ana je u jednu čašu natočila liker, a drugu iskoristila za sok.

– Ti prva popij! – kazao je Mladen i Ani dao čašu s likerom. Sebi je uzeo sok.

Kucnuli su se i zaljubljeno pogledali u oči. Malo poslije zamijenili su čaše.

– Moro bi krenit. Tvoja je kuća bliže. Ako ne budem mogo doć kući zbog prevelikog sniga, oš me primit na konak? – našalio se Mladen.

– Da – odgovorila je ona mazno.

– Kad se opet vidimo? – pitao je on sada ozbiljno shvaćajući da može biti lijepo i ako Ana ne sjedi pokraj njega na dvosjedu.

– Sutra. Idemo na kesten-pire.

– Može. Nazvat ću te.

Još su se jednom poljubili. Mladen je pošao i stao. Ne razmišljajući o Juri koji je u svojoj sobi osluškivao svaki šum, čvrsto su se zagrlili baš kako ona voli.

– Idem – rekao je i zastao. I još samo jedan poljubac za rastanak.

Mladen sutra naziva Anu. Telefon je zauzet. Uzalud pokušava nekoliko puta. Odlazi k njoj. Ona razgovara s mamom. Izgleda mu naborano i bolesno, poput babe je. Mira na drugom kraju nešto piše, ali jednim uhom prisluškuje i jednim okom pogledava što će biti. Mladen nestrpljivo tapka u mjestu. Ana napokon završava beskonačnu priču i progovara nesigurno:

– Da ovdje popijemo?

– Neću! – odrješit je Mladen. Odlučno, ali posve tiho, kaže:

– Idemo van!

– Kuda? – pita ona zbunjeno šapatom.

– Čekam te u *Vidri*. Dođi! – zapovijeda i izlazi.

Ana je brzo stigla. Čim ga je ugledala kako strpljivo, dobre volje čeka za stolom u tamnom uglu prazne birtije, u očima joj je zablistala sreća.

– Bolila me jako glava. Popila sam tabletu – rekla je kad se smjestila.

U njihovoj gostionici na *ćošku* naručili su dva pirea od kestena. Kesten-pire se obično jeo u gradu, a nedavno je nabavljen ovdje kao novitet i specijalitet koji nema skoro ni jedno selo. Na neuobičajenu poslasticu počele su dolaziti *drugarice*.

Mladen je zamolio birtaša da im posluži još dva likera i dva soka, a zatim se zagledao u Anu.

– Stalno mislim na tebe. I na nas – prozborio je promuklim glasom i dodao:

– Mislim dan i noć na našu ljubav. Mogu li kast našu ljubav?

– Možeš – odgovorila je ona, a on je nastavio iskreno:

– Ja tebi sve kažem, šta osećam i kako mi je. Imam uvijek veliku potrebu da se tebi prvoj za nešta pofalim il požalim.

– Ja se nemam čime hvaliti – tužno je prozborila Ana.

– Imaš. Među nama je puno lipog.

– Sve je bilo lijepo.

– Lipo je što imamo jedno drugo. Ja tebe, a ti mene.

Na Aninu licu nestajao je umor. Pojavljivao se sjaj. Oči su zablistale, a u lice je navirala krv. On ju je koljenom pipnuo po bedru od čega su joj se obrazi zarumenjeli još više. Još jedan nježni dodir po ruci bio je dovoljan za potpunu sreću. Ana i Mladen istovremeno su pogledali u doneseno piće i poslasticu i počeli jesti kesten-pire bez žurbe. Sviđao im se. Zaliježali su ga likerom i sokom. Malo poslije Ana kao da se uplašila uživanja.

– Vrijeme leti. Moramo krenuti! – rekla je iznenada.

Ulicom su hodali pogledavajući se. Za njih nitko nije postojao.

– Bilo mi je divno – guguknula je ona gledajući ga zaljubljeno ispod oka.

– I meni.

Ramena su im se dodirivala.

– Baš mi je prijao kesten-pire i liker. Više me ne boli glava.

– Doći ću sutra u pol jedan.

– Čekat ću te.

Mladen je gledao za Anom kad su se razdvojili. Hodala je veselo, poput djevojčice poskakujući po snijegu. Na ulazu u školu okrenula se, nasmiješila i poslala mu poljubac.

Sutradan je Mladen došao tri minuta prije pola jedan. Bila su otvorena vrata zbornice i nije bilo nigdje nikoga. On je zavirivao okolo očekujući nasmiješeno lice. Pogledao je uzalud i u kuhinju. Kad se počeo vraćati, opazila ga je Mira i doviknula mu da je Ana otišla kući. Jedva je prozborio:

– Dobro, fala!

Stisnulo ga je jako u grudima. Zasuzile su mu oči i nije mogao sakriti neraspoloženje. Svi su u zadrugi vidjeli njegovu tugu. Iz njega je sijevala negativna energija, pa su ga ljudi čudno obilazili u širokom luku. Osjetio je da ga izbjegavaju čak i radnici koji dolaze nekim poslom u zadrugu kancelariju i uvijek se obraćaju njemu kao svom zaštitniku.

– Šta ti je? – pitala ga je zabrinuto Ivka. Nije joj odgovorio, već se zagledao u knjige. Radio je mrzovoljno, a posla je pred kraj godine preko glave. Tri sata mu je trebalo da počne dolaziti k sebi i da mu rad postane koristan. Ražalostila ga je najobičnija sitnica što Ane nije bilo kako su se dogovorili. Pokušavao je naći opravdanje za njezin postupak razmišljanjem je li morala nekuda hitno otići, ali je odmah tom opravdanju suprotstavio misli koje razdiru tijelo i dušu: "Nije morala nikud. Dolazim ko budala".

Sutra je Badnjak. Kod kuće su do Mladenove svijesti doprle sinove riječi upućene ženi:

– Zašto je dada ljut?

– Iz tebe izlazi otrov – rekla mu je Kata, što nije mogao negirati.

Mladena je sutradan malo smirio Anin telefonski poziv.

– Kad ćeš doći? – pitala je.

– Ne znam. Kad me prođe – odgovorio je slomljeno i prekinuo vezu. Cijeli Badnjak protekao mu je je u posebnoj nervozi koja je zahvatila još neke. Na Polnoćki u crkvi dogodio se tragični incident. Jakša, Škiljo, Jure, fešter, lugar, Šima Dabić i Garo cijelu su badnju večer pili u birtiji. Jakšu je uhvatila posebna razdražljivost jer je u crkvi bila Barica. Tražio je kavgu. Nagovorio je Garu, Šimu, feštera i Škilju da idu praviti nered u crkvu. Poslani provokatori su ušli pod crkveni kor i počeli galamiti. Zvonar ih je grubo upozorio neka prestanu.

– Svinje jedne pijane, izlazite van! – rekao im je uvredljive riječi kad ga nisu poslušali što su jedva dočekali. Počelo je naguravanje i u mraku na crkvenom pragu Garo je zvonaru zabio nož u trbuh. Zvonar je ubrzo umro, a na suđenju nitko nije bio kriv i slučaj je zataškan. "Ucviljena" se zvonarova udovica nakon šest mjeseci udala za lugara koji se u međuvremenu razveo od žene.

Ana je nastojala proslaviti Badnjak i Božić kako se slavilo kod njezinih i Branko nije imao ništa protiv. Na badnju večer ona je sa sinom okitila bor, spremila tradicionalnu večeru i čekala muža. Nije ga bilo i večerali su njih dvoje sami. Sutra je ujutro morala na posao. Nastojala je da nastava baš ne bude radna. Pod odmorom je namjeravala nazvati Mladena.

Mladen je bio potpuno svjestan svog raspoloženja i razloga takvog stanja. Svim silama pokušavao je istjerati iz sebe bijes i sve loše kako ga ne bi prenio na ukućane koji nisu ništa krivi. U tome je malo uspijevaao. Predblagdanska atmosfera u njihovoj kući bila je sumorna. Otac je s maćehom bio svadljiv kao i obično. Bez ikakvog razloga tražio joj je zamjerke, iako je ona htjela biti dobra. I Mladenova Kata se trudila da sve prođe što bolje. Uredila je kuću, skuhala večeru, postavila božićno drvce, nabavila vino i nagovorila svekra da donese slamu kao nekad, kad je bila živa Mladenova mama. Uz molitvu na slami i upaljene svijeće u isklizalom žitu, Mladen se osjećao ipak malo bolje. I na posao je ponio bocu vina. Nadao se da će Ana zvati. Htio je, ako bude prilika, da se kucnu telefonski. Ujutro je bilo pusto i prazno u njegovoj kancelariji. Ivka se cerekala s poštaricom u Škiljinoj sobi.

Mladen je počeo piti sam. Dok je sipao drugu čašu i slušao šumor lijevanja, te mirisao vino, pitao se što radi Ana i hoće li ga zvati. Kad je vidio djecu kako izlaze za vrijeme odmora u park, postalo mu je vruće. Izdaleka je osjećao da i Ana gori. Gledao je u telefon koji će se uskoro oglasiti, a soba će još samo malo biti pusta. Tišina je ipak još uvijek zastrašujuća. Da je Ana....

Sigurno će zvati. Uvjeren je Mladen da se Ana primiće aparatu i da ga uzima. Još malo. Sad će zvoniti. Još minutu. Ona vrti telefon. On nepogrešivo zna da će sad zvoniti.

Zvoni.

Mladen smireno diže slušalicu.

– Čestitam ti Božić! – šapće Ana.

– I ja tebi – kaže on na što ona progovara tiho, sablasno:

– Šaljem ti jedan poljubac i ljubav. Čao.

Veza se prekinula. On je ostao otvorenih usta držeći slušalicu u ruci. Ovaj je doživljaj Božića ljepši nego da su cijelu noć vodili ljubav. Ovih šest riječi, "šaljem ti jedan poljubac i ljubav", promijenilo je cjelokupno raspoloženje. Soba je postala vesela, nestala je tišina i izvana su zagrajala djeca. Srce je zadovoljno zakucalo, a osmijeh je zablistao na licu. Kad je ušla Ivka, Mladen se nasmijao poput bezbrižnog djeteta.

– Jako dugo te nisam vidjela da se smiješ – rekla je najiskrenije.

I Ani su nakon čestitke zasjale oči. Mira je primijetila njezinu radost. Kad je Ana došla kući, dočekao ju je dobro raspoloženi sin. Razveselio joj se kao rijetko kada i ona je rekla dadilji da može ići kući slaviti Božić. Željela je sama uživati s djetetom. Branko je kod svojih slavio na svoj način i vratio se kasno. Bio je zavidan Aninoj sreći i kao da ju je htio pokvariti. Počeo je prigovarati, a kad nije naišao na otpor, otišao je spavati.

Baš tada, liježući u krevet, Mladen je pomislio na Anu.

– Šta radi? – pitao se. Glavom su mu protutnjale sumnje da možda baš sada s Brankom vodi ljubav. Po glasu je danas osjetio da je bila ozarena dok je njemu slala poljubac. Možda se jutros volila s mužem...

Nije. Sigurno je Branko hrkao u vrijeme njezinog odlaska na posao. Čestitala je Božić ljubavniku zato što muž za nju ne mari ni malo.

Može se postaviti stotinu pretpostavki, pitanja i protupitanja koja muče i stežu srce i koja ga potiču da sretno kuca. Bez svega toga bila bi pustinja.

I Ana je polazeći na prstima u krevet i uvlačeći se nečujno pod jorgan razmišljala kako Mladen liježe pokraj žene. Već ga je nekoliko puta o

tome htjela pitati. Gledajući u strop zaključila je da ljubav treba čuvati u srcu, jer je život bez nje mračan kao vrt bez sunca s mrtvim i osušenim cvijećem. Svijest da volimo i da smo voljeni unosi toplinu i bogatstvo u život kao ništa drugo na svijetu.

Mladena su najviše još uvijek mučile Anine riječi da više neće sjesti pokraj njega na dvosjed. Do tada nije osjetio ljubomoru, ali kad je vidio Branka pokraj nje na njegovom mjestu, u njemu se probudio i taj gadni osjećaj. Iako zna da ona s Brankom spava svake noći, sad je poželio da bude samo njegova bez obzira što na to nema pravo. I on spava sa svojom ženom i Ana nije ljubomorna.

Mladen do sada Ani nije dao ni najmanji povod za ljubomoru. Sad hoće. Na priredbu uoči Nove godine povest će ženu. Prkosit će Ani pretjeranom ljubaznošću prema ženi.

Kata se ugodno iznenadila kad joj je muž ponudio da ga uhvati ispod ruke dok su išli na priredbu. To još nije doživjela. Dok su hodali kao sretni par, dogodila se slučajnost da im je Ana dolazila ususret suprotnom stranom ulice. Vidjela ih je kako koračaju pripijeni. Ona je stigla malo prije njih do staze u parku koja vodi u dom i skrenula je u školu praveći se da ih ne primjećuje. Mladen je pošao sa ženom na piće u "Brankovu" birtiju, jer je preostalo vremena do početka priredbe. Ana je uočila i taj detalj što je on i htio i zato ju je hvatao bijes. Nesvjesno je počela u školi galamiti na upravitelja čim se pojavio, jer je malo zakasnio. Jure si nije mogao objasniti što se s njom događa.

Dvorana je bila prilično popunjena kad su Mladen i Kata ušli. Smjestili su se na prva dva mjesta pokraj prolaza u sredini gledališta. Ana je došla kasnije. Išla je iza Jure noseći neke stvari i kad je već malo prošla Katu i Mladenu, okrenula se i pozdravila ih neprirodnim glasom s "dobar dan". Umjetno se nasmiješila, a Ivku, koja je sjedila do Kate, nije ni pogledala. Mladenu nije promakao neuobičajeni pozdrav, kiseli osmijeh i ignoriranje Ivke. Upravo to je i želio. Ipak, bilo mu je žao Ane. Ona je kao Jurina služavka nosila stvari koje je mogao sam ponijeti. Smetalo ga je Jurino izigravanje cara.

Ana i Jure sjeli su u prvi red. Jure se radovao poput malog djeteta što je Ana pokraj njega. Pokraj Jure s druge strane bio je Mladenov najbolji prijatelj s knjigovodstvenog kursa, Fabijan Josipović koji sada nezadrživo napreduje kao političar i ne vidi starog druga koji u zadruzi mora po Škiljinoj zapovijedi prepisivati beskorisne planove.

Kad je priredba bila gotova, Faba se ipak neočekivano javio Mladenu. Rukovali su se, a zatim raspričali. Bilo je predviđeno da on, kao kotarski

funkcionar dođe u školu na piće, te je Jure morao pozvati na čašćenje i Mladena sa ženom. Ana je već pripravljalala sve potrebno za goste.

Mladen je u školi opet bio vrlo pažljiv prema supruzi. Pomogao joj je skinuti kaput, namjestio joj je stolicu, objesio kaput na vješalicu, dodao čašu i točio piće. Učiteljica Luca je s čuđenjem promatrala njegovo uglađeno ponašanje. Do sada mu je nekoliko puta, pola u šali, a pola ozbiljno, predbacila što dolazi Ani rekavši da će o svemu obavijestiti Katu, a sada je šutjela kao zalivena. Ana je posluživala i Mladenu je opet bilo krivo što je poput sluškinje. Čak joj je i pomogao otvarati boce i kutije s keksima i sipati piće, što nije baš njegov običaj.

Ana je, kad je sve servirala, sjela pokraj Kate i pitala ju za sina. Kata je spremno prihvatila razgovor i Mladen se "uplašio" da će se njih dvije sprijateljiti.

Raspoloženje je bilo dobro, ali treba imati mjeru. Mladen prvi ustaje ne želeći biti nametljiv. Kata se dobro uklopila u društvo i nije joj se išlo kući. Razgovarala je s glavnim gostom koji je jednom bio kod njihove kuće. Cijenio je kako su ga primili onda kad je bio nitko i ništa. Većina drugih zaboravi prijatelje koji nisu uglednici. Faba je drugačiji i zato je, pomalo zapostavljajući domaćine, inzistirao na srdačnom razgovoru s Krivolićima što su svi uočili.

Na odlasku Mladen je opet kavalirski pridržao ženi kaput dobacivši da svi čuju:

- Ja sam najbolji muž na svitu.
- Idealni ljudi nema. Moj čovek je skoro – prihvatila je šalu Kata. Prijala joj je njegova pažnja dok je Anu hvatao bijes.
- Ja ću vas ispratiti! – rekla je i pošla za njima. Mladen je propustio ženu i malo zastao, a Ana ga je u tamnom hodniku poškakljala po slabinama.

Svima je te večeri upao u oči Mladenov kavalirski odnos prema supruzi. U jednom kasnijem razgovoru s Anom, on je zaključio da bi Ana i Kata mogle postati prijateljice.

- Nas dvije nikad ne možemo biti prijateljice – opovrgnula je Ana.
- Nije mi jasno zašto te je hvalila pred svima da si idealan? – nastavila je tražiti zamjerke.
- Pa zar nisam skoro idealan? – šalio se zadovoljno Mladen. Vjerovao je da je uspio izazvati Aninu ljubomoru i osvetiti joj se što se pred njim mazila s mužem na "njegovom" dvosjedu.

– Nisam se mazila. Samo sam sjela pokraj njega – pravdala se kad joj je Mladen rekao zbog čega je sve to činio.

Dva dana prije Nove godine Djed Mraz je dijelio poklone školskoj djeci i Ana je isposlovala preko Jakše da i Mladenov Joza dobije dar. Daru se više veselio *dada* nego sin. Još je sretnija bila Ana.

Za novogodišnje praznike Grga se vratio kući. Aninu je gazdaricu razveselio sinov dolazak. Grga je kao dijete u bračnim razmiricama svojih roditelja bio na majčinoj strani, ali odrastajući sve je više shvaćao očeve postupke i zamjerao ujaku što mu je ubio oca. Puno je putovao po svijetu i nije više slijepo vjerovao bajkama o našem idealnom društvu. Ujaka je pokušavao uvjeriti u neke zablude socijalizma, ali se Jakša nije dao pokolebati pred žutokljuncem koji misli da je pozobao svu pamet svijeta. Grga je podcjenjivao i ismijavao ujakove nesposobne suradnike, naročito Juru i Škilju. Poznavao ih je odmalena kao ograničene i sada ga je posebno smetalo što izigravaju bogove. Kako je imao naslijeđenu sposobnost za ludorije i podvale, palo mu je na pamet da se s njima našali. Ideju je dobio čuvši zgodu o dobroćudnom i svima znanom Titovom bivšem suradniku Peri Blažiću koji je u zadruzi radio kao najobičniji radnik.

Pero je prije rata bio zaposlen u Zagrebu i tamo je obavljao opasne poslove za Tita. Zbog zasluga i prijateljstva pozvan je '49. u Beograd u goste kod Maršala Jugoslavije gdje je detaljno govorio kako je u seljačkim radnim zadrugama, koji ih problemi muče i što sve imaju od strojeva. Tito je odanom prijatelju ponudio:

– Šta kažeš Pero, da vam ja poklonim jedan kamion?

– Nemoj družiti Tito, nemamo šofera! – odapeo je Pero kao iz puške.

Kad je to kod kuće ispriповijedao, Škiljo i društvo htjeli su ga razapeti. Već ga tri godine proždiru što nije uzeo kamion.

Grga je smislio Škilji i Juri priču kako je preko ujaka Stanka stekao prijatelje Amerikance koji su voljni zadruzi darivati specijalno terensko vozilo za vožnju poljem. Obojica su zagrizli udicu i Grga je postavljao uvjete:

– Kad dođu Amerikanci, mora se napraviti večera sa sviračima na kojoj ćeš ti Jure držati govor napamet na engleskom. Znanje stranog jezika koristit će ti sigurno u karijeri. Ako budeš dobar u engleskom, ići ćeš u Ameriku i možda za koju godinu dobiješ mjesto u ambasadi.

Grga je Juri napisao što treba naučiti i pojasnio kakve sve koristi može imati od naučenog, te se Jure najozbiljnije prihvatio učenja deset redova nerazumljivog teksta. Danima je čitao riječ po riječ i neumorno ponavljao teško gradivo. Luca ga je bodrila, slušala i ispravljala. Govorila je po selu kako mu engleski ide jako dobro i kako će uskoro raditi kao pomoćnik ambasadora u Sjedinjenim Američkim Državama.

Kako bi se Jure priviknuo na zahtjevnu ulogu međunarodnog govornika, pred nekoćinom odabranih napravljena je u dvorani doma proba govorenja engleskih riječi gdje je Grga davao "dobronamjerne" savjete.

Ana je primijetila da se nešto sprema, te je pri slučajnom susretu zapitala Grgu o čemu se radi.

– Tvoj upravitelj ide u diplomaciju u Ameriku – odgovorio joj je namignuvši.

Po sjaju njegovih očiju odmah je znala da je po srijedi podvala.

Mladen je od Grge saznao da će Škiljo dobiti američki auto. Iz tona Grgina govora nije mu bilo teško zaključiti da je u pitanju cirkus.

U sklopu detaljno režiranih priprema za međunarodnu suradnju obavljena su i dva telefonska razgovora. Na jedan poziv javio se Mladen:

– Trebaju te iz Ministarstva vanjskih poslova – rekao je Škilji i dodao mu slušalicu. Smijao se neprimjetno slušajući Škiljino bolesno ulagivanje. Škiljo je Ivki diktirao najvažnije podatke i ona je zapisala imena Amerikanaca i naziv mjesta iz kojeg dolaze. Sporazumijevanje je išlo teško te je Ivka nekoliko puta križala zapisano. Škiljo je poslije obavljenog razgovora bio zbunjen.

– Voga ne možeš uvatiti ni za glavu, ni za rep. Ko da je pijan – kazao je brišući znoj.

Drugi Grgin kolega slično je napravio s Jurom. Ana je dodala slušalicu i posve ozbiljna pratila "važan" razgovor. Jure se također preznojavao.

Nakon dva tjedna stigli su Amerikanci – dvojica Grginih smiješno obučениh kolega studenta koji su natucali engleski. Jedan je bio iz Babine Grede, a drugi iz Piškorevaca. Bili su fantastični cirkusanti. Škiljo im je cijeli dan pokazivao zadružna dobra, a Grga je bio prevoditelj. Nezaboravno je bilo na peradarskoj farmi kad je Škiljinica mimikom objašnjavala kako kokoši nesu jaja.

Navečer je Jure po predviđenoj proceduri držao govor napamet, jer Grga nije htio ni čuti za čitanje. Dopustio je samo da Luca za svaki slučaj šapće sa strane. Uz zamuckivanje i sufliranje prošao je najvažniji dio lakrdije. Na kraju se na gostoprimstvu zahvalio jedan od dvojice ludih

studenta uz obećanje da stiže kamion za Škilju i ambadorsko mjesto za Juru.

Grga se osim aktivnog sudjelovanja u režiranju cijele *komendije* po-brinuo da umjesto kamiona brui bruka o Amerikancima iz Piškorevaca i Babine Grede. Svima je ipak bio najbolji Jurin engleski i njegovo smiješno podilaženje Amerikancima, tako da su i djeca pod odmorom dovikivala iskrivljene engleske riječi:

– Velike kameni dije franc. Tenk mač veriju ford trake.

Nogometaši su Juru s podsmijehom ispitivali kad on i Luca lete preko Atlantika i hoće li i oni igrati s Amerikancima za prvaka svijeta. Bujnoj mašti u izmišljanju prekooceanske suradnje nije bilo kraja. Kao što prevareni muž zadnji sazna da mu žena nabija rogove, tako su Jure i Škiljo saznali za prevaru tek kad se ona pročula u cijelom kotaru. Ana je Jakšu upozorila da ne dolazi pozdravljati uvažene goste čime je izbjegao sramotu.

U vrijeme Božića i Nove godine puno se veselilo i pilo te je u općem ludilu *pošandrco* Kašpić koga je '38. u školi kao dijete istukao učitelj zato što je vikao: "Pavošićkin dado je lopov!"

Ludi je Kašpić danima zabavljao društvo u birtiji pričama kako je u njega *zaljubita* Titina Jovanka.

– Zove me hitno u Beograd i onda kad ja dođem, ona bude u spavaćici. Tito se sa mnom rukuje, ponudi me jelom i pićem i nekud ode, a ja i Jovanka jedemo i pijemo i onda idemo u njenu spavaću sobu. Ona raskopča spavaćicu i skine gaćice... – izgovarao je po tko zna koji put erotski tekst tobožnjih vlastitih doživljaja. Šima Dabić i Zvrkan pristajali su s njim na razgovor te bi on satima pričao o grudima, nogama i čarobnom trokutu Jovanke Broz. Opisivao je s bezbroj detalja sve moguće poze vođenja ljubavi s prvom drugaricom Jugoslavije tako da su se oko njega skupljali ljudi. Birtijski prislušivači našli su se u nedoumici što poduzeti.

Nova 1952. godina donijela je novo ozračje u cijelom selu i nagovijestila ludosti i burne događaje.

Druženje bračnog para Krivolić s Fabijanom Josipovićem izazvalo je nevjerojatnu promjenu ponašanja Jure, Škilje i njihovih ljudi prema Mladenu. Koliko su prije svi bili protiv njega, toliko su se sada natjecali tko će mu više ugoditi i reći ljepšu riječ. Ulagivanje na izletu u šumi bilo je zbog toga što su već bili obaviješteni o njegovu prijateljstvu s Fabom. Mladen nije bio svjestan prijateljeve nadolazeće političke moći, a time i

svoje, te nije ni pomišljao da bi to mogao iskoristiti. Najozbiljnije se zabrinuo kad ga je Škiljo hvalio kako je najbolji knjigovođa u cijeloj Slavoniji. Za čas je prozreo licemjernu igru i dobro se zamislio. Čvrsto je odlučio kako neće dopustiti, uz sve koristi visokog položaja, da ga se uvuče u kolo onih koje prezire.

Nitko drugi osim Mladena ne bi odolio komplimentima i ponudama koje su pljuštale sa svih strana, naročito od zadružnih vladara. Nudili su mu posao za ženu i građevinski materijal za kuću. Čak su htjeli od njega kupiti svinje za zadrugu po znatno većoj cijeni od uobičajene. Odbio ih je bez dvoumljenja, jer je o tome u glavi iskristalizirao stav, a i nije mu trebalo ponuđeno. Žena ima dovoljno posla kod kuće s djetetom i u vrtu, postojeća kuća mu je zasada dobra, a svinje više voli prodavati po cijeni za koju se pogodi s ljudima, nego se zbog novca vezati s nepoštenim igračima. Njegova zarada mora biti bez ijedne mrlje i nitko ga neće u tome spriječiti. Sviđa mu se trgovati s običnim, malim ljudima, seljacima, suseljanima i susjedima.

Jednog mu je dana došao sredovječni čovjek iz susjednog sela kupiti prasad. Kad su se pogodili i utovarili, sjeli su u kuću i uz piće kupac se raspričao kako je sedam godina hodao s učiteljicom Lucom.

– Njeni su branili jer je učiteljica, a ja obični seljak. Prikinili smo zato – počeo je neznanac svoju intimnu priču te nastavio bez uvijanja:

– Ipak smo se kradom sastajali. Najbolje je bilo u mladom žitu njenog komšije. Jedanput je izbila gungula radi izvaljanog žita. Mojoj nesuditoj punici sprdo se vaš Franja Sarmin da su vile igrale kolo.

– Kad sam se ja pošo ženit sa mojom sadašnjom ženom, volili smo se ja i Luca u njenom ambaru noć prije mog venčanja. Ja sam joj onda priporučio svog najboljeg druga za momka i čojeka i ona š njim još živi i to jako, jako loše. Znam sve kako joj je. Ne voli je svekrva i teško joj je. Žo mi je. Njen čojek je svitska budala. Kast ću ti samo jedno kolko je lud. U jednim svatovima tolko se napio da se popeo na siniju i pišo odozgor da svi gledū. A na me je jako ljubomoran. Stalno Lucu sumnjiči da se sa mnom sastaje i voli. Kradom oda za njom. Prisluškiva je i proganja. Jedanput, kad su bili u Novom Sadu, on je sam stigo motorom kući, a nju ostavio tamo, jer ni došla na vrime kako su se dogovorili. Potucala se celu noć po vlaku i čekaonicama. Morala je prisedat nekoliko put i vratila se kući sutradan. Luca mora svom čojeku gurat motor kad neće upalit, a to je uvijek. Za sve je kriva njena pokondirita mater zato što joj je branila sa mnom.

Mladen je mislio da je Luca žena koja ne može voljeti i koja ne zna što je ljubav. Sada je shvatio zašto je puna otrova i zbog čega se dodvorava

vlasti. Glavom su mu prostrujale ružne misli o sličnosti Lucinog sina i čovjeka kojega prvi put vidi. Očigledno je da Lucina svekrva nije bez razloga izjavila kako se boji više snahe nego rata i kako je za nju sinova ženidba tragedija poput pogibije muža. I bila je možda u pravu stara vještica, kako ju je zvala Luca.

Kad je Mladen Ani ispričao što je čuo o Luci, ona mu je pokazala u Spomenici škole njezino umiljavanje prijeratnoj vlasti. Koliko sada veliča socijalizam, Tita i bratstvo i jedinstvo, toliko je prije hvalila kralja i otadžbinu. Ana je naglas pročitala njezin nekrolog ubijenom kralju:

Krvava zločinačka ruka zavila je cijeli naš narod u neizmjernu tugu i bol. Našega ljubljenoga Kralja Aleksandra I koji se očinskom ljubavlju brinuo za svoj mili narod nema više među živima. Poginuo je od zločinačke ruke 9. listopada 1934. u Marseilleu kao žrtva atentata. Veliku nam je bol i udarac nanijela zločinačka ruka koja se digla na našega uzvišenoga kralja, tvorca naše velike i mile nam države Jugoslavije. Zločinačka taneta u službi neprijatelja našega naroda i države prekinula su nit jednoga velikoga stvaralačkoga života, pionira napretka i blagostanja cijeloga njegovoga naroda i to u času kada je stupajući na tlo plemenite Francuske htio da doprinese za jedan novi obol sreće i mira svoga naroda i čitavoga čovječanstva. Kad je pristigla bolna potresna vijest o strašnom zločinu, naše su se duše potresle od bola za izgubljenim Ocem mile nam domovine. Naša su srca proplakala zbog nedužno prolivene krvi našega velikoga nezaboravljenoga Vladara.

Narode Jugoslavenski! U Tvojoj velikoj tuzi sačuvaj potrebni duševni mir! Zločinačka ruka mogla nas je samo zaviti u crno, mogla nas je rasplakati, ali nije mogla i neće moći uzdrmati ono što je naš blagopokojni Veliki vladar stvorio, jer ćemo ispuniti Njegov zavjet i posljednje Njegove riječi "Čuvajte Jugoslaviju!" Vječna slava neka bude Velikom Kralju Aleksandru I.

Učiteljica je Luca sada, kao i prije, slijepo izvršavala sve naredbe nadređenih. Tako je doslovce shvatila riječi Vlade Dionića da radni narod i obični ljudi moraju živjeti visoko kulturnim životom, te je organizirala koncert ozbiljne glazbe pozvavši gudački kvartet iz Osijeka.

Mladen nekoliko dana nije bio kod Ane i ona je pošla k njemu kad je kroz prozor vidjela da su otišli Škiljo i Jakša. Budući da je bio s Ivkom, samo mu je rekla:

- Dođi k meni. Moram ti dati knjigu.
- Koju knjigu? – pitao je on zbunjeno.
- Ajde dođi pa ćeš vidjeti – odvrtila je ne baš mazno nezadovoljna njegovim neshvaćanjem laži.

Mladen je toga dana imao puno problema s ocem i bio je neraspoložen. Ipak nije mogao ne otići u školu gdje je zatekao Anu s Mirom.

– Jel ideš na koncert? – zanimala se odmah Ana.

– Da, sa ženom. Posebno je pozvana – odgovorio je i dodao:

– Šta si me trebala?

– Nisam te trebala. Ustvari, jesam – rekla je u neprilici na što se Mira nasmijala i još jednom ironično ponovila njezin odgovor.

Ana se malo zacrvenjela i istog časa s Mladenom pošla van.

– Mislila sam da izađemo na piće – predložila je neočekivano.

– Di? – iznenadio se i razveselio Mladen njezinoj inicijativi.

– Može na uglu u Vidri – odgovorila je spremno.

– Važi. Ja ću krenit za pet minuta. Ići ću polako, a ti me stigni – rekao je pogledavši na sat kako bi krenuo točno kako su se dogovorili. Hodajući ulicom, obazirao se, ne bi li iza sebe što prije opazio Anu. Zastajkivao je i hodao korak po korak. Počeo je razgovarati s jednim poznanikom koji radi u zadruzi kao poslovođa, a kad je koraknuo, ona je *izniknila iz zemlje*. Pojavila se pokraj njega poput najljepše vile iz bajke, vesela, nasmijana, a takva mu baš treba za razgaliti dušu.

– Brzo si stigla – rekao joj je i zajedno su nastavili.

– Bila sam prekjučer kod zubara.

– I ja.

– Bolilo me je kad mi je vadio zub.

– I mene.

Ana je Mladenu pokazala ranu u ustima, a i on njoj. Oboje su se sjetili svojih sličnosti, a evo i sada, opet isto.

Kad su došli do *ćoška*, gostionica je bila zatvorena što je Mladena ozlovoljilo. Sjetio se zaključane zbornice i namrgodile su mu se obrve. Krenuo je s Anom šutke natrag kao da je ona kriva zbog zabravljenih vrata. Hodali su razdvojeno pokraj birtije u kojoj obično sjedi Branko i produžili u treću gdje još nikada nisu bili. Ta šetnja kroz dobar dio sela u pol bijeloga dana bila je prilika mnogim mještanima da ih vide zajedno. Mladen se usput mrzovoljno rukovao s jednim čovjekom, a Anu su pozdravljali roditelji učenika. Pogledi svih prolaznika bili su napadno upereni u njih. Kad su konačno stigli u gostionicu i sjeli, on je počeo predbacivati zaključana vrata:

– Zašto me zoveš k sebi i onda odeš? Već sam deset put došo džabe.

– Nisam kriva!

- Jesi.
- Hoćemo se svađat?
- Oćemo, da.

Ana je Mladenu prigovorila što je danas pitao pred Ivkom koju knjigu će mu dati.

- Kao da ne znaš – rekla je ljutito.

On njoj nije predbacio da je najvatrenija i da ga "najviše voli" kad joj nešto treba, niti joj je spomenuo posudbu novaca, već je započeo spor oko druge teme, Brankove nadarenosti i školovanja.

- Ponavlja je treći razred gimnazije.

– Rušila ga je profesorica iz matematike. U ostalim predmetima bio je dobar – branila je Ana muža. Mladen se nije dao, već je predočio dodatne argumente:

- Imo je popravke iz kemije i fizike.

Ana je ušutjela. Zasuzile su joj se oči i Mladen se smekšao. U tišini su popili liker i prije nego što su krenuli, on je uočio narukvicu. Loše raspoloženje počelo se topiti poput snijega u veljači i kad su pošli ulicom ne razmišljajući tko bi ih sve mogao vidjeti, osjećali su se opet zaljubljeno zahvaljujući čarobnom nakitu na njezinoj ruci. Oboje su žarko zaželjeli poljubac.

– Ajmo se malo povatat – predložio je dosta grubo Mladen i Ana je prijedlog prihvatila bez izgovaranja. Sada je škola prazna i bit će lijepo.

Pri ulasku kroz dvorišna vrata škole, Anu i Mladena sustigla je Luca hodajući nekoliko koraka iza njih, a u susret im je dolazila čistačica. Oni su gledali samo jedno u drugo i ni jednu nisu uočili što je kasnije Ana dobila pod nos. U školi je na relaciji kuhinja-zbornica-upraviteljeva kancelarija bila nepredviđeno i Mira, tako da je Ana samo rekla:

- Vidimo se na koncertu.
- Ništa od vatanja – progundao je Mladen i okrenuo se prema domu.

On je očekivao da će na koncertu zateći Anu i bez dvoumljenja sjesti pokraj nje. Svakako je htio biti pokraj najveće ljubavi dok violine gude suite i kantate. Bez obzira na današnje razmirice, ona je njegova ljubav života i zato je ušavši tražio pogledom po dvorani samo nju. Uzalud. No, sedmo mu je čulo govorilo da će doći.

U posljednjem redu dvorane sjedile su Mira i poštarica te se on sa ženom uvukao uz njih u kut na zadnja dva sjedala. Nadao se da će Ana prići kolegicama, a one se razmaknuti i ponuditi joj mjesto pokraj njega.

Ane nema. Mladenove oči dugotrajno su prikovane za vrata. Priredba treba početi. Otvara se zastor.

Ana konačno stiže. Mladenovo tijelo obuzima blaženstvo. Sama je. Ne obazire se okolo, već zauzima prvo slobodno mjesto u predzadnjem redu. Ne vidi Mladena ili ga ne želi vidjeti te uporno gleda prema pozornici. Violeline sviraju Mladenu stalno iste nerazumljive i nezanimljive kompozicije koje svi pozorno slušaju. On promatra netremice samo nju iz profila. Uočava da imaju slične crte lica. I još nešto mu sada neprestano zapinje za oko. Na lijevom obrazu, dolje kod vilice nalazi se madež koji je prvi put uočio još u vlaku davne '47. Kasnije mu je bilo drago primijetiti madež, jer ga je podsjećao na noć kad je slučajnost ili nevidljiva sila posjela nju pokraj njega. Puno i često se ljubio s njom u posljednjih mjesec dana i nije na madež obraćao pozornost, a trebao je. Zbog toga *kiksa* sada osjeća krivnju. Zaista je čudno kako je mogao toliko puta previdjeti prekrasni madež.

Nakon koncerta je u predvorju doma priređen mali domjenak. Ana sama izlazi van među prvim, a Mladen se namjerno duže zadržava. Čavrlja s poznanicima i sad ona ne može izdržati, a da ne pogledava prema vratima.

Konačno joj prilazi.

– Gdje si tako dugo? – kaže pomalo ljutito, a pomalo u šali. Pokušava zatim biti ljubazna s njegovom ženom, iako je nedavno izjavila da se njih dvije ne mogu sprijatelжити. Rukuje se s njom glumeći srdačnost, a u grlu joj se stvara knedla i ne zna što bi rekla.

– Žedan sam – izjavljuje Mladen kako bi prekinuo nelagodu.

– I ja – javlja se Ana.

– Ja nisam žedna. Ostat ću ovdje, a vi idite popit – dobroćudno odgovara Kata, te se Mladen i Ana izdvajaju. Kati prilazi Luca i pita za dojmove s koncerta.

– Pit ćemo liker – kaže Ana Mladenu kad su prišli bocama te on toči njoj i sebi. Ona još želi sok od maline, a on greškom uzima *šabeso*.

– To nije malina – ispravlja ga podsmijehujući se njegovoj zbunjenosti, te on *šabeso* uzima sebi, a njoj daje što je tražila.

Mladen pije brzo i nervozno, te mu se prosipa pokraj usta.

– Jesam zafleko košulju? – pita.

– Nisi.

U mnoštvu ljudi i žena Ana i Mladen su sami, svoji, zaljubljeni *do ušiju*. Na njezinoj se ruci nalazi njegova narukvica koja čuva najveću ljubav svijeta.

– Idemo k ostalima – reče ona kad su popili piće.

Ana odmah odlazi kući svome sinu, a Mladen sretan i zadovoljan prilazi Kati i s njom ostaje još neko vrijeme. Kad su krenuli pješice mračnom ulicom, Kata je samouvjereno izjavila da drugarice učiteljice ne izgledaju naročito.

– Ja sam za nji lipotica. I za Anu – rekla je podcjenjivački.

Mladen je u trenu proključao. Pogodilo ga je ženino omalovažavanje izgleda ostalih, a naročito Ane, te je između njih dvoje zagrmilo i to o posve drugom: kupovanju onoga što treba i ne treba. On je smatrao da nije vrijeme za nabavljanje nakita i za nerazumno trošenje teško zaradenog novca.

Ana se idućih dana žalila Mladenu kako puno radi fizičke poslove. Branko neće ništa. Ponovila je da mora cijepati drva, nositi vodu s bunara, ložiti štednjak, kuhati, prati rublje, čistiti kuću, hraniti sina, popravljati ako se što pokvari, a on leži ili ode od kuće.

Mladen ju je pitao jesu li kupili drva i ugljen, a ona je s nelagodom odgovorila da je nabavila preko škole.

– Zašto se do sad još nijedanput nije sasto Školski odbor?

– Upravitelj kaže da će biti uskoro.

– Ona komisija za nabavke koju si ti pridložila još nije proradila.

– Upravitelj kaže da ona nije potrebna. Nemoj to spominjati.

Ana je za dva metra drva i tonu ugljena ušla u lopovsko društvo.

Mladen se razočarao. Znao je da u zadruzi ima puno krađa, a sad se uvjerio da ni u školi nije ništa drugačije. Nakon nekoliko dana stigao mu je poziv sljedećeg sadržaja:

Pozivate se na sjednicu Školskog odbora 20. siječnja 1952. u 9 sati.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

Dolje je bio potpisan predsjednik Martin Pavić.

Nedopustivo je slati ovakav poziv. Mladen je pitao Anu je li ona njegov autor.

– Nisam, Mira je. Upravitelj je kazao da ne treba pisati dnevni red – odgovorila je dosta bojažljivo.

– Šta će bit na sastanku? – zanimao se on uporno.

– Svašta. Vidjet ćeš – bila je zagonetna Ana ne spomenuvši da će biti odsutna.

Na početku sjednice Školskog odbora Škiljo je prvo utvrdio da nisu prisutni Ana i lugar. Predložio je dnevni red od jedanaest točaka:

- *Plan i program rada škole*
- *Uspjeh učenika u prošloj godini*
- *Radne obaveze radnika škole*
- *Kazne za nedisciplinirane učenike*
- *Nagrade najboljim učenicima*
- *Prijedlog za kotarsku nagradu "Najbolji učitelj"*
- *Donošenje pravilnika o pisanju priprema za nastavu*
- *Školovanje i usavršavanje učitelja*
- *Plan slobodnih aktivnosti*
- *Donošenje odluke o poklanjanju školskog vrta i voćnjaka općini*
- *Razno.*

Pitao je zatim uobičajeno prihvaća li se dnevni red i za riječ se neočekivano javio Mladen:

- Školski odbor upravlja školom. On je najviši organ škole i dužnosti su mu velike. Prema Statutu, Školski odbor uz svoja prava i obaveze ima i dosta dužnosti i zato ja predlažem još šest točaka dnevnog reda:

- *Donošenje odluke da u pozivu za svaku sjednicu Školskog odbora bude napisan dnevni red*
- *Pisanje i kontrola zapisnika*
- *Mišljenje Školskog odbora o nabavkama namještaja škole i ostalog*
- *Mišljenje Školskog odbora o predavanjima boraca u okviru redovne nastave*
- *Financijski plan za 1952. godinu*
- *Godišnji obračun za 1951. godinu.*

Jure je munjevito napao Mladena.

- Naša narodna vlast ne sme dozvoliti izdajnicima radničke klase da rovale. Klasni neprijatelj još postoji i borba s ostacima kapitalizma bit će žestoka. Protiv naše narodne vlasti pojedinci siju laži, al nas neće pokolebati parole i klevete i dovesti u zabunu. Kulački elementi žele paralizovat napredak, al naši organi bezbednosti o tome vode brigu. Svaki neprijatelj socijalizma mora bit onemogućen i stavljen tamo gde mu je mesto.

Mladen je očekivao ovakvu reakciju i bio bi nesretan da je izostala. Znači, pogodio je na pravo mjesto. Prekinuo je dosta grubo Juru obraćajući se Škilji:

– Ko ovdje vodi sastanak? Koliko se ja razumijem svako se treba javiti predsjedniku za rič i može govoriti kad dobije dopuštenje. Vo će ovdje biti ko kad se u kokošinju kokoši uskokodaču. Osim toga, Jure uopće nije član Školskog odbora. On je ovdje da pojašni šta se radilo i da izvršava odluke Školskog odbora koji ga bira i razrješuje.

Luca je stala u obranu upravitelja:

– Druže Mladene, zašto ti stalno spominješ smjenjivanje upravitelja? Koga bi ti za upravitelja?

– Drugarice Luca, ne moš govoriti dok nisi dobila reč. Dok sam ja predsjednik, ovde mora biti reda. Ko oće divaniti, nek digni ruku i može diskutovati kad mu ja dozvolim – bio je autoritativan Škiljo. On je vodio zadružne sastanke i zalagao se upravo za ovo što je predlagao Mladen. Na pozivima s dnevnim redom i zapisnicima inzistirala je Ivka, a Škiljo je nju uvažavao i zato nije mogao odbaciti Mladenove prijedloge. Ivka je također Škilju naučila da se drži dnevnog reda i da daje i oduzima riječ što se njemu jako sviđalo, za razliku od Jure čiji su sastanci sličili galami na vašaru gdje je svatko govorio što mu je palo na pamet bez obzira na temu.

Nakon ovog početnog incidenta Luca je digla ruku.

– Ne možeš dobiti reč! – rekao je Škiljo pokazavši autoritet predsjednika na što se ona uvrijedila. Jure je kipio od bijesa, naročito kada je Škiljo izjavio da se ubuduće mora u pozivu napisati dnevni red. Njemu nikad neće biti jasno koja je svrha najave dnevnog reda. To je potpuno nepotrebno i uvijek će biti protiv.

Mladen je podigao ruku i kada je dobio dozvolu za govor, ali samo na temu pisanja i slanja poziva, rekao je:

– Pridlažem da Školski odbor glasanjem donese odluku:

U pozivu za sastanak Školskog odbora mora biti napisan dnevni red.

Škiljo se našao u neugodnoj situaciji. Nije uobičajeno da se glasa o onome što se podrazumijeva, a to bi bilo također izjašnjavanje za ili protiv upravitelja. Svi su osim Jure znali da je Mladenov zahtjev opravdan, ali im je bilo nezgodno dići ruku, jer je Jure naredio da se ne piše dnevni red. Zato je Škiljo dao originalan prijedlog:

– Za iduće sednice mora se pisati u pozivu dnevni red, ali nećemo o tome glasati, jer se podrazumeva.

– Kako se podrazumjeva? Pogledi šta piše? – turao je Mladen Škilji poziv pod nos i okrivljivao ga za očigledni formalni propust. Uporno ga je napadao:

– Ja se čudim tebi da si tako šta potpiso.

– Priznajem grešku i izvinjavam se. Potpiso sam se na brzinu. Nisam gledao šta potpisujem. To se više neće dogoditi – pravdao se Škiljo.

Za drugu Mladenovu primjedbu Škiljo je također imao razumijevanja i određena je Luca za pisanje zapisnika. Mladen je inzistirao da svi mogu pročitati napisani zapisnik i da na svakoj idućoj sjednici bude točka prihvatanja zapisnika s prošle. Tako se radilo u zadruzi na Ivkino inzistiranje i Škiljo je opet bez glasanja zaključio da su svi za to da i ovdje bude kako Mladen traži.

Mladen se u trenu pobojavao da njegovi prijedlozi nisu u redu jer se tako lako prihvaćaju. Nadao se žešćem otporu i ne bi bio zadovoljan pobjedom bez borbe. Za čas je sve ušutkao i prije glavnog pitanja protivnici su obezglavljeni i zbunjeni. Boje ga se.

Selom kruže priče kako je na školski račun kupljen namještaj za Jurinu kuću, a govori se i o krađama građevinskog materijala i ogrjeva. Otuđenja za koja se ne zna i koja su vješto skrivana, sigurno ima mnogo više od onih o kojima se govori i nikako se ne može pogriješiti ako se kaže da ima puno lopova i lopovluka.

Juru su iznenadila neugodna pitanja o nabavkama namještaja i ogrjeva. Smatrao se nedodirljivim, nezamjenjivim i zaslužnim, te da kao takav ima pravo na sve. U sličnim su situacijama prijetnje poput njegovih današnjih ušutkale i najhrabrije kritičare negativnih pojava, jer su se pobojali da ih ne zatekne Milina i Blažova sudbina. Sada, međutim, socijalističke parole o unutarnjem neprijatelju nisu preplašile nikoga. Formalnosti oko poziva i dnevnog reda poslužile su Mladenu za zagrijavanje i stvaranje za njega povoljnog *štimunga*. Nije znao da neće biti Ane, ali to je možda i bolje. Vjerovao je s velikom sigurnošću da je ona upetljena u nezakonite radnje, jer ga je molila da ne spominje nabavke.

– Neće mi zapovidati šta ću govoriti – pomislio je čim ga je upozorila da ne pita za ugljen i drva.

Jure je u nepovoljnom ozračju dočekao raspravu o najvažnijem – krađama. Bio je na tankom ledu, potpuna suprotnost onom arogantnom i bahatom čovjeku s početka sjednice. Izjavio je pomirljivo, bojažljivo i dosta zbunjeno da je poslove nabavke drva i ugljena radila uglavnom Ana i da on o tome nema pojma. Budući da nje nema, predlaže raspravu sljedeći put. Mladen je pristao i usput se podsmjehnuo.

Za četvrti njegov prijedlog Škiljo je rekao da ga sam obrazloži, jer stvarno nije znao kakvi su borci držali predavanja u školi. Radilo se o tome da je žena novog šefa šumarije, koja ide u večernju školu za učiteljicu, dovela Marijana Tunića u školsku učionicu da drži nastavu. Na njezinu *kursu* bilo je rečeno kako sudionici rata moraju ući u razrede i pričati djeci o stvarnim događajima iz NOB-a. Ona je slučajno upoznala Marijana Tunića i on joj se predstavio kao sekretar Partije i neustrašivi partizan. Svidio joj se i učinio idealnim predavačem o ratnim zbivanjima. Zamolila ga je za uslugu i on se rado odazvao.

Za Marijana nitko u selu nije znao kojoj je partizanskoj jedinici pripadao i je li uopće bio u partizanima. Neki su smatrali da je obični pustolov, jer se pričalo kako je ponekad u pol dana jahao na svojoj bijeloj kobili kroz selo s trorogom kapom i petokrakom. Jednom je navodno naišao na njemačku vojsku. Zapucali su i on je galopom spašavao glavu. Navraćao je često u kuće onih koji su htjeli ostati neutralni u zamršenom ratnom vihoru i vezivao kobilu za njihovu ogradu. Ti ljudi su kasnije strahovali da ih ne uhite i uzmu za taoce kao partizanske jatake. Neki su mještani možda i s pravom smatrali da je Marijan njemački špijun, jer je zalazio šogoru koji je bio ustaški tabornik. Jakša i on su '43. godine išli Tolju na pregovore Škiljinim kolima i konjima o čemu Marijan nije volio govoriti. Pretpostavlja se da su tada dali Tolju popis partizana i partizanskih simpatizera koje ustaše trebaju uhititi. Po kasnijim uhićenjima vidi se da nitko od njihovih rođaka i prijatelja nije stradao.

Marijan se mnogima, pa i novoj uvaženoj učiteljici, hvalio kako je jednom kriomice ušao u njemački bunker na kolodvoru i zapovjedniku *Švaba* stavio pištolj na sljepoočnicu. Natjerao je Nijemca u zahod i pod smrtnom ga prijetnjom prisilio da čučne na mjesto za obavljanje nužde. Razoručao ga je i zaprijetio da će ga njegovi borci ubiti ako pola sata ne bude čučao iznad rupe. Dok je prestrašeni okupator šćućuren drhtio i gledao na sat, on je navodno pobjegao u šumu. Priča je bila prilično naivna i neki su je povezivali sa špijunažom.

Marijan je također fešterici prodao priču da je u veljači bježeći pred Nijemcima u Merolinu preplivao rijeku Biđ. Da je to čuo netko tko ga bolje poznaje, narugao bi mu se da je najviše propatio u partizanima kad se prejeo kulena i kobasica, a nije imao sode bikarbone.

Prije rata Marijan je samo pijančevao i izazivao kavge, tučnjave i razdore u obiteljima. Mladenova je oca godinama podsjećao s kim mu se žena kurvala kao cura, valjda iz zahvalnosti što ga je spasio od pokolja u susjednom selu. Poslije njegova posjeta redovito je u Krivolića kući bio rusvaj, što je Mladena dovodilo u očaj. Mladen je sada najiskrenije mislio

da Marijanu nije mjesto u školi. Školskom odboru dao je traženo objašnjenje o predavanjima boraca:

– Pripovidanjem izmisliti partizanski dogodovština đacima od strane Marijana Tunića i njemu slični izvrgava se ruglu i škola i narodnooslobodilački rat i svi pravi borci, a naročito oni koji su dali život. Ja pridlažem da Školski odbor u skladu sa svojim ovlastima ocjenjivanja rada učitelja preporuči da se više ne organiziraju takva predavanja.

Škiljo je više od Mladena znao o Marijanovim grijesima i manama, a i Jure je mislio da Marijana ne treba pustiti u školu. Obojica su se jako dobro sjećali što je napravio Mirku Kosoviću, ali su isto tako smatrali da u pravilu partizani svakako trebaju ići po školama i djeci pričati o NOB-u. Obojica su šutjeli kao zaliveni. Za riječ se javila Luca i Škiljo joj je dopustio govoriti:

– Ja se ne slažem s drugom Mladenom. Smatram da je mlada druga-rica dobro učinila što je pozvala druga Tunića, inače sudionika rata, da drži predavanje. Predavanja o NOB-u obogaćuju nastavu i djeci povećavaju horizonte. Na seminaru gdje sam ja bila jedan je drug govorio da takva izlaganja neposrednih sudionika rata treba prakticirati što više.

Luca nije uspjela ni sebe ni druge uvjeriti u istinitost svojih riječi, te je prestala govoriti. Kako se nitko više nije javio za raspravu, Škiljo je Mladenov prijedlog dao na glasanje.

– Tko smatra da je Marijanovo predavanje bilo dobro i da treba što više držati takvu nastavu u školi? – pitao je.

Prije dizanja ruku, Mira je zamolila predsjedavajućeg da ju pusti sa sastanka kako bi obavila jedan kratak posao. Nije se htjela javno izjašnjavati o sekretaru Partije, jer je proljetos imala s njim ozbiljan incident. Ona je bila zadužena da za proslavu oslobođenja mjesta napiše govor koji će Marijan čitati, jer je Luca bila odsutna. Trudila se važući svaku napisanu riječ i plašeći se da nešto ne zaboravi. Marijan je bio jako pijan kad je došao na proslavu i jedva se popeo na improviziranu pozornicu od traktorske prikolice. Teško je izgovarao riječi o herojskom protjerivanju okupatora. Preskočio je jedan važni dio i Mira je stojeći pokraj prikolice panično intervenirala:

– Druže Marijane, zaboravili ste o palim borcima i penzionerima!

– Penzioneri i pali borci... nek idu u pičku materinu! – odvratio je uvaženi glavni govornik i odmah zateturao prema stepenicama. Pri silasku se spotaknuo i pao. Svima je bilo jako neugodno zbog incidenta, osim Marijanu. Ponašao se kasnije kao da je besprijekorno obavio partijski zadatak, a na Miru je svaljena sva krivica. Ona sada nije htjela prisutvo-

vati glasanju. Ruku je diglo ostalih pet članova Školskog odbora, što je natpolovična većina i to bi trebalo značiti podršku fešterici, Luci, pa i Juri.

Za financijski plan i godišnji obračun, Jure je rekao da nisu pripremljeni jer je blagajnica bolesna, pa će doći na dnevni red na idućoj sjednici koja će biti uskoro. Mladen se i s tim složio.

Ostale točke bile su formalnost: Jure je čitao brojno stanje učenika, precizirajući koliko ima muških, koliko ženskih, koliko žarulja, utičnica i prekidača, pa onda sve tako o nastavnicima, školskoj opremi, sitnim popravcima i održavanju škole.

Do šeste točke svi su izvještaji prihvaćani jednoglasno. Tada se, na opće iznenađenje, javila čistačica i predložila Lucu za najbolju učiteljicu. Nitko nije imao ništa reći i Škiljo je opet pitao:

– Tko je za?

Svi su digli ruke osim Mladena. Gledali su u njega očekujući i njegovu, ali se on nije dvoumio. Podigao ju je kad je Škiljo pitao tko je protiv.

Lucu i Juru je malo kasnije podvornica predložila za odlazak na doškolavanje za zvanje nastavnika, a donesena je i odluka o obaveznom pisanju priprema za nastavu. Školski vrt i voćnjak poklonjeni su Općini i na tom bi se zemljištu trebali graditi stanovi za liječnika, učitelje i slične kadrove, iako postoji realna opasnost da će se spomenuto zemljište izdijeliti za gradnju privatnih kuća zaslužnim mještanima i aktivistima, bez obzira na to što bi to bilo u suprotnosti s idejama socijalizma.

Jure je nakon sastanka bio bijesan kao ris. Odmah je otišao kući svjestan da ne može vladati osjećajima. Sutra je u školu došao prije svih. Kad se pojavila Ana, pozvao ju je u svoju sobu. Ona nije bila obaviještena o jučerašnjim događajima na Odboru. Na ruci je kao i uvijek imala Mladenovu narukvicu i zagledala se u nju dok joj je upravitelj čitao bukvicu.

– Svaki neprijatelj socijalizma biti će onemogućen – zaprijetio je odmah.

– Ne razumijem o čemu govoriš? – začudila se Ana milujući nesvjesno narukvicu.

– Znaš ti dobro o čemu se radi.

– Ne znam.

– Neki protiv narodne vlasti siju laži i klevete.

– Kakve laži?

– Ti ćeš svom dragom plesaču objasniti kako se troši školski novac i šta je sve kupljeno za školu. I neću da ga vidim ovde. Ako još jedanput dođe, isteraću ga napolje ko kera. Jel ti jasno? Gotovi smo. Moš ić.

Ana je napustila kancelariju pokunjena. Miru nije iznenadilo njezino raspoloženje. Ana joj je malo poslije rekla najvažniju prijetnju; da će Jure istjerati Mladena ako dođe.

Pod velikim odmorom na školskom dvorištu pojavio se Marijan Tunić. Pitao je djecu:

– Di je Kupusnica?

Đaci nisu znali koga traži, pa je pojasnio:

– To je ona s velikim dupetom što gura čovekov motor.

Kad je Luca čula kako joj se ruga "sudionik NOB-a" nije htjela ni čuti da i njezinim učenicima drži predavanje o svojim partizanskim pustolovinama. Nikad nije priznala Mladenu da je bio u pravu, ali joj je ostao nadimak Kupusnica valjda kao kazna za podržavanja Prde i mlade kolegice fešterice na sjednici Školskog odbora.

Mladen je bio zadovoljan svojim nastupom na sastanku. Ne samo da ga nije zabrinjavala Jurina ljutnja, već mu je bilo drago zbog njegovih prijetnji i napada. Krivo bi mu bilo da Jure nije reagirao tako. Još je više bio siguran da nije pogriješio što je taknuo u košnicu, jer netko mora obuzdati lopove i mutikaše. On neće glasati za krađe, pa radilo se i o Ani. Nije se ljutio na nju. Ona je u to uvučena i on će je izbaviti. Pošao je k njoj, jer ju jučer nije vidio. Bio je dobre volje. Točno na vratima susreo se s Jurom koji je odlazio.

– Kad će bit idući sastanak? – pitao je najobičnije, tek da nešto progovori.

– Skini mi se s kurca! – prosiktao je Jure i odmahnuo rukom preko svog spolnog organa kao da tjera muhe. Mladen u prvi tren nije shvatio uvredu. Jure je nastavio vrijeđati.

– Ako te nešto zanima o trošenju novaca, dođi k meni u kancelariju i mene pitaj! Nepoželjan si u mom društvu. Goni se u pičku materinu!

Mladenov je pogled u trenu postao ubojit. Tijelom mu je prostrujala srdžba. Mogao bi skočiti na protivnika kao divlja zvijer i navaliti na njega nadnaravnom snagom.

– Ja ću pitat di ja oću i prid kim oću. Neš mi ti zapovidat! – odvatio je tonom na koji Jure nije naviknuo. Mladen je koraknuo prema njemu stisnutim šakama i on je ustuknuo. U odlasku je sa sigurne udaljenosti dobacio:

– Idi tamo pametovat svojim svinjama.

Vrata su bila otvorena te su Ana i Mira morale čuti razgovor, ali su se pravile da ne razumiju ni jednu riječ. Gledale su u pod.

Mladen je ubrzano disao. Stajao je u dovratku i grizao usne. Iz cijelog njegovog tijela sijevao je bijes. Kad se malo smirio, prišao je Ani i tiho izustio:

– Pravio sam pizdarije.

– Nisi trebao! – rekla je ona slomljeno. Bila je tužna i preplašena. Oči su joj bile pune suza i zadnjim se snagama naprezala da ne zaplače. Izašla je van. Mira je ostala sama s Mladenom. Prva je progovorila.

– Ani je sada najteže. Ona je između vas dvojice. Jure je zaprijetio da ne smiješ više dolaziti u školu, jer će te istjerati – upozorila je prijateljski.

I Jakša je malo poslije u zajedničkom hodniku rugajući se dobio Mladenu da je nepoželjan u školi. Ana mu je sutra uvijajući to isto dala do znanja:

– Upravitelj je zabranio kavu. Izjavio je da mi ne smiju dolaziti gosti, a zapravo je mislio na tebe. Iz zbornice je izneo naš dvosjed u svoju kancelariju.

Kaže se da u svakom zlu ima dobroga. Ana je pokušala biti optimist, ali nije vidjela ništa dobro. Sve je crno.

I Mladenu su na horizontu samo sive i tamne boje. Njemu je najcrnja ona, Ana. Njegova Ana. U glavi mu buči: "Svi na položajima su lopovi. Zaklinju se u socijalizam i dobrobit naroda, a krađu šta stignu i di stignu. Falsificiraju zapisnike i račune. Od Jure i takvi ko on ne može se ni očekivati ništa lipo. Od Ane može. Ona je noćna mora. Ostali nisu važni. Ana je za dva metra drva igrala za nji lažljivo, lopovski, pokvarito. Strašno, grstavo, bljutavo."

Mladen želi Anu poštenu, nasmijanu, vedru, veselu. Urezalo mu se u pamćenje njezino potišteno lice i nikako iz svijesti ne može potisnuti ružne slike.

Novi šef šumarije začas se uklopio u lopovsko društvo i postao jedan od vodećih. Sprijateljio se s Jurom, Škiljom i lugarom te popunio i ojačao ekipu. Njegova se žena uvrijedila što se netko usudio prozvati ju i ocjenjivati njezin rad te je pozvala Mladenu da ga nagrdi poput đaka prvog razreda. Iako je tek došla postavila se kao da je ministrica, a on dječak. Htjela je biti hladnokrvna, ali se razbjesnula kad joj je on smješkajući se uzvratio:

– Nemaš ti pojma o ničem. Ne znaš ko je Prdo, ni ko su bili partizani, ko su komunisti, a ni šta je rat. Javi mi se kad naučiš abecedu i saznaš kako su prošli Mile Sučević i Blaž Marijević. Narodni rukovodioci, "najbolji od najbolji", najgorja su bagra, šljam, ološ.

Zbog tih riječi ozbiljno se naljutila i jedno je vrijeme od Mladena napadno okretala glavu. Kad je htjela potegnuti pitanje političke odgovornosti zbog izjave da je narodna vlast ološ, uvidjela je donekle kakav je Marijan Tunić, kako se stradavalo u NOB-u i kako se dolazilo na vlast. Osvjedočila se ubrzo da je Mladen u pravu, a i ono najvažnije, da ima Fabinu potporu te je odustala od progona. No, nije joj palo na pamet da se ona, učiteljica, fešterova žena, ispriča običnom seljaku.

Mladen je u novonastalom ratu dobio protiv sebe sve iz vlasti i oko vlasti. Nisu mu nepoznate te situacije. Kad je siguran da je u pravu, u stanju je boriti se sam protiv stotine. Nema neki naročiti razlog istraživati lopovluk nigdje pa ni u školi, ali mu je najviše zasmetalo kad mu je Ana rekla da ne spominje komisiju za nabavke i da ne pita na što troši njegov novac. Jasno je pokazao i njoj i svima da mu nitko neće propisivati što će govoriti, i u pravu je s jedne strane. S druge strane, Ana je u besparici i nije čudo što se jeftino prodala. Njemu je lako biti pošten kad nije gladan. Mogao bi, gledajući s treće strane, imati više. Vozi mali motor, Anin Branko *bemvejca*, stanuje u staroj kući, nema auto i zadovoljan je. Što ima, pošteno je zaradio i za njega je dovoljno i dobro. Većina ljudi nema ni toliko.

Želio se obrazovati. Davno je shvatio da ni to ne ide bez politike. Zapravo, politika i komunizam su zavjesa iza koje se nepošteno i lagodno živi. Prije se ubijalo. Poštenjačine ne mogu plesati u takvom kolu. Mladen je za Fabu Josipovića mislio da je moralan i da mu je prijatelj, a sada je njegovo napredovanje bilo u suprotnosti s tim preuranjenim zaključkom. Visoki položaj, velika zarada i uspjeh puno veći od prosječnog nije moguće postići marljivošću i sposobnošću. Za velika životna napredovanja treba se laktati i čim se počne malo, nemoguće je prestati. Stječe se ogromno, nepotrebno bogatstvo i gradi karijera bez kraja i konca. Na vlasti su budale, probisvijeti i glupaci. Na čelu zadruga i škola su oni koji su kao đaci ponavljali razrede i nisu završili školu. U školi su prepisivali prilikom pismenih ispita, a šaptalo im se kod odgovaranja. Poslije nisu ni znali, ni htjeli ništa raditi. Živjeli su na račun drugih. Pili su u birtiji *mukte* i gostili se kao *penderaši* u svatovima. Isti su im bili i roditelji.

Postoji ipak pravda. Ili Božja ili tko zna čija, koja se izvršava prije ili poslije. U Mladenovu je glavu, dok je kroz prozor gledao vlastitog brata kako hoda na štakama, navrlo stotinu primjera spontanih kazni za zločine, i to ne samo ubojica, već i lopova, lažljivca, prevaranata. Nahrupila je bujica misli o ružnim događajima s tragičnim, ali pravednim svršetcima. Najviše su boljele uvrede najbližih i njih se prvih sjetio, a zatim

su se redala razmišljanja o nepodopštinama i stradanjima bivših političara i vlastodržaca, susjeda, poznanika i nepoznatih građana. Sjeo je za stol i počeo se jadati Ivki:

– Prid Sisvete ja sam pridložio bratu da zajednički na groblju podignemo spomenik mami, a on je iz čistog mira odgovorio: "Marš pseto jedno. Ne prilazi mi, jer ću te odalomit, dubre smrdljivo!"

Par dana nakon toga slomio je nogu kad je silazio s kola. Zakoračio je s prikoruđa, noga se podvila i pukla. Nasto je komplicirani prilom ispod koljena. Bog zna koliko će još bit na štakama. Ja sam sam sagradio spomenik mojoj jedinoj mami.

– Moji su se prvi susjedi Kaspići nakon rata odrekli Crkve i prijatelja zbog tobožnjih komunističkih uvjerenja. Pravili su popise za oduzimanje žita prilikom obaveze i cinkali ljude za hapšenja, pa čak i likvidacije. Načinili su puno zla mnogima, a najviše onima koji su im pomagali u ratu da prežive. Najstariji njihov sin dobio je zato šizofreniju i hoda po selu pomućena uma. Nedobronamjernici ga nagovaraju da halucinira o ljubovanju s Titovom Jovankom – rekla je Ivka.

– To nikako nije u redu s njiove strane i zato će i oni ispaštati – ubacio je Mladen, a Ivka je nastavila:

– Zaslužno već ispaštaju mnogi koji su donedavno mislili da su svemogući. Tako je na primjer kotarskom šefu policije Veki Dragiću, koji je činio svakojake nepravde dobrim ljudima, poginuo dvadesetogodišnji sin jedinac na motoru. Gotovo isto se dogodilo nogometnom sucu Zdravku Ljubiću koji je za novac namještao rezultate utakmica. Predsjednik kotarskog nogometnog saveza Ivan Svirčević iznenada je umro od infarkta. Bio je poznat po nečasnim radnjama u sportu u cijeloj okolini. Direktor vinkovačkog hotela zvao se Martin Antunović. Živio je raskalašeno i odnosio se sileđijski prema vlastitoj obitelji. Istjerao je iz kuće ženu i djecu da bi financirao ljubavnicu koja ga je ekspresno opeljušila i napustila. Ostao je uskoro bez posla i napušten od svih propio se. Začas je postao propao čovjek.

Mladen je dodao previše znanu i spominjanu istinu o književniku Mili Budaku koji je za vrijeme rata bio ustaški ministar prosvjete i kao utjecajni dužnosnik NDH¹³ otjerao tisuće Židova, Srba, Roma i komunista u logore i smrt:

– Budak je reko: "Srbe na vrbe." Završio je kako je drugima pritislo.

¹³ NDH, kratica za Nezavisna Država Hrvatska.

Nepisano je pravilo da se poslijeratnih godina nije moglo pošteno postati bilo kakav šef. Isto je i sada, a puno bolje neće biti ni za sto godina. Svi su rukovodioci i upravitelji loši ljudi i zato su dobili kaznu ili će ju dobiti. Ivka je to znala bolje od ikoga. Sipala je kao iz rukava primjere iz cijele okolice s punim imenom i prezimenom:

– Direktor broskog hotela Slavko Žarković je tako u nastupu svoje zloće ubio vlastitu ženu. U zatvoru se objesio. Glavni metač tavana u Cerni bio je Imra Katić. Pijan je motorom pregazio dijete. Uz dobre političke intervencije sud ga je oslobodio krivnje, ali je ubrzo dobio izljev krvi u mozak i umro.

Mladen je spomenuo ljubavnu nepodopštinu daljnjeg bratića svoje mame:

– Cura mu je za Uskrs darivala igračkicu, zeca, koju je sama napravila od tkanine. "Šta će mi to?" – reko je obisni momak i do mom sinu dobiveni dar. Nije se obazirao što je djevojka s puno ljubavi i truda za njega pravila poklon da ga razveseli. Omalovažavanjem dara zagorčao joj je život. Sad je sam, neoženit, razočaran i pije.

I životinje također ispaštaju i bivaju kažnjavane za svoje grijeh. Magarac Mladenova djeda nije bezrazložno stradao. Pogazio ga je vlak jer je prije toga zbacio *didu* i polomio mu rebra. Na dobroj se paši ugojio, pa se osilio i ritao se. *Dida* kaže da se *opaso*.

Mnogi su se *opasli*, pa se ritaju i pogazit će ih vlak.

Mladen se plaši da će i Ana nastradati zbog drva i ugljena. To ne želi. S njom je već raspravljao o poštenju i kaznama, ali je ona izgleda zaboravila nepogrešivi zakon koji su zajedno otkrili. Ne sjeća se ili je smetnula s uma da se obistinio Baričin san o sudbini ubojice njezina oca.

Ona je zgriješila. Prema presudi nevidljivog, neopipljivog i za ovaj svijet nepostojećeg suda, doći će sigurno na naplatu njezina loša djela. Nije puno kriva. Bila je bez novaca i zato je pristala krasti. Zapravo, to i nije bila neka naročita krađa. Dovezli su joj u pol bijeloga dana besplatno drva i ugljen. Da nije uzela ponuđeni ogrjev, smrzavala bi se. Nitko ne bi odbio takvu ponudu.

Mladen bi. On bi s prezirom odmahnuo glavom. Zapravo, njemu više nitko nakon zadnjeg Školskog odbora neće ni predložiti sudjelovanje u lopovskim zavrzlamama. Kada je odbio ponudu prodaje svinja zadruzi, neki mu je čudan podrugljivi osmijeh zaigrao na licu poručivši svima da on ni za kakvo bogatstvo ne odustaje od svojih principa. Neki misle da se boji kazne. Ni najmanje. O svojoj kazni uopće ne razmišlja. On želi samo biti dobar i ne lagati, ne krasti, ne zavijati, ne ubijati. Ali, u toj želji pojavljuje se stalno jedan veliki ALI.

Ljubiti tuđu ženu nije pošteno. Ljubav nije grijeh. On ju iskreno ljubi. Branko bi ga ubio da sazna za nedopuštenu ljubav. Ljubovati s prijateljevom ženom možda je veći prijestup nego pucati mrtvom u glavu kao Stevo ili ubiti kao što po narudžbi još uvijek bez grižnje savjesti čini Jakšin bivši sluga Garo. Stevo je za svoja nedjela dobio ženu koja ga ne voli, gluhonijemo dijete, robiju na Golom otoku, razočaranje u ideje kojima se divio. Mile je glavom platio ubojstvo Roke i mržnju prema bratu. Primjerena naplata stići će Jakšu, Škilju, Juru, Branka. I Anu i Mladena. Svi će trpjeti prema učinjenim grijesima, ne jednako.

Ne treba činiti ono što se protivi vlastitoj savjesti. Ni za novac, ni za vlast, a ni za ljubav. Ljubav s tuđom ženom ili mužem strašan je prekršaj ako nije u pitanju prava ljubav. Neoprostivo je zavoditi tuđeg bračnog druga da bi se izazvao razdor u nečijoj obitelji i da bi se dokazala muškost ili ženska zavodljivost te time povećao broj crtica koje označavaju ljubavnice i ljubavnike. Grijeh je ljubovanjem nanositi namjerno bol trećim osobama ili ponižavati partnera. Grijeh je poljupcima dobiti zaposlenje, položaj ili čak vlast. Grijeh je ljubiti za novac i izigravati finoću. Iskreni poljupci nisu i ne mogu biti grijeh. Ljubav se ničim ne može nadomjestiti. Čovjek može izgorjeti na poslovima, na obiteljskoj brizi, plodovi njegova napora mogu biti vrlo prepoznatljivi, ali bez iskrene nadnaravne ljubavi sva ta djela nemaju blagoslova. Čak kada bi netko i živio vjerno i pošteno iz želje da održi bračno obećanje, sve bi mu bilo uzalud bez ljubavi. Prava ljubav nije zabranjena i ona savlada sve prepreke.

Mladen više ne navraća u školu. Ne želi susret s Anom. Ne dolazi ni ona njemu, a nema više ni slučajnih susreta. Život mu se pretvorio u sivilo. Ni najmanje ga ne raduje što mu prilaze ljudi i govore o krađama i primanju mita i što ga tapšaju i hvale da je u pravu. Ispada da je on postao kolovođa u borbi s lopovima na vlasti. Nije ni slutio koliki će odjek imati njegovo djelovanje u Školskom odboru niti je očekivao primitivnu Jurinu uvredu. Potpuno je svjestan da se ne smije uljuljati u pohvalama i laskanjima, ali ni nasjesti na provokacije primitivaca i odgovoriti im psovkama. Mora u ophođenju ostati iznad loših ljudi. Danima i noćima lupa glavom o prošlim i budućim događajima.

– Možda sam nevaljal i zločest. Sve sam zapravo pokrenio samo radi Ane. Baš me briga za krađe i nepravde. Jure i Škiljo su smeće radi kojeg ne vredi gubit živce. Uvik je bilo lopova i zlorablivanja vlasti. Fine stolice se ne ispušćaju, već se čuvaje na sve načine. I ubija se, ako treba. Ne bi bilo čudo da me nakon svega ubiju i onda izmisle samoubojstvo i još mi podmetnu krađu. Možda će im i Ana u tome pomoć.

– Oni me neće ubiti, jer ne mogu. Da mogu, bi. Izgubiću posov, al nij važno. Bolje je bit obični seljak i svoj gazda. Rađe ću ić za plugom nego se pokoravat Škilji. Neću bit pisarčić u toploj kancelariji koji živi u stalnom ulagivanju glupcima na vlasti i u strau da se ne zameri onima povr sebe. Taki se boje i za život i za posov. Plaše se smrti. Ja se ne bojim ničeg. Oni štrepe. Ko zecevi su – šapće Mladen sam sebi dok hoda poljem ili leži na krevetu i gleda u strop. Smješka se pri pomisli da ga Jure zaobilazi u širokom luku kad se susretnu, da mu Škiljo ne zapovijeda skoro ništa i da je mlada nadobudna učiteljica fešterica stoput shvatila da se zaletjela i precijenila.

– Pokvarit sam – priznaje vlastitu oholost koje postaje svjestan i koje se počinje bojati. Mora se i njoj oduprijeti i ostati na tlu.

Mladenov prijatelj Faba izborio se za čelnog čovjeka u Kotaru za poljoprivredu i obilazi zadruga. Mladen nije očekivao da će ga Faba ikad posjetiti, jer je pretpostavljao da se "opaso ko didin magarac". Iznenadio se kad ga je ugledao na ulaznim vratima svoga dvorišta potpuno istog kao nekada. Primio ga je ipak dosta suzdržano, očekujući da će se sukobiti s njim u svim pogledima na politiku, privredu, moral i kriminal. Nakon uobičajenog razgovora o zdravlju i obitelji počeli su raspravu o zadrugama. Fabini stavovi o propasti zadruga i nesposobnosti rukovodilaca podudarali su se s Mladenovim. Faba je govorio otvoreno, bez okolišanja:

– Na čelu zadruga, poduzeća i škola su blesani i idioti, a zamjenici su im još gori. Ako se pojavi koji sposobniji, marljiviji i pošteniji čovjek, on u takvoj sredini ne može opstati. Bit će teško maknuti pokvarenjake i glupake s visokih položaja, ali ako svi odustanemo, nastat će propast.

S puno je optimizma Faba obećavao da će dati sve od sebe u nastojanjima za poboljšanje i da mu trebaju dobri suradnici kako bi uspio.

Mladena su iznenadile njegove riječi, a naročito ga je šokirala spoznaja da postoji netko na visokom položaju, a nije nesposoban i pokvaren.

Faba je malo po malo uvjeravao Mladena kako treba ustrajati u teškoj neravnopravnoj borbi protiv kriminala i svega lošega te da se mora žrtvovati za budućnost djece i za bolje sutra cijeloga društva. Faba će večeras na zboru birača govoriti o negativnim pojavama u privredi i upravi, što bi trebao biti poticaj za stvaranje novih odnosa u svim sferama života.